

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Alev SINDIR

TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI VE 2007-2013 DÖNEMİ HİBE
DESTEĞİ SAĞLANAN KIRSAL KALKINMA PROJELERİNİN ETKİ ANALİZİ

İktisat Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Alev SINDIR

TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI VE 2007-2013 DÖNEMİ HİBE
DESTEĞİ SAĞLANAN KIRSAL KALKINMA PROJELERİNİN ETKİ ANALİZİ

Danışman

Prof. Dr. A. Ali KOÇ

İktisat Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2022

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Alev SINDIR'ın bu çalışması, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Haydar ŞENGÜL (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. A. Ali KOÇ (İmza)

Üye : Prof. Dr. Bülent GÜLÇUBUK (İmza)

Üye : Prof. Dr. Nedim YÜZBAŞIOĞLU (İmza)

Üye : Doç. Dr. Mehmet Şükrü ERDEM (İmza)

Tez Başlığı: Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve 2007-2013 Dönemi Hibe
Desteği Sağlanan Kırsal Kalkınma Projelerinin Etki Analizi

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 01/07/2022

Mezuniyet Tarihi :04/08/2022

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘‘Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve 2007-2013 Dönemi Hibe Desteği Sağlanan Kırsal Kalkınma Projelerinin Etki Analizi’’ adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Alev SINDIR

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Alev SINDIR
Öğrenci Numarası	20128604204
Anabilim Dalı	İktisat
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. A. Ali KOÇ
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve 2007-2013 Dönemi Hibe Desteği Sağlanan Kırsal Kalkınma Projelerinin Etki Analizi
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	1876149088
Rapor Tarihi	28.07.2022
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %13 Alıntılar dahil: %14
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
<p>Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 196 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır.</p> <p>Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.</p>	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Prof. Dr. A. Ali KOÇ	
İmza	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	iii
HARİTALAR LİSTESİ.....	iii
TABLolar LİSTESİ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
ÖZET.....	ix
SUMMARY.....	x
TEŞEKKÜR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI

1.1. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları.....	6
1.1.1. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Kırsal Kalkınma Düzenlemeleri.....	6
1.1.2. Avrupa Birliği'nin Gündem 2000 Çerçevesinde Kırsal Kalkınma Politikası.....	11
1.1.3. Avrupa 2020 Stratejisi.....	18
1.2. Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları.....	19
1.2.1. Planlı Dönemde Kırsal Alanlara Yönelik Politikalar.....	20
1.2.2. AB Üyelik Süreci ve Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Politikaları.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

KIRSAL KALKINMADA TEORİK LİTERATÜR: MODELLER VE YAKLAŞIMLAR

2.1. Modernizasyon Paradigması.....	32
2.2. Entegre Kırsal Kalkınma Paradigması.....	34
2.3. Yeni Kırsal Kalkınma Paradigması: İçsel (Endojen) Kırsal Kalkınma.....	36
2.4. İçsel Kırsal Kalkınmaya Mekansal (Teritoryal) Yaklaşım.....	39
2.4.1. Kırsal Kalkınma ve Çok Fonksiyonluluk.....	41
2.4.2. Kırsal Kalkınma ve Sürdürülebilirlik.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE IPARD PROGRAMI UYGULAMALARI

3.1. TKDK Tarafından Desteklenen IPARD-I Projeleri Hakkında Genel Bilgiler	49
3.1.1. IPARD-I Projelerine İlişkin İl Düzeyinde ve Sektörel Düzeyde Veriler	51
3.1.2. IPARD-I Projelerine İlişkin Bölge Düzeyinde ve Sektörel Düzeyde Veriler	74
3.1.3. IPARD-I Projelerine İlişkin Ölçek Düzeyinde ve Sektörel Düzeyde Veriler	83
3.1.4. IPARD-I Programı Kapsamında Kooperatif ve Birliklerin Desteklenme Durumu	88
3.2. TKDK Tarafından Desteklenen IPARD-II Projeleri Hakkında Genel Bilgiler.....	91
3.3. Avrupa Birliği ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma Uygulamalarını Konu Alan Etki Analizi Çalışmaları	99
3.3.1. Avrupa Birliği'nde Etki Analizi Çalışmaları	99
3.3.2. Türkiye'de Etki Analizi Çalışmaları	105

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA

4.1. Veri	108
4.2. Yöntem.....	108
4.2.1. Verilerin Toplanmasında İzlenen Yöntem	108
4.2.2. Verilerin Analizinde Kullanılan Yöntem	114
4.3. Araştırma Bulguları.....	118
4.3.1. Faydalanıcı/Faydalanıcı İşletmelerin Özellikleri ile Yatırımların Kapsamına İlişkin Araştırma Bulguları.....	118
4.3.2. TKDK Hibe Desteklerinin Ekonomik, Çevresel Etkileri ile Yerel/Bölgesel Ekonomi Bağlamında Etkilerine İlişkin Bulgular.....	131
4.3.3. TKDK Hibe Desteklerinin Sosyal, Kültürel ve Sağlık Etkilerine İlişkin Bulgular	136
4.3.4. Faydalanıcıların Yatırımlarının Yenilikçiliği Konusundaki Görüşlerine Yönelik Bulgular 139	
4.3.5. Faydalanıcı İşletmelerin Reel Ciro, Kapasite ve İstihdam Artışı Açısından Değerlendirilmesi	141
4.3.6. Faydalanıcıların TKDK Hibe Desteklerine İlişkin Görüşleri ve Ankette Yer Alan Diğer Sorulara Yönelik Bulgular	149
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	154
KAYNAKÇA	164
EK 1- ANKET FORMU	174
EK 2-AB ETKİ DEĞERLENDİRME REHBERİ- ETKİ TANIMLAMA SORULARI	184
ÖZGEÇMİŞ	189

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. 1 Avrupa Birliği'nde Yayılma Politikası ve Kırsal Kalkınmanın Evrimi	8
Şekil 1. 2 AB 2007-2013 Dönemi Kırsal Kalkınma Politikasının Yapısı	15

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3. 1 Gerçekleştirilen Yatırım Tutarlarının Sektörel Olarak Dağılımı	48
Grafik 3. 2 Yatırım Sayılarının Sektörel Olarak Dağılımı	48
Grafik 3. 3 IPARD I Programı Faydalanıcı Sayılarının Ana Sektörlere Göre Dağılımı	52
Grafik 3. 4 Alt Sektörlere Göre IPARD I Programı Faydalanıcı Sayıları	53
Grafik 3. 5 Ana Sektörlere Göre IPARD I Programı Hibe Ödemeleri	53
Grafik 3. 6 Alt Sektörlere Göre IPARD I Programı Hibe Ödemeleri	54
Grafik 3. 7 En Fazla Hibe Desteği Alan Bazı İllerde İl Düzeyinde IPARD I Programı Hibe Ödemelerinin Alt Sektörlere Dağılımı	74
Grafik 3. 8 IPARD I Programı Bölgesel Düzeyde Hibe Ödemelerinin Alt Sektörlere Göre Bölgesel Dağılımı	83

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 3. 1 IPARD I Programı İllerine Göre Faydalanıcı Sayıları	56
Harita 3. 2 IPARD I Programı İllerine Göre Toplam Hibe Ödemesi (%)	56
Harita 3. 3 IPARD I Programı 101 no'lu Sektördeki Faydalanıcı Sayılarının İl Düzeyinde Dağılımı .	60
Harita 3. 4 IPARD I Programı 101 no'lu Sektör İçin Yapılan Hibe Ödemelerinin İl Düzeyinde Oransal Dağılımı (%)	61
Harita 3. 5 IPARD I Programı 103 no'lu Sektördeki Faydalanıcı Sayılarının İl Düzeyinde Dağılımı .	61
Harita 3. 6 IPARD I Programı 103 no'lu Sektör İçin Yapılan Hibe Ödemelerinin İl Düzeyinde Oransal Dağılımı (%)	62
Harita 3. 7 IPARD I Programı 302 no'lu Sektördeki Faydalanıcı Sayılarının İl Düzeyinde Dağılımı .	62
Harita 3. 8 IPARD I Programı 302 no'lu Sektör İçin Yapılan Hibe Ödemelerinin İl Düzeyinde Oransal Dağılımı (%)	63

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1 AB 2014-2020 Hedefleri.....	19
Tablo 1. 2 Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamalarının Sınıflandırılması	23
Tablo 1. 3 Türkiye’nin Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi	28
Tablo 3. 1 IPARD Gerçekleşmeleri	46
Tablo 3. 2 Sektörler Bazında Hibelerin Değişimi (IPARD- I ve IPARD -II)	47
Tablo 3. 3 IPARD- I Hibe Ödemelerinin Program Hedeflerine Göre Dağılımı.....	50
Tablo 3. 4 Hibe Oranlarına Göre Faydalanıcı Sayıları.....	51
Tablo 3. 5 IPARD- I Programı Tedbirler	51
Tablo 3. 6 IPARD- I Programı Faz- I ve Faz- II İlleri Faydalanıcı Sayıları ve Hibe Ödemeleri	55
Tablo 3. 7 IPARD- I Programı Faz I İlleri Faydalanıcı Sayıları ve Hibe Ödemeleri.....	57
Tablo 3. 8 IPARD- I Programı Faz- II İlleri Faydalanıcı Sayıları ve Hibe Ödemeleri	58
Tablo 3. 9 IPARD- I Programı Kapsamında İl Düzeyindeki Proje Sayılarının Desteklenen Ana Sektörlere Göre Dağılımı	59
Tablo 3. 10 IPARD- I Programı Kapsamında İl Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Desteklenen Ana Sektörlere Göre Dağılımı.....	64
Tablo 3. 11 IPARD- I Programı Kapsamında Desteklenen Ana Sektörlere Yapılan Hibe Ödemelerinin İl Düzeyinde Oransal Dağılımı	65
Tablo 3. 12 IPARD- I Programı Kapsamında İl Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Desteklenen Ana Sektörlere Göre Oransal Dağılımı	66
Tablo 3. 13 IPARD- I Programı Kapsamında İl Düzeyindeki Toplam Proje Sayılarının Desteklenen Alt Sektörlere Göre Dağılımı	68
Tablo 3. 14 IPARD- I Programı Kapsamında Alt Sektör Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin İllere Göre Oransal Dağılımı	70
Tablo 3. 15 IPARD- I Programı Kapsamında İl Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Desteklenen Alt Sektörlere Göre Oransal Dağılımı.....	72
Tablo 3. 16 IPARD- I Programı Faydalanıcı Sayıları ve Hibe Ödemelerinin Bölgesel Dağılımı	75
Tablo 3. 17 IPARD- I Programı Kapsamında Bölge Düzeyindeki Proje Sayılarının Desteklenen Ana Sektörlere Göre Dağılımı	76
Tablo 3. 18 IPARD-I Programı Kapsamında Bölge Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Desteklenen Ana Sektörlere Göre Dağılımı.....	77
Tablo 3. 19 IPARD- I Programı Kapsamında Bölge Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Desteklenen Ana Sektörlere Göre Oransal Dağılımı	78
Tablo 3. 20 IPARD- I Programı Kapsamında Bölge Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Desteklenen Ana Sektörlere Göre Oransal Dağılımı	78

Tablo 3. 21 IPARD-I Programı Kapsamında Bölge Düzeyinde Toplam Proje Sayılarının Desteklenen Alt Sektörlere Göre Dağılımı	80
Tablo 3. 22 IPARD-I Programı Kapsamında Bölge Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Alt Sektörlere Göre Oransal Dağılımı.....	81
Tablo 3. 23 IPARD-I Programı Kapsamında Bölge Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Alt Sektörlere Göre Oransal Dağılımı.....	82
Tablo 3. 24 IPARD-I Programı Kapsamında Desteklenen Yatırımların Büyüklüklerinin Ana Sektörlere Göre Dağılımı.....	84
Tablo 3. 25 IPARD- I Programı Kapsamında Desteklenen Yatırımların Büyüklüklerinin Alt Sektörlere Göre Dağılımı.....	85
Tablo 3. 26 IPARD- I Programı Kapsamında Desteklenen Yatırımların Büyüklüklerinin İl Düzeyinde Dağılımı.....	86
Tablo 3. 27 IPARD- I Programı Kapsamında Desteklenen Yatırımların Büyüklüklerinin İl Düzeyinde Dağılımı.....	87
Tablo 3. 28 IPARD-I Programı Kapsamında Desteklenen Kooperatifler/Birlikler	88
Tablo 3. 29 IPARD-I Programı Kapsamında Desteklenen Kooperatif/Birlik Sayısının İl Düzeyinde Dağılımı.....	88
Tablo 3. 30 IPARD-I Programı Kapsamında Desteklenen Alt Sektör Düzeyinde Kooperatif/Birlik Sayısı.....	89
Tablo 3. 31 IPARD- I Programı Kapsamında Desteklenen Kooperatifler/Birliklerin Alt Sektör Düzeyinde Dağılımı	90
Tablo 3. 32 IPARD-I Programı Kapsamında Alt Sektör Düzeyinde Kooperatifler/Birliklere Yapılan Hibe Ödemelerinin Dağılımı.....	90
Tablo 3. 33 IPARD-II Programı Desteklenen Sektörler	91
Tablo 3. 34 IPARD-II Hibe Ödemelerinin Program Hedeflerine Göre Dağılımı	92
Tablo 3. 35 IPARD- II Programı İl Düzeyinde Faydalanıcı Sayıları ve Hibe Ödemeleri.....	93
Tablo 3. 36 IPARD-II Programı Faydalanıcı Sayıları ve Hibe Ödemelerinin Bölgesel Dağılımı	94
Tablo 3. 37 IPARD-II Yumurta Tavukçuluğu Alt Sektörü.....	95
Tablo 3. 38 IPARD-II Makine Parkları Alt Sektörü	95
Tablo 3. 39 IPARD-II Yenilenebilir Enerji Yatırımları Alt Sektörü.....	96
Tablo 3. 40 IPARD-II Toprak Örtüsü Yönetimi ve Toprak Erozyonu Kontrolü	97
Tablo 3. 41 IPARD-II LEADER Tedbiri	98
Tablo 4. 1 IPARD-I Program Hedeflerine Göre Yatırımların Dağılımı	109
Tablo 4. 2 IPARD-I Faydalanıcı Sayıları ve Örneklem Çerçevesi	110
Tablo 4. 3 Sektör Düzeyinde Örneklem Çerçevesi ve Görüşülen Faydalanıcı Sayıları.....	111
Tablo 4. 4 İl Düzeyinde Örneklem Çerçevesi ve Görüşülen Faydalanıcı Sayıları.....	112
Tablo 4. 5 Yatırımların Finanse Edildiği Sektörler.....	119

Tablo 4. 6 Yatırım Yerlerinin En Yakın Şehir Merkezine Uzaklıkları	119
Tablo 4. 7 İşletme Türü.....	120
Tablo 4. 8 İşletmelerin Hibe Öncesi Faaliyet Alanı	121
Tablo 4. 9 İşletmelerin Hibe Öncesi Faaliyet Yeri.....	122
Tablo 4. 10 Faydalanıcı Yaş Grupları	122
Tablo 4. 11 Faydalanıcıların Faaliyet Alanları ve Cinsiyetleri	123
Tablo 4. 12 Faydalanıcıların Meslekleri	123
Tablo 4. 13 Faydalanıcıların Eğitim Durumları	124
Tablo 4. 14 Sektörlere Göre Faydalanıcıların Yaş ve Eğitim Durumları.....	124
Tablo 4. 15 Yatırım Finansmanının Sağlanma Durumu	125
Tablo 4. 16 Faydalanıcı İşletmelerin Ortalama İhracat Tutarları	126
Tablo 4. 17 Faydalanıcı İşletmelerin Faaliyette Buldukları Sektörlere Göre Ortalama Kapasite Miktarları.....	127
Tablo 4. 18 Faydalanıcı İşletmelerin Faaliyette Buldukları Sektörlere Göre Ortalama Ciro Tutarları	128
Tablo 4. 19 Faydalanıcı İşletmelerin Faaliyette Buldukları Sektörlere Göre 2015-2019 Yılı Ortalama Ciro Tutarlarının Karşılaştırılması (Reel Ciolar).....	129
Tablo 4. 20 Sektörlere Göre Mevcut İstihdamın Dağılımı.....	130
Tablo 4. 21 Faydalanıcı İşletmelerde İstihdamın Yaş, Cinsiyet ve Eğitim Açısından Durumu.....	130
Tablo 4. 22 Faydalanıcı İşletmelerde İstihdamın Özellikleri	131
Tablo 4. 23 Faydalanıcı İşletmelerde İstihdamın Kaynağı.....	131
Tablo 4. 24 “TKDK Hibe Desteklerinin Ekonomik Etkilerine İlişkin Aşağıdaki İfadeleri (0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (10) Kesinlikle Katılıyorum Şeklinde Değerlendirir Misiniz?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar.....	132
Tablo 4. 25 “Yatırımınızın Yerel/Bölgesel Ekonomiye Katkısını Aşağıdaki İfadeler Açısından Değerlendirir Misiniz?” ((0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum) Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar.....	134
Tablo 4. 26 “TKDK Hibe Desteklerinin Çevresel Etkilerine İlişkin Aşağıdaki İfadeleri (0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (10) Kesinlikle Katılıyorum Şeklinde Değerlendirir Misiniz?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar.....	135
Tablo 4. 27 “TKDK Hibe Desteklerinin Çevresel Etkilerine İlişkin Aşağıdaki İfadeleri (0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (10) Kesinlikle Katılıyorum Şeklinde Değerlendirir Misiniz?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar.....	136
Tablo 4. 28 Faydalanıcıların TKDK Hibe Desteklerinin Sosyal Etkileri için KMO ve Barlett’s Testi	137
Tablo 4. 29 Faktör Analizi Sonucu Elde Edilen Faktörler ve Faktör Yükleri.....	138

Tablo 4. 30 “Yatırımınızın Yenilikçiliğini Aşağıdaki Kısıtlar Açısından (0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (10) Kesinlikle Katılıyorum Şeklinde Değerlendirir Misiniz?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar.....	139
Tablo 4. 31 Faydalanıcıların Yatırımlarını Yenilikçilik Yönünden Değerlendirmesi için KMO ve Barlett’s Testi.....	140
Tablo 4. 32 Faktör Analizi Sonucu Elde Edilen Faktörler ve Faktör Yükleri.....	141
Tablo 4. 33 Faydalanıcı Özellikleri ile Yatırım Özelliklerinin Reel Ciro Artışını Sağlama Durumuna İlişkin Modelde Kullanılan Bağımsız Değişkenler	142
Tablo 4. 34 Faydalanıcı Özellikleri ile Yatırım Özelliklerinin Reel Ciro Artışını Sağlama Durumuna İlişkin Model Sonuçları.....	143
Tablo 4. 35 Faydalanıcı Özellikleri ile Yatırım Özelliklerinin İstihdam Artışını Sağlama Durumuna İlişkin Modelde Kullanılan Bağımsız Değişkenler	145
Tablo 4. 36 Faydalanıcı Özellikleri ile Yatırım Özelliklerinin İstihdam Artışını Sağlama Durumuna İlişkin Model Sonuçları.....	146
Tablo 4. 37 Faydalanıcı Özellikleri ile Yatırım Özelliklerinin Kapasite Artışını Sağlama Durumuna İlişkin Modelde Kullanılan Bağımsız Değişkenler	147
Tablo 4. 38 Faydalanıcı Özellikleri ile Yatırım Özelliklerinin Kapasite Artışını Sağlama Durumuna İlişkin Model Sonuçları.....	148
Tablo 4. 39 “TKDK Hibe Desteklerine İlişkin Aşağıdaki İfadeleri Değerlendirir Misiniz?” ((0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum) Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar.....	149
Tablo 4. 40 “Yatırımınızı Daha da Geliştirmek ya da Büyütmek İçin TKDK’ya Tekrar Başvurur Musunuz?” Sorusuna Verilen Cevaplar	150
Tablo 4. 41 “Neden TKDK’dan Destek Almak İstiyorsunuz?” Sorusuna Verilen Cevaplar.....	150
Tablo 4. 42 “Neden TKDK’dan destek almak istemiyorsunuz?” Sorusuna Verilen Cevaplar	151
Tablo 4. 43 “Gelecekte IPARD ve Benzeri Kırsal Kalkınma Programlarının Kırsal Alanlarda Yaşam Koşullarını Nasıl Geliştirebileceği Konusunda Görüşleriniz ve Bu Tür Programlardan Daha İyi Sonuç Alınabilmesi İçin Önerileriniz Nelerdir?” Sorusuna Verilen Cevaplar.....	152

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
CF	Bölgesel Uyum Fonu (Cohesion Fund)
CSF	Ortak Stratejik Çerçeve (Common Strategic Framework)
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EAGGF	EAGGF Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund)
EMFF	Avrupa Deniz ve Balıkçılık Fonu (European Maritime and Fisheries Fund)
ERDF	Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (European Regional Development Fund)
ESF	Avrupa Sosyal Fonu (European Social Fund)
ESI	Avrupa Yapısal ve Yatırım Fonları (European Structural and Investments Funds)
EUROSTAT	Avrupa İstatistik Kurumu
GES	Güneş Enerjisi Santrali Kurulumu
GSYH	Gayri Safı Yurtiçi Hasıla
IPARD	Katılım Öncesi Mali İşbirliği Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni (The Instrument for Pre-Accession Assistance for Rural Development)
ISPA	Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession)
LEADER	Kırsal Ekonominin Kalkındırılması İçin Faaliyetler Arasındaki Bağlantılar (Liaisons Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale)
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Cooperation and Development)
OTP	Ortak Tarım Politikası
RDP	Kırsal Kalkınma Programları (Rural Development Programme)
SAPARD	Tarım ve Kırsal Kalkınma Özel Katılım Programı (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development)
TKDK	Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
UKKS	Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi

ÖZET

Bu tez çalışması ile Türkiye’de uygulanan kırsal kalkınma politikalarında yaklaşım değişikliğine yol açan içsel ve dışsal faktörlerin ortaya konulması, AB üyelik süreciyle birlikte IPARD-I (2007-2013) kapsamında hibe desteği sağlanmış kırsal kalkınma projelerinin AB Etki Değerlendirme Rehberi temelinde etki analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla Türkiye genelinde programın uygulandığı 42 il düzeyinde toplam 170 faydalancı ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Anket verilerine göre, faydalancılar açısından hibe desteklerinin en güçlü ve etkili ekonomik sonuçlarının yerel ekonominin çeşitliliğini geliştirme, tarım dışı iş olanakları yaratma gibi çiftlik gelirlerini artırıcı etkiler olduğu belirlenmiştir. Faydalancılara göre, hibe destekleri ürün/hizmet kayıplarını azaltırken aynı zamanda ürün kalitesini geliştirmekte, yatırım koşullarını iyileştirmektedir.

Çalışmada hibe desteklerinin sosyal, kültürel ve sağlık etkilerini tespit etmek için yapılan faktör analizi sonucunda; çalışma koşulları ve sosyal haklar faktörü, iş kalitesi ve kamu sağlığı faktörü, istihdam faktörü ile kültürel miras ve fırsat eşitliği faktörü olmak üzere dört faktör belirlenmiştir. Yatırımların yenilikçiliği konusundaki değerlendirmeler faktör analiz tekniği yardımıyla analiz edilmiş ve dört faktör elde edilmiştir. Bunlar; yenilikçilik ve sürdürülebilirlik faktörü, çevre dostu üretim, girişimcilik ve enerji faktörü, kırsal kalkınma faktörü ile farkındalık faktörüdür. Son olarak çalışmada faydalancı işletmelerden reel ciro artışı, kapasite artışı veya istihdam artışı sağlayarak başarılı olmuş işletmelerin bu durumlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla logit modelleri tahmin edilmiştir. Bulgulara göre; reel ciro artışı sağlama durumunun en önemli belirleyicisi yatırım yapılan sektör iken, istihdam sayısını artırma durumunun en önemli belirleyicisi hibe tutarı, kapasite artışı sağlama durumunun en önemli belirleyicisi ise işletme türü olarak belirlenmiştir. Diğer yandan reel ciro artışı sağlama, istihdam yaratma ve kapasite artışı sağlama başarısı küçük ölçekli yatırımlarda daha fazla olmuştur. Bu sonuçlar kırsal kalkınma proje desteklerinde küçük ölçekli işletmelerin daha fazla desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Kalkınma, IPARD, Etki Analizi.

SUMMARY
RURAL DEVELOPMENT POLICIES IN TURKEY AND IMPACT ANALYSIS OF
RURAL DEVELOPMENT PROJECTS PROVIDED GRANT SUPPORT FOR THE PERIOD
2007-2013

The aim of this thesis is to highlight the internal and external factors that lead to change in rural development policy in Turkey and to conduct an analysis based on the EU impact assessment guidelines of rural development projects funded under IPARD-I (2007-2013) as part of the EU accession process. In order to achieve the objectives of the study, a survey was conducted with a total of 170 beneficiaries at the level of 42 provinces where the program was implemented throughout Turkey. According to data provided by survey, the strongest and most effective economic outcomes of grant support for beneficiaries are the effects of increasing agricultural income, such as improving the diversity of the local economy and creating non-agricultural employment opportunities.

The study identified four factors as a result of the factor analysis to determine the social, cultural, and health impacts of the grants: working conditions and social rights, job quality and public health, employment, cultural heritage, and equal opportunity. Investment innovativeness ratings were analyzed using factor analysis, and four factors were identified. These are the innovation and sustainability factor, the green production factor, the entrepreneurship and energy factor, the rural development factor and the awareness factor. Finally, the study estimated logit models to identify the factors that influence the situation of beneficiary companies that succeeded by increasing their real turnover, increasing capacity or increasing employment. According to the results, the most important determinant for increasing real turnover is the sector in which the investment is made, the most important determinant for increasing the number of jobs is the amount of the grant, and the most important determinant for increasing capacity is the type of enterprise. On the other hand, the success of real turnover increase, job creation and capacity increase was higher in small scale investments. These results show that small-scale enterprises should be supported more in rural development project supports.

Keywords: Rural Development, IPARD, Impact Analysis

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasında tez konusunun belirlenmesi, sonuçların elde edilmesi ve tez yazımı dahil tüm süreçte engin bilgi ve tecrübesiyle ufkumu açan, anlayışlı yaklaşımıyla bana daima destek olan çok değerli tez danışmanım Prof. Dr. A. Ali KOÇ'a, çok değerli destek ve katkılarından dolayı hocalarım Prof. Dr. Nedim YÜZBAŞIOĞLU ve Doç. Dr. Şükrü Erdem'e teşekkürlerimi borç bilirim.

Tez çalışması için gerekli veriler konusunda bana sunmuş olduğu imkanlardan dolayı TKDK'ya, tez çalışmasının uygulama kısmında gösterdiği sabır ve sonsuz destek için TKDK Manisa İl Koordinatörü Uğur USLU'ya ve bana içtenlikle desteklerini sunmuş olan TKDK il koordinatörlüklerinde bulunan çalışma arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Tez çalışması süresince zor zamanlarımda yanımda olan, çalışkanlığı ve nezaketiyle örnek aldığım yol arkadaşım Dr. Gözde SEVİLMİŞ SABUNCU'ya, çalışmam boyunca bana yardımcı olan çok değerli anneme ve babama, saha çalışmasında kilometrelerce yolu sabır içinde benimle alan ve daima bana destek olan kıymetli eşim Dr. Bora SINDIR'a ve biricik kızım Asya'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Kalkınma yazınında başlangıcı 19. yüzyılın ilk yıllarına giden kırsal kalkınma kavramı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ilgilerini çeken önemli konulardan birisi olmuştur. Çünkü dünya genelinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke yüzölçümlerinin büyük kısmı kırsal alanlardan oluşmaktadır. Söz konusu kırsal alanlarda yaşayan nüfusun toplam dünya nüfusu içerisinde oranı oldukça yüksektir. Dünya Bankası (2018) verilerine göre 2017 yılında yaklaşık 7,5 milyar kişiden oluşan toplam dünya nüfusunun %45,2'si kırsal alanlarda yaşamaktadır. Avrupa Birliği (AB-28) ülkelerinde toplam alanın %11,8'si baskın kentsel bölge, %44,2'si ne kırsal ne de kentsel olarak değerlendirilemeyen alanlar, %44'ü ise baskın kırsal bölgedir. Bu bölgelerde yaşayan nüfusun payı incelendiğinde; 2016 yılı itibariyle yaklaşık 510 milyon olan toplam nüfusun %44,3'ü baskın kentsel bölgelerde, toplam nüfusun %36,1'i ne kırsal ne de kentsel olarak değerlendirilemeyen alanlarda ve %19,5'u baskın kırsal bölgelerde yaşamaktadır (Eurostat, 2019).

Türkiye'de ise toplam alanın %6,3'ü baskın kentsel bölge, %30,5'si ne kırsal ne de kentsel olarak değerlendirilemeyen alanlar, %63,1'i ise baskın kırsal bölgedir. Bu bölgelerde yaşayan nüfus payı incelendiğinde; 2016 yılı itibariyle yaklaşık 79 milyon olan Türkiye toplam nüfusunun %32,8'i baskın kentsel bölgelerde, toplam nüfusun %36,4'ü ne kırsal ne de kentsel olarak değerlendirilemeyen alanlarda ve %30,8'i baskın kırsal bölgelerde yaşamaktadır (Eurostat, 2019).

Karşımıza çıkan bu tabloda kırsal alanlar her coğrafyada bulunsa da ve üzerinde yaşayan büyük nüfustan söz edilse de birbirinden farklı özellikler taşıdığı göze çarpmaktadır. Bazı yörelerde yüksek gelişme potansiyeli gösterirken, buna karşılık bazı yörelerde uzak ve nüfusu çokça azalmış sadece tarıma dayalı bir hale gelerek varlığını sürdürmeye çalışmaktadır.

Yine de kırsal alanlar genel olarak düşük gelir seviyesi, daha düşük istihdam oranı ve kentsel alanlara göre daha yüksek işsizlik oranları, göç ve göç durumunun yarattığı ekonomik, sosyal, çevresel sorunlar, beşeri sermayenin zayıf olması, kadınlar ve gençler için fırsat eşitsizliği gibi sorunlarla karşı karşıyadır.

Bu türden sorunlarla başa çıkmada kırsal alanlarda ekonomik, sosyal ve çevresel değişimi destekleme, teşvik etme ihtiyacı ve zorluğu Avrupa'da ve Türkiye'de çözülmesi gereken önemli bir alandır. Bu amaçla uygulanan en önemli kırsal kalkınma programları AB tarafından hem üye ülkelerde hem de aday ülke statüsündeki ülkelere yönelik oluşturulmuştur.

AB içinde kırsal kalkınma politikası önceleri yerel anlamda tarımsal yapılarla bağlantılı olarak düşünülen sektörel bir yaklaşımı ortaya koymaktaydı. Bu bağlamda Ortak Tarım

Politikası (OTP) içerisinde yer almaktaydı. Kırsal alanlarda gelişen koşullarla birlikte tarım dışındaki unsurların ele alınması gereklilik haline geldi ve Gündem 2000 ile AB’de kırsal kalkınmanın yasal çerçevesi belirlendi. AB kırsal kalkınma yaklaşımında önemli bir adım olan bu reform ile AB kırsal kalkınma politikası OTP’nın tarım politikasını içeren birinci ayağının yanında diğer önemli ayağını oluşturmuştur (Avrupa Komisyonu, 2013:11). Bununla birlikte, tarımsal yeniden yapılanma yanında çevresel unsurlar ve kırsal alanların ihtiyaçları daha detaylı ele alınmıştır.

Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikası uygulamalarında birlik kendi bünyesindeki üye ülkeler için ekonomik ve sosyal uyumun sağlanması ve bölgesel farklılıkların giderilmesi adına yaptığı yardımlar yanında üçüncü dünya ülkelerine ve birliğe aday olma statüsünü kazanmış olan ülkelere de yardımlarda bulunmaktadır. AB’nin üyelik öncesinde aday ülkelere yaptığı yardımlarla katılım öncesinde ülkelerin AB politikalarına uyumunu sağlayacak ekonomik, sosyal ve kurumsal altyapının oluşturulması amaçlanmıştır.

Türkiye’de ise bu yüzyılın başlarına kadar kırsal alanlara yönelik politikalarda tarım birincil sektör olarak görülmüş, ekonominin ve kırsal alanlarda geçim kaynağının belirleyicisi olarak kabul edilmiştir. Planlı dönem boyunca (1963-1990’ların sonu) genel olarak kırsal kalkınma, ağırlıklı olarak tarımsal kalkınma merkezli algılanmış, tarımsal verimlilik ve modernizasyonu geliştirmeye dönük sektör temelli yaklaşım benimsenmiştir. Bu anlayış 1980 sonrası değişmeye başlamış ve özellikle AB üyelik süreci ve uyum çalışmaları bu değişimi etkilemiştir. Kırsal alanlar için, sektör temelli yaklaşımın etkili bir kalkınma politikası olmadığı, bu anlamda tarım dışı sektörlerin de önemsenmesi gerektiği ve kırsal alanların gelişiminde bütüncül politikaların gerekli olduğu görüşü vurgulanmıştır. AB uyum sürecinin etkisiyle kırsal alanlar yeni bir kalkınma alanı olarak görülmeye başlanmıştır. Türkiye’de AB adaylık süreciyle kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasının teşvik edilmesini amaçlayan yatırımlar desteklenmektedir.

AB 2006 yılına kadar uyguladığı birçok program ve katılım öncesi mali yardımlarını 2007 yılından itibaren Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) olarak adlandırılan tek bir çerçevede yeniden düzenlemiştir. Avrupa Birliği’nin 2007-2013 yılları arası için bütçesi 864,3 milyar avro olarak belirlenmiştir. IPA-I dönemi için tahsis edilen fon ise 9,94 milyar avro tutarındadır. IPA-I döneminde Türkiye’ye ayrılan bütçe 4,8 milyar avro olmuştur. Bu bütçe içerisinde IPA’nın kırsal kalkınma bileşenine (IPARD) ayrılan bütçe ise 854,6 milyon avro olmuştur (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2018). IPA’nın tarım ve kırsal kalkınmayı ilgilendiren beşinci bileşeni Avrupa Birliği’nin Ortak Tarım Politikası, Kırsal kalkınma Politikası ve ilgili politikalarının uygulanması ve yönetimi için uyum hazırlıklarını ve bu kapsamda politika

geliştirilmesini desteklemektedir. Bu kapsamda hayvancılık, tarım ve gıda ile balıkçılık alanında faaliyette bulunan işletmelere, üretici örgütlerine ve diğer bireysel üreticilere hibe desteği sağlanmaktadır. Söz konusu hibe desteği uygulamaları Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından, toplam 42 ilde yapılmaktadır.

IPARD-I (2007-2013) döneminde Türkiye genelinde toplam 10.495 proje için yaklaşık olarak 3 milyar 60 milyon TL hibe ödemesi yapılmıştır. Bu destek toplam uygun harcama tutarının %50 ile %65 arasında değişen oranlarında uygulanmıştır. Bu anlamda projelerin toplam tutarları dikkate alındığında yapılan yatırım tutarları çok daha fazla olmuştur.

Programın sayısal hedeflerine yatırımcı sayısı açısından bakıldığında, sektörel olarak programın hedeflediği düzeye ulaştığı; ödemelerin tamamlandığı kabul edildiğinde ise yatırımların toplam değeri açısından da hedef düzeye ulaşılmış olduğu söylenebilir. Nitekim IPARD-I program döneminde bütçenin %99,7'sinin kullanıldığı resmi olarak açıklanmıştır. Bu oransal başarının IPARD-II döneminde de yakalanması öngörülmektedir. Ancak önemli olan hibe fonlarına ilişkin bütçenin tamamen kullanılmış olmasından ziyade bu bütçenin kırsal kalkınma açısından hem işletme düzeyinde hem de yerel düzeyde ve bölgesel düzeyde ne kadar etkili olduğudur. Bu bağlamda programın ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin, yerel ve bölgesel düzeyde bilimsel çalışmalarla ortaya konması gerekmektedir. Program sonuçlarının bu bakış açısıyla değerlendirilmesi, sonraki uygulama süreçlerinin güçlendirilmesi, iyileştirilmesi ve daha etkili olması açısından önemlidir.

Türkiye’de IPARD kapsamında 2007 yılından itibaren uygulanan Kırsal Kalkınma Projeleri hibe desteklerinin sistematik ve bilimsel temelli kapsayıcı etki analizi yapılmamıştır. Yapılan çalışmalar politikaların istatistik veriler temelinde genel değerlendirilmesi ve lokal vaka çalışmaları ile sınırlıdır. Türkiye’yi konu alan çalışmaların çoğu adaylık sürecindeki Türkiye’nin kırsal kalkınma politikalarındaki dönüşümü ve bu alanda aldığı yardımların değişimini, daha öncekilerle karşılaştırılmasını, içeriğinin tanımlanmasını konu almış, buna yönelik hem genel hem de yerel düzeyde verilere yer vermiştir (Aslan vd., 2016). Birtakım çalışmalar desteklerin etkisini sektör bazında değerlendirmiştir (Gülçubuk vd., 2016; Çimen, 2017; Ünal ve Fidan, 2014). Bu alanda yapılmış en detaylı çalışma Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) 2015 yılında yayınladığı etki değerlendirme raporudur. Bu bağlamda, 2011-2014 yıllarının kapsayan desteklerle ilgili etki çalışmasında ekonomik, çevresel, kurumsallaşma, teknolojik ve sosyo- kültürel etki başlıklarında değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmanın araştırmacılarından olan Gülçubuk vd. (2017) raporun konusu olan sektörler ve faydalanıcılarının verilerini istihdam açısından bir başka çalışmada

değerlendirmiştir. TKDK desteklerinin istihdama etkisi hem genel hem de sektörel düzeyde ortaya konmuştur.

Etki değerlendirme çalışmalarının özellikle tarım ve kırsal kalkınma politikalarında dönüşümün yaşandığı 2000’li yıllardan sonra buna paralel olarak arttığı görülmektedir. Bu anlamda Avrupa Birliği etki değerlendirme sistemi uygulamada üye ülkeler tarafından yaygın olarak katılımın sağlandığı bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Avrupa Komisyonu yeni politikaları geliştirmek ve uygulamak için 2003’den itibaren “Etki Değerlendirme (Impact Assessment-IA)” yi zorunlu hale getirmiştir. Bu yönüyle etki değerlendirme, AB’nin politika oluşturma sürecine dahil olan önemli bir araçtır. IA çok sayıda paydaştan girdi sağlayarak Komisyonun şeffaflığına olan bağlılığını ve bu konudaki hassasiyetini göstermektedir. Bu sayede politika önerilerinin kalitesini de artırmış olmaktadır. Avrupa Komisyonu etki değerlendirme sisteminin kuruluşundan önceki dönemde, tek sektörlü politika değerlendirmesi yapılmaktaydı. Yapılan değerlendirmelerin kalitesinin artırılması içinse daha fazla kanıta dayalı yöntem kullanılması hedeflenmişti. Ancak bu değerlendirmeler sadece belirli etkileri amaçlamaktaydı. 2003 yılında yapılan düzenleme ile ekonomik, sosyal ve çevresel etkiler de göz önünde bulunduruldu ve daha fazla kanıta dayalı yöntem (Better Regulation) kullanılmaya başlandı. Böylece bilgi temelli karar verme sürecinin başlamasıyla birlikte daha tutarlı politikalar üretilmesi ve uygulanmasının yolu açılmış oldu ve IA politika oluşturma sürecinin önemli bir parçası haline geldi (Backlund, 2009:1077-1087).

Bu bağlamda, Türkiye’nin kullandığı fonlar ve şu an kullanmakta olduğu fonlar ile gelecekte kullanacağı diğer AB üyelik süreci ve sonraki süreçlere ilişkin fonlar düşünüldüğünde bu fonların istenen çıktılar elde etmede ne ölçüde verimli kullanıldığı, AB standartlarının uygulanmasına ne ölçüde katkı sağladığı, AB tarafından oldukça önemli sayılan ve gelecekte Türkiye için uygulanması önem arz eden yerel kırsal kalkınma stratejileri için hazırlayıcı faaliyetlere ne ölçüde katkı sağladığı ile yerelde kapasite geliştirmede etkili olup olmadığı sorularının sorulması ve bu sorulara cevap verebilecek çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

Aynı zamanda Avrupa Komisyonu Etki Değerlendirme Sistemi gözetilerek IPARD-I programıyla gerçekleşen yatırımların etkisini ortaya koyabilecek önemde bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bu araştırma alan literatürüne de katkı sağlayacak ve önemli bir eksikliğin giderilmesi yönünde diğer araştırmalarda yol gösterici olacaktır. Etkileri değerlendirmek ya da bu çalışmayı yapmak IPARD uygulamalarının yararlı olup olmadığı, hangi unsurlar açısından yararlı olduğu, programın beklenen sonuçlara ulaşmadaki başarı düzeyini değerlendirmek, bu konuda ampirik kanıtlar sağlamak, gelecekte uygulanacak kırsal kalkınma programlarını daha

etkili hale getirmeye yardımcı olacak önerilerde bulunmak, son olarak etki alanlarının ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan işleyişini değerlendirmek gibi unsurlar açısından önemli ve değerlidir.

Bu çalışma ile Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarında yaklaşım değişikliğine yol açan içsel ve dışsal faktörler ortaya konulmuş, AB üyelik süreciyle birlikte IRARD kapsamında 2007-2013 döneminde hibe desteği sağlanan kırsal kalkınma projelerinin AB Etki Değerlendirme Rehberi yaklaşımı ile etki analizi gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde AB kırsal kalkınma politikalarının 1990’lı yıllardan itibaren gelişimi ve değişimi incelenmiştir. Türkiye’de planlı dönemden günümüze kadar özellikle de AB’ye tam üyelik süreciyle başlayan kırsal kalkınma politikaları ve uygulamaları da yine bu bölümde ele alınmıştır. İkinci bölümde kırsal kalkınma paradigmaları kuramsal temelde ele alınmış ve yaklaşım değişimleri ve bu değişimleri ortaya çıkaran süreçler incelenmiştir. Üçüncü bölümde, AB’den IPARD kapsamında sağlanan kaynaklarla desteklenen projeler hakkında genel bilgiler ve tanımlayıcı istatistikî analizlere yer verilmiştir. Dördüncü ve son bölümde çalışmanın yöntemini belirleyen AB Kırsal Kalkınma Etki Değerlendirme Rehberi tanıtılmış, 2007-2013 dönemi IPARD kapsamında hibe desteği sağlanan bölgesel kapsam, sektörel kapsam ve ölçek büyüklüğü dikkate alınarak seçilen projelerin önce ön analizleri yapılmış sonrasında bu örnek projeler üzerinden yürütülen anket çalışmasından elde edilen veriler temelinde etki analizi yapılarak sonuçları değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE’DE KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI

1.1. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları

Hem kırsal kalkınma politikaları hem de kırsal kalkınma kavramı ekonomik koşulların değişimiyle birlikte önemli dönüşümlerden geçmiştir. Örneğin büyük ölçekli çiftçilik üretiminden tarımın çok fonksiyonluluğunun farkına varılmasına veya merkezi karar verme sürecinden ziyade kırsal alanların çeşitli kullanıcılarının her türlü sürece daha fazla dahil edilmesine, sosyal, ekolojik ve çevresel değişkenlere daha fazla önem verilmesine doğru bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Politika oluşturma süreci, kırsal kalkınma politikalarının devlet/merkezi hükümetler tarafından dayatılan yukarıdan aşağıya kararlarla uygulandığı bir dönemin ardından, son yıllarda söz konusu bölgede yaşayan nüfusun görüşleri ile mekanın (territory)¹ farklı paydaşlarının mekansal (territorial) yönetim mekanizmalarına dahil olduğu bölgeselleştirilmiş ve yerelleştirilmiş bir sürece dönüşmüştür (Torre ve Wallet, 2016:4-5).

Avrupa Birliği (AB) politikaları içerisinde önemli bir politika alanı olan kırsal kalkınma politikaları da esas olarak çiftçileri hedefleyen yapısal politikalardan zamanla desteklemelerin tarımın ötesinde diğer sektörlere genişletilmesi ile mekan temelli politikaya evrilmiştir. Bu bölümde Avrupa Birliği kırsal kalkınma politika ve paradigmalarında gerçekleşen bu değişim ve dönüşümler ana çerçevesiyle ele alınmaktadır.

1.1.1. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Kırsal Kalkınma Düzenlemeleri

Avrupa Ekonomik Topluluğu, 1957 Roma Antlaşması ile tarımı ve modernizasyonu kırsal kalkınmanın merkezine koyan anlayışın temellerini atmıştır. Tarım odaklı tek sektörlü kırsal kalkınma anlayışı tarım sektöründe Avrupa genelinde birçok ülkede, üretimde aşırı artışın ortaya çıkmasına ve maliyet sorununa yol açmıştır. Ayrıca 1980’lerde Avrupa kırsalında ortaya çıkan ve kırsalın büyük bir bölümünün değerlerini ve çekiciliğini tehlikeye atan çevresel ve sosyal değişimlerin ortaya çıkması kırsal kalkınma politikasına yönelik yeni yaklaşımlar için bir değişime ihtiyaç duyulduğunu işaret etmiştir (Dax vd., 2011:2). Bu döneme kadar ayrı bir

¹ Territory: Türkçe karşılığı farklı yayınlarda “bölge”, “yöre”, “alan”, “mekan” gibi farklı sözcüklerle ifade edilmektedir. Bu kavram sınırları belli coğrafi bir birimi ifade etmekten çok daha geniş bir anlama sahiptir. Söz konusu alanda yaşayan topluluk, yönetim yapıları ve organizasyonlarla birlikte düşünülmesi gereken; etkileşimlerine göre sınırları değişebilen alanlar içinde yer alan bireyler ve / veya paydaşların birleşiminden oluşan yapılardır. Bu nedenle bu çalışmada Türkçe karşılık olarak bu anlamıyla karşılık bulacağı düşünülen “mekan” kavramı kullanılmıştır.

politika alanı olarak göz önüne alınmayan kırsal kalkınma politikası artık dikkat çeken bir politika alanı olmuştur.

Nitekim AB kırsal kalkınma politikalarında 1987 yılına kadarki dönem Dax ve Kahila (2011) tarafından kırsal alanlara yönelik politikaların öncüllerinin gözlemlendiği dönem olarak ifade edilmiştir. Aynı zamanda Bryden ve Mantino (2017) bu dönemi, ulusal politikaların önemli olduğu, AB tarafından finanse edilen ilk proje uygulamalarının başladığı ve tarımın üretken modernleşmesinin gerçekleştiği dönem olarak ifade etmiştir. Tarımsal yapılar bu dönemde kırsal alanların en belirleyici özelliği olmuş, kırsal alanların kalkınmasında tarımsal faaliyetlerin düzgün işleyişinin önemi vurgulanmıştır. Bu anlamda Avrupa'nın Ortak Tarım Politikası (OTP) kapsamındaki tarımsal yapıların modernizasyonunu amaçlayan politikalar AB kırsal politikalarının öncüllerinden kabul edilmektedir.

Bu politika vizyonu dezavantajlı alanlarla ilgilidir. AB'de 1975 yılında başlatılan "dezavantajlı alanlar" (Less Favoured Areas-LFA) programı ile çiftçilere, dağlık ve daha az gelişmiş diğer dezavantajlı alanlarda karşı karşıya oldukları tarımsal üretim zorluklarını telafi etmek, çiftçiliğin devamını sağlamak ve böylece kırsalda nüfus seviyesini korumak amacıyla doğrudan gelir desteği sunan bir girişim başlatılmıştır. Bu, çiftçilere yapılan doğrudan gelir ödemelerinin ilk örneklerindedir (Copus ve Dax, 2015:27).

1975 yılında dezavantajlı alanlar programı ile aynı dönemde Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (European Regional Development Fund-ERDF) oluşturulmuştur. Bu fon AB'nin erken dönemde bölgesel politikası için ilk uygulama araçlarından biri olmuştur. Avrupa'daki kırsal karakterli bazı dağlık bölgeler ile belirli coğrafi yerlerdeki sorunlara çözüm için bir araç olarak dikkate alınmıştır (Dax vd., 2011:3).

Ancak bu program ve fonlar ortak bir politika kavramı geliştirememiş ve bölgesel politikanın ulusal yaklaşımlarının ötesine geçmemesiyle eleştirilmiştir. Eşit olmayan bölgesel bir destek olması yine eleştirilen unsurlardan biri olmuştur. Bu eleştiriler 1979 yılında geri kalmış kırsal bölgelerin durumunu ele almak için daha dikkatli şekilde kavramsallaştırılmış, bütüncül (entegre) kırsal kalkınma programlarının oluşturulmasına yol açmıştır. Dezavantajlı bölgelerde sadece tarım sektörünün değil, genel ekonomik yapının da savunmasız olduğunu kabul eden bu girişimle birlikte destek olanakları da tarım dışına genişletilmiştir. Bu gelişme AB bölgesel politikasının daha yenilikçi unsurlarından birini oluşturmuştur. Örneğin, 1985 yılında kabul edilen Güney Avrupa üye devletlerinin ihtiyaçlarına cevap veren Entegre Akdeniz Programı (Integrated Mediterranean Programmes) bunlardan biridir (Lowe vd., 1998: 66-67). Bu programlar sadece tarımı değil, ekonominin tüm sektörlerini içeren dengeli bir yaklaşımın

önemli olduğunu, geri kalmış kırsal bölgelerin kalkınmasında farklı müdahale biçimlerinin de etkili olabileceğini göstermiş olması açısından önemlidir (Copus ve Dax, 2011:50).

	Politika Evrimi	Tarih	OTP
4. Aşama: Stratejik Çerçeve	Teritoryal Gündem 2020 Yeşil Kitap: Teritoryal Yayılma	2014-2020 Dönemi	
		2016 Ortak Stratejik Çerçeve	Cork 2.0 Konferansı
		2013	
		2007-2013 Dönemi	
		2011 Europe 2020	OTP'den 2020'ye
		2010	
		2008	
		2007	LEADER yaklaşımı; Avrupa Tarım ve Kırsal Kalkınma Fonu (EAFRD)
3. Aşama: OTP'nin İkinci Ayağı Kırsal Kalkınma	AB'nin Teritoryal Gündemi Avrupa Mekansal (Spatial) Kalkınma Perspektifi (ESDP)	2000-2006 Dönemi	
		2006	
		2003	OTP Gözden Geçirme
		1999 Gündem 2000	
2. Aşama: Kırsal Politikanın Entegrasyonu	Hedef Alanları (1-5) Yapısal Fonlar Reformu	1994-1999 Dönemi	
		1997	Buckwell Raporu
		1996	Cork Konferansı
		1989-1993 Dönemi	Hedef 5b Alanı; LEADER
		1992	OTP Reformu (Mac Sharry)
		1988	
		Avrupa Komisyonu Belgesi; "Kırsal Toplumun Geleceği"	
1. Aşama: Kırsal Politika Öncülleri	Entegre Akdeniz Programları Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (European Regional Development Fund-ERDF)	1985	OTP Perspektifleri Yeşil Kitap
		1981	
		1975	Dezavantajlı Alanlar (Less Favoured Areas-LFA) Düzenlemesi
		1962	EAGFL
		1958	Ortak Tarım Politikası (OTP)

Şekil 1. 1 Avrupa Birliği'nde Yayılma Politikası ve Kırsal Kalkınmanın Evrimi

Kaynak: Dax ve Kahila, 2011:89; Dax, 2015:37.

Dax ve Kahila (2011), 1987-1999 dönemini kırsal kalkınma politikasının entegrasyon dönemi olarak ifade etmiştir. Bu dönem mevcut politikaların çokça tartışıldığı bir geçiş dönemi olmuştur. Bu tartışmalar 1980'lerin sonlarında AB politikalarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Aynı dönemi Bryden ve Mantino (2017), modernleşme krizi, tarımın kırsal kalkınmadaki azalan rolünün tanınması ve mekansal (teritoryal) temelli bir kırsal politikanın

yükselişi ve büyük ölçüde mekansal kırsal kalkınma politikalarından ayrı olarak, çok fonksiyonluluk kavramı altında şekillenen tarım-çevre politikalarından söz edildiği dönem olarak ifade etmiştir.

Bazı üye devletlerde ve bazı bölgelerde modern çiftlik yöntemlerinin yaban hayatı, su kirliliği, peyzajın korunması gibi konularda yol açtığı olumsuz çevresel etkiler, yüksek düzeyde verilen OTP desteklerinin endişe yaratması; Avrupa genelinde tarımsal üretim fazlasının daha maliyetli bir hale gelmesi; çiftlik yapılarının modernizasyonuna yönelik sektörel bir yaklaşımın rekabetçi kırsal alanları teşvik etmek için yeterli olmadığı fikrinin kabul görmeye başlaması ve son olarak Tek Pazarın tamamlanması ile Avrupa Topluluğu içinde özellikle daha zayıf ekonomiler için daha zorlayıcı rekabet koşullarının ortaya çıkması modernleşme krizine neden olmuştur (Bryden ve Mantino, 2017:7-8).

Tüm bu faktörler 1980'lerin ikinci yarısında Avrupa yapısal politikalar reformunun hızlanmasına neden olmuştur. 1986 yılında kabul edilen Avrupa Tek Senedi ile aslında topluluğun klasik olarak ifade edilebilecek ve OTP içerisinde onun tamamlayıcı unsuru olarak kabul edilen kırsal kalkınma paradigması terk edilerek yeni bir paradigma içinde yeni politikaların gündeme geldiği bir dönem başlamıştır. Bu önemli adım ile ekonomik ve sosyal birliğin geliştirilmesi, özellikle gelişmiş bölgelerin geri kalmışlığının azaltılması, ortak pazarın uygulanması sırasında bu amaçlara ulaşılması için çok fonlu bir program dahilinde bir arada çalışma hedeflenmiştir. Tek Avrupa Senedi ile işsizlikle mücadele, çalışma koşullarını iyileştirme, işsizlere meslek eğitimi sağlama, yaşam standartlarını yükseltme ve işsizlere gelir sağlamayı amaç edinen Avrupa Sosyal Fonu (European Social Fund-ESF), kırsal ve tarımsal bölgeleri kalkındırma amacı olan Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund -EAGGF) ile altyapı geliştirme, küçük ve orta ölçekli işletmelere yardım, çevrenin korunması, araştırma ve geliştirme harcamaları ile yerel kalkınmayı teşvik eden Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (European Regional Development Fund-ERDF) "Yapısal Fonlar" adı altında bir araya getirilmiştir (Ergüder ve Kocagül, 2008: 62). Yapısal fonlarda gerçekleştirilen reform ile "ekonomik ve sosyal uyum" AB'nin önemli bir politika unsuru haline gelmiş, böylece bazı bölgelerin gelişmişlik düzeyleri ile dezavantajlı bölgelerin geri kalmışlığı arasındaki eşitsizliğin azaltılması amaçlanmıştır.

Yapısal Fonlar reformu ile eş zamanlı olarak Avrupa Topluluğu 1988'de Kırsal Toplumun Geleceği (Avrupa Komisyonu, 1988) belgesini yayınlamıştır. Bu gelişme, yapısal fonlar reformu ile birlikte mekansal kırsal kalkınma politikası için bir başlangıç noktası kabul edilmektedir (Copus ve Dax, 2010:28). Kırsal alanlardaki çeşitlilik koşullarının, sektör odaklı yaklaşımlardan mekansal yaklaşımlara doğru değişimin gerekliliğinden, tarımsal yeniden

yapılanma, ekonomik çeşitlilik, sosyal değişim, nüfus artışı, kırsal kesimin kentsel kesim ile olan karşılıklı bağımlılık ilişkisindeki artış gibi kırsal toplumda meydana gelen değişikliklerin topluluğun her yerinde farklı hızda ve yoğunlukta da olsa mutlaka gerçekleştiğinin gözlemlendiği vurgulanmaktadır (Avrupa Komisyonu, 1988:62-67). Kırsal alanlarda ekonomik ve sosyal hayatın karmaşık yapıda olduğu, çeşitliliğin fazla olduğu, sadece üzerinde yaşayan insanlarla sınırlı bir alan olarak değil, toplumun genelini ilgilendiren ekolojik dengenin kurulduğu çok fonksiyonlu alanlar olduğu vurgulanmıştır (Güder, 2003:147). Belgede; ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanması, düzenleme yapılırken tarımın yanında kırsal alanların bir bütün olarak ele alınması, çevrenin ve doğal kaynakların korunması hedefleri belirlenmiştir. Ayrıca kırsal bölgelerin içsel potansiyellerinin açığa çıkarılmasının önemli olduğu ve dışsal politikaların belirlenmesinde yerel toplulukların desteğinin gerekli olduğunun vurgulanması AB'nin günümüzdeki en önemli kırsal kalkınma politikalarının da temeli oluşturan unsurlardır (Avrupa Komisyonu, 1988:68).

Maastricht Antlaşması (1992)'nin ekonomik ve sosyal bütünleşmeye ilişkin 130a maddesine kırsal alanları da dahil eden ifadenin eklenmesi bir anlamda kırsal politikalara olan ihtiyacın altını çizmiş, AB'nin bölgesel politika tartışmalarının “mekansal (teritoryal) uyum” yönünden de ele alınmasını sağlamıştır (Dax ve Copus, 2016:237; Dax vd., 2011:4).

1990'larda kırsal alanlarda çok işlevsellik, sürdürülebilirlik ve çevresel kalite hedeflerine odaklanan ve aynı zamanda tarımsal faaliyetlerin sosyal yönlerine daha fazla önem verilen tamamlayıcı bir gereklilik olarak bütünleştirici kalkınma yaklaşımlarından söz edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde politika önlemleri, özellikle “kırsal alanların kalkınmasını ve yapısal uyumunu kolaylaştırmayı” amaçlayan Hedef 5b (Hedef 1 dışındaki kırsal alanların geliştirilmesi) programları (1989-1999) ile yapısal fonlara ve bölgesel kalkınma politika geliştirmeye aktarılmıştır. Ayrıca, “geri kalmış bölgelerin kalkınmasını ve yapısal uyumunu teşvik etmeyi” amaçlayan Hedef 1 (kişi başına ortalama topluluk GSYH'sının %75'i veya daha azına sahip olan geri kalmış bölgelerin geliştirilmesi) alanlarının büyük bir kısmı kırsal alanlarda yer almıştır (Dax vd., 2011:4).

Yapısal fonlar reformu aynı zamanda günümüz kırsal kalkınma programlarının temellerinden olan önemli bir örgütsel yapının oluşumunu da sağlamıştır. Kırsal bölgelerde yenilikçiliği ve yerel kalkınmayı güçlendirmek için 1991'de LEADER (Liaisons Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale) adlı “topluluk girişimi” programı uygulamaya konulmuştur. 1988 reformlarından sonra getirilen önlemlerden LEADER, kırsal yerleşimlerde gerçekleşen en önemli önlemlerden biri olup AB kırsal kalkınma politikasının temel unsuru olarak kırsal kalkınma programlarına dahil edilmiş, mekansal ihtiyaçları ele almada önemli bir

araç haline gelmiş ve entegre yaklaşımı ortaya koyan temel bir politika unsuru olmuştur. Bu topluluk girişiminin kurulması doğrudan kırsal alanlardaki yenilikçi eylemlere ve bir Avrupa kırsal aktörler ağının yaratılmasına öncülük etmiştir (Dax ve Copus, 2016:237; Dax vd., 2011:4). Bryden (2006)'ya göre bir politika modeli olarak LEADER yaklaşımı, AB düzeyinde daha önceki politika odaklı yerel kalkınma deneyimlerinde pek bilinmeyen deneysel ve “aşağıdan yukarıya” karakteri nedeniyle hem OTP hem de bölgesel politika açısından bir farklılık olarak ortaya çıkarmıştır. LEADER, komisyonun kırsal kalkınma politikasını yaygınlaştırmada bir araç haline gelmiş ana akım bir yaklaşım olmayı başarmıştır.

MacSharry Reformu olarak adlandırılan 1992 yılında yapılan OTP reformu ile destek yükü kısmen de olsa tüketicilerden vergi mükelleflerine aktarılmıştır. Çiftçilere yapılan doğrudan ödemelerin yanında tarım-çevre uygulamaları için bir çerçevenin oluşturulması, tarım arazilerinin ağaçlandırılması ve çiftçiler için erken emeklilik gibi düzenlemelere yer verilmiştir (Renting vd., 2006:3).

1990'larda ortaya çıkan bu gelişmeler aslında günümüze kadar gelmiş birçok program ve yapının temelini oluşturmuş, sonraki süreçte AB politikalarına yön vermiştir. Kırsal alanlara ve bu alanların sorunlarına olan ilgi her ne kadar artmış ve tartışılmış olsa da bu alanların entegrasyonunda daha etkili adımların atılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim bu döneme kadar kırsal kalkınmanın tarımsal kalkınma ile aynı tutulduğu bir anlayış hüküm sürmüştür. Kırsal kalkınmaya olan ilgi, politika çerçevesinde yaşanan gelişmelerin yanında OECD'nin de dahil olduğu kırsal kalkınmanın mekansal boyutunun tartışılmasına ve standart bir “bölge” tanımının oluşturulmasına da yol açmıştır (Dax vd., 2011:4)

Bu koşullar altında Avrupa Kırsal Kalkınma Konferansı (1996) ile duyurulan “Cork Deklarasyonu” ile Ortak Tarım Politikasının ilkelerini destekleyen ama aynı zamanda kırsal kalkınmaya odaklı tek bir programın oluşturulmasına dair görüşler açıklanmış ve kırsal kalkınma sorunlarından sorumlu politika alanı oluşturulmak istenmiştir.

1.1.2. Avrupa Birliği'nin Gündem 2000 Çerçevesinde Kırsal Kalkınma Politikası

AB'nin Kırsal Kalkınma Politikalarının belirlenmesinde 1996 yılında yapılan Cork Konferansı önemli bir kilometre taşıdır. Konferansta ekonomik, sosyal ve çevresel olarak kırsal alanların yaşanabilir tutulması önemli bir politik amaç olarak açıklanmıştır. “Sürdürülebilir ve Entegre” AB kırsal kalkınma politikasından ilk olarak 1996 Cork Konferansı'nda söz edilmiştir (Hubbard vd., 2007:101). Bu söylem politika hedefini tanımlayan ve kırsal alanlarda sadece tarım sektörüne odaklanmaktan uzaklaşıp, yerel ihtiyaçlara ve koşullara göre uyarlanmış ve çok

çeşitli ortaklardan yararlanarak daha geniş kırsal kalkınma politikasının gerekli olduğuna dair görüşleri içermiştir.

Cork Deklarasyonu'nun ilkelerini yansıtan Gündem 2000 adlı reform paketi, kırsal kalkınma politikasını OTP'nin ikinci ayağı olarak tanıtan, hem OTP yapısı içerisinde yeniden entegrasyonu hem de AB'nin tüm kırsal alanlarını kapsayacak şekilde genişletilmesini içeren bir değişimi ortaya koymuştur. OTP'nin ana hedeflerini yeniden tanımlaması, bu hedefleri sürdürmek için yeni yollar açması, bölgesel odaklı, çok yıllık programlanmış bir destek politikasına öncülük etmesi beklenmiştir (Avrupa Komisyonu, 2006a; Dwyer vd.,2007:874).

Bu konuda politika çerçevesinin oluşturulması ise 1999 yılında çıkarılan 1257/99 sayılı Avrupa Birliği Konsey Tüzüğü ile gerçekleştirilmiştir. Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikası önceleri yerel yönleriyle esas olarak sektörel (tarımsal yapılarla bağlantılı olarak) düşünülmüştür ve OTP içinde değerlendirilmiştir. Ancak ilerleyen dönemde değişen koşullar ve önceliklerle birlikte, kırsal alanları ilgilendiren diğer unsurların daha kapsamlı olarak ele alınmasına ihtiyaç duyulmuştur. Gündem 2000 adı altında yapılan reform çalışmalarında kırsal kalkınmanın önemi vurgulanmış ve bu alana yönelik ayrı bir düzenleme yapılması uygun bulunmuştur. Böylece AB'de kırsal kalkınmanın yasal çerçevesi belirlenmiştir. Tarımsal üretimle birlikte kırsal alana ait diğer olguları da içeren bir dizi düzenlemenin gerçekleştirildiği bu reform girişimi ile AB Kırsal Kalkınma Politikasının temel mevzuatı oluşturulmuştur. Bu değişim, OTP'nin ilk ayağı olan üretim teşviklerinin azaltılması ve kırsal kalkınma ayağına yönlendirilmesi ile aslında sektörel bir uzaklaşmanın yanında mekansal kriterlere yönelik bir yaklaşımın sonucu olarak, tarımı mekansal (teritoryal) yaklaşımın bir parçası haline getirmiştir (Cairol vd., 2009:273).

Gündem 2000 reformu ile 2000-2006 döneminde AB genelinde uygulanmak üzere Kırsal Kalkınma Tüzüğü oluşturulmuştur (Avrupa Komisyonu, 2013:11). Kabul edilen Kırsal Kalkınma Tüzüğü ile tarım-çevre tedbirleri, ormancılık, dezavantajlı alanlar için ödemeler, çiftlik modernizasyonu yatırımları gibi önceki tüm araçlar AB'nin tamamı için bir tedbir paketine dâhil edilmiştir. Böylece her üye devlete ulusal veya bölgesel politikalarına entegrasyon için seçebilecekleri 22 tedbirden oluşan bir liste sağlanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2006b; Ward ve Lowe: 2004: 121).

Gündem 2000, AB Kırsal Kalkınma politikaları için yeni ve daha kapsamlı bir çerçeve sunmuş, bu politikaların yönetiminde önemli değişikliklere yol açmıştır. Temel yönetim değişiklikleri aşağıdaki gibidir (Mantino, 2010:17):

1. AB düzeyinde kamu müdahaleleri için araçların basitleştirilmesi,

2. Kırsal kalkınma programlarına dahil olan kurumsal aktörler arasında daha net sorumluluk dağılımı,
3. Kırsal kalkınma uygulamasında, bölgelere ve yerel topluluklara yönelik olarak daha güçlü bir yerinden yönetim yapılması anlamına gelen yerindelik ilkesine büyük önem verilmesi,
4. Kırsal kalkınma politikalarının etkinliğini ve verimliliğini artırmak için kullanılan tüm araçların güçlendirilmesi (izleme ve değerlendirme, mali kontrol).

Bu değişim, Ortak Tarım Politikası reformu yanında yapısal fonları da kapsayan reformun dayanağını oluşturmuştur. Gündem 2000 ile Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession- ISPA) ve Tarım ve Kırsal Kalkınma Özel Katılım Programı (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development- SAPARD) olmak üzere iki katılım öncesi mali araç uygulamaya girmiştir. SAPARD, özellikle tam üyelik için başvuru yapan ülkeleri (Malta ve Kıbrıs hariç) desteklemek, tarımsal ve kırsal alanlarda yapısal değişiklikler yapmak ve OTP ve ilgili politikaları içeren AB müktesebatının uygulanması ile uyum konusunda yardım sağlamak üzere oluşturulmuştur. SAPARD, topluluk yardımlarına, ademi merkezi bir mali yönetim sistemi için yeni bir boyut getirmiştir. Komisyon, Topluluk fonlarının idaresine ilişkin sorumluluklarını başvuran ülkelere aktarmaktadır. Her aday ülkenin kendi ulusal yedi yıllık (2000-2006) tarımsal ve kırsal kalkınma planını geliştirmesi bu fonlardan yararlanabilmesi için zorunlu hale getirilmiştir (Hubbard vd., 2007:102).

Bu değişim sürdürülebilir kalkınmayı ve istihdam yaratmayı teşvik ederek kırsal alanların geleceğini garanti altına almayı amaçlayan “Avrupa Tarım Modeli”nin önemli bir parçası olarak görülmüştür. Bu nedenle Kırsal Kalkınma Programları (RDP’ler); tarımın çok fonksiyonluluğu, kırsal ekonomiye çok sektörlü ve entegre yaklaşım, kırsal kalkınma için yerel yönetime ve yerelleşmeyi teşvik etmeye dayalı, şeffaf politika oluşturma gibi ilkelere atıfta bulunmaktadır (Dax vd., 2011:5).

AB 2004 genişlemesi öncesinde, “Orta Vadeli Gözden Geçirme (Mid Term Review-MTR) reformları 2003” ile genişleme sonrası OTP için kabul edilen bütçe çerçevesinde katılımın sağlanmasına ve kırsal alanda karşılaşılan güçlüklerle baş etmeye yönelik bir çerçeve oluşturulmasına çalışılmıştır. Reformlar, çapraz uyumun zorunlu hale getirilmesi ve gıda kalitesinin ve hayvan refahının teşvik edilmesi ve çiftçilere yardım gibi yeni tedbirler eklenerek OTP’nin birinci sütunundan ikinci sütununa bazı fonlar aktarılmıştır (Günaydın, 2006:219). Böylece AB kırsal kalkınma politikası daha fazla güçlendirilmiştir

AB, 12-14 Kasım 2003'te Salzburg'da düzenlenen kırsal kalkınma konferansı yoluyla AB'nin gelecekteki kırsal kalkınma perspektiflerini oluşturmaya çalışmıştır. Salzburg Konferansı ile kırsal alanlara yatırım yapmanın, sadece kırsal alanlar için değil, toplumun tamamını etkileyeceği, bu anlamda kırsal alanların çekiciliğinin artırılması, sürdürülebilir büyümenin desteklenmesi ve özellikle dezavantajlı gruplar (gençler ve kadınlar) için yeni iş olanaklarının yaratılmasının önemi vurgulanmıştır. Tarımın çok fonksiyonlu olma özelliği, kırsal alanların farklı tarımsal potansiyellere sahip olması ve bu farklılıkların korunmasının önemi, farklı tarımsal potansiyelleri barındıran alanlarda tarım sektörünün rekabet gücünün artırılması için bu potansiyelin kullanılması konuları vurgulanmıştır. AB kırsal alanlarına uygulanacak kırsal kalkınma politikasının kırsal nüfusun güçlendirilmesi ve kırsal nüfusun ihtiyaçlarına cevap verilmesinin kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasına destek sağlayacağı belirtilmiştir. Diğer yandan uygulanacak kırsal kalkınma politikasının yerel halk, özel sektör ve kamunun ortak girişimi ile uygulanması gerektiği, bu programların uygulama süreçleri ile izleme değerlendirme sürecinde yerel halk ile işbirliği yapılması, şeffaflık ve hesap verilebilirliği sağlaması bakımından gerekli görülmüştür. Son olarak AB kırsal kalkınma politikasında önemli ölçüde sadeleştirmeye gidilmesi, kırsal kalkınma uygulamalarında tek program, tek mali yönetim ve tek kontrol sistemine dayalı bir yaklaşıma gidilmesinin gerektiği vurgulanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2004a:31).

Bu konferansta elde edilen çıktılarından da yararlanarak yeni dönem için iki temel belirleme yapılmıştır. Bunlardan birincisi, kırsal kalkınmanın finansmanına ilişkindir. Buna göre, yeni dönemde kırsal kalkınma politikalarını, Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu (EFRD-European Fund for Rural Development) finanse edecektir. İkincisi ise, üye ülkelerin, Topluluk Strateji Rehberi'ne uyarlı olacak şekilde, zorunlu olarak Ulusal Strateji Planlarını hazırlamasıdır.

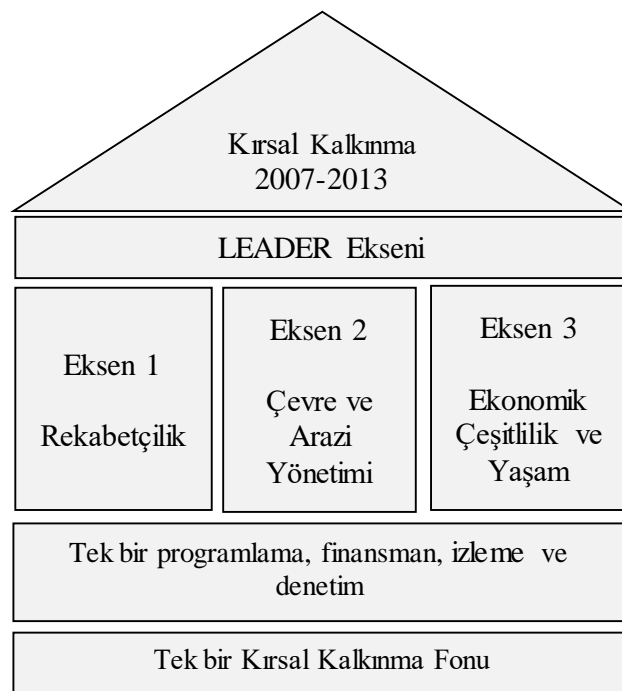
Bu sonuçlar AB'ne yeni üye devletlerin katılımı ve Gündem 2000 ile başlayan sürecin 2007-2013 programlama dönemi açısından önemli bir reformun yolunu açmıştır. 2000-2006 döneminde farklı finansal araçlarla (SAPARD, EAGGF gibi) finanse edilen karmaşık sistem, farklı ülkeler ve dönemler için dahası farklı tedbirler için çok farklı finansal aracın kullanıldığı karmaşık bir sistemdi. 2007-2013 döneminde "tek fon, tek program" ilkesi gözetilerek AB içindeki kırsal kalkınma programlarını finanse etmek için EAFRD adlı tek bir fon oluşturulmuş oldu. Aday ülkelerde (Hırvatistan, Makedonya Cumhuriyeti, Türkiye) kırsal kalkınma, "Katılım Öncesi Yardım Aracı" (IPARD) tarafından ele alınmaya başlamıştır (Bryden ve Mantino, 2020:18).

Bu perspektifle Avrupa Komisyonu 2007-2013 dönemi kırsal kalkınma politikası için üç temel amaç ortaya koymuştur (Avrupa Komisyonu, 2004a:18):

1. Tarım sektörünün rekabet gücünün artırılması,
2. Çevrenin ve kırsal alanların korunması,
3. Kırsal alanlarda yaşam kalitesinin artırılması ve ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesidir.

Üye devletler kırsal kalkınma programlarında bu üç temel hedefi esas alan stratejik bir çerçeve oluşturmak zorunda kalmışlardır. Bu üç temel amaç kapsamında dört öncelikli eksen ve bunlara bağlı 41 detaylı tedbir uygulanmıştır. Üç temel eksene entegre olarak tanımlanan dördüncü eksen “LEADER” topluluk girişimi, kırsal kalkınma programlarına entegre olan 4. eksen ifade etmektedir (Avrupa Komisyonu, 2013:12).

Tarım ve ormancılık sektörünün rekabetçiliğinin geliştirilmesi ekseni, AB program fonlarının en az %10’unu, çevre ve arazi yönetimi ekseni en az %25’ini, kırsal alanlarda yaşam kalitesi ve ekonomik çeşitlilik en az %10’unu oluşturmaktadır (Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü, 2005:11).

Şekil 1. 2 AB 2007-2013 Dönemi Kırsal Kalkınma Politikasının Yapısı

Kaynak: Avrupa Komisyonu, 2006:7.

Rekabetçiliğin geliştirilmesi ekseni; beşeri sermaye (mesleki eğitim, mesleki bilgi, genç çiftçiler, erken emeklilik konuları), fiziksel sermaye (üretim, işleme ve pazarlama yapılarını

geliştirmeye yönelik yatırımlar), kalite (AB standartlarına uyum, gıda kalite planlarına katılım, kalite ürünleri için tanıtım konuları) ve yeni katılım sağlamış ülkeler için geçiş tedbirlerinden (yarı geçimlik çiftlikler ve üretici örgütlerinin kurulması konuları) oluşmuştur (Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü, 2005:14).

Çevre ve arazi yönetimi eksenini; dezavantajlı alanlar ile dağlık alanlar ve ormancılık alanlarında üretken olmayan yatırımların desteklenmesi ve diğer destekleri konu alan tedbirleri kapsamaktadır (Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü, 2005:18-20).

Ekonomik çeşitlilik yaşam kalitesi eksenini; mikro ölçekli işletmelerin desteklenmesi ve turizm gibi tarım dışı faaliyetlerin çeşitlendirilmesine yönelik tedbirleri, temel hizmetler, köylerin yenilenmesi ve doğal ve kültürel olarak kırsal mirasın korunmasına ilişkin tedbirleri kapsamaktadır (Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü, 2005:18-20).

Kırsal ekonominin geliştirilmesinde faaliyetler arasındaki bağlantıların sağlanmasına ilişkin LEADER (Links Between Actions for the Development of Rural Economy-Kırsal Ekonominin Kalkındırılması İçin Faaliyetler Arasındaki Bağlantılar) eksenini, diğer 3 eksenin kesinti yapılarak fon aktarılabilir ve yeni üye ülkelerde fazlar halinde uygulanacak şekilde planlanmıştır. LEADER faaliyetleri kapsamında yerel kalkınma stratejileri oluşturularak, ülke içinde ve ulus-ötesi alanda bütünleşmeler sağlanması ve yerel eylem (aksiyon) grupları kurularak kırsal kalkınma kapasitelerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

LEADER eksenini için ayrılan bütçeye önem verilmesi, bölgesel boyutu güçlendirmeyi ve kırsal kalkınma eyleminin genel etkinliğini artırmayı amaçlamıştır. LEADER, alan temelli yaklaşımın sonucu olarak kırsal alanlara yönelik yerel kalkınma stratejilerinin uygulanması, yerel kamu ve özel ortaklıkları ile oluşturulan yerel eylem grupları için aşağıdan yukarıya yaklaşım ile karar verme yetkisi, çok sektörlü yaklaşım, bütüncül yaklaşım, yerel ekonominin farklı sektörleri ve aktörleri arasındaki etkileşime dayanan çok sektörlü tasarım ve uygulama stratejileri, yenilikçi yaklaşımların uygulanması, işbirliği projelerinin uygulanması ve yerel ortaklıkların ağ oluşturmasını içeren oldukça kapsamlı bir oluşum olarak kabul görmüştür (Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü, 2005:23-26).

Bu ana eksenler çerçevesinde üye ülkeler, programlama, izleme ve değerlendirme, mali yönetim ve kontrol olmak üzere üç aşamalı olarak kırsal kalkınma stratejilerini belirleyerek fonları kullanabilmişlerdir.

Kırsal kalkınma için 2007-2013 için mevcut programlama dönemi sonrasında 2013 yılında gerçekleştirilen OTP reformuyla kırsal kalkınma politikası için yeni bir dönem başlamıştır. Tarım sektörünün karşı karşıya kaldığı zorluklar; ekonomik (gıda güvenliği ve küreselleşme, verimlilik artış hızında düşüş, fiyat dalgalanması, yüksek girdi fiyatlarına bağlı

olarak üretim maliyetleri üzerindeki baskılar ve gıda tedarik zincirindeki çiftçilerin pazarlık gücünün zayıflaması), çevresel (kaynak verimliliğine ilişkin, toprak ve su kalitesi ve habitatlara ve biyolojik çeşitliliğe yönelik tehditler) ve bölgesel (kırsal alanların nüfusun azalması, işletmelerin yerlerinin değiştirilmesi de dahil demografik, ekonomik ve sosyal gelişmelerle karşı karşıya kalması) olarak sıralanabilir. Bu durumda OTP'nin rolü, üreticileri bu zorlayıcı durumlar için destekleyen ve teşvik eden bir politika çerçevesi sunmaktır. Bu politika çerçevesi içerisinde üç OTP hedefi ortaya çıkmaktadır: sağlıklı ve güvenli gıda üretimi, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve iklim değişimi ile dengeli toprak kullanımı. Adı geçen bu uzun vadeli hedeflere ulaşmak için, mevcut OTP araçlarının düzenlenmesi gerekli görülmüştür. Bu nedenle reform, tarım sektörünün rekabet gücünü ve uzun vadede sürdürülebilirliğini artırmak amacıyla yönelik tasarlanmış daha etkin politika araçlarını sunmak için işlevsel hedeflere odaklanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2013:3).

Genel olarak düşük kurumsal kapasite mirasına sahip ve mevcut kırsal kalkınma programları tedbirleri konusunda daha az deneyime sahip olan yeni üye ülkelerde önemli uyum zorlukları gözlemlenmiştir. Bu ülkelerde yatırımlar ve çiftliklerin modernizasyonu desteklenmeye devam etmiştir. Politika uygulamasında sektörel odaklanma devam ederken, kırsal kalkınmanın doğasına ilişkin arka plan söylemi ve kırsal bölgeleri etkileyen değişiklikleri ve ilişkileri dikkate alma ihtiyacı yoğunlaşmıştır. Copus ve Dax (2010)'e göre budurum, kırsal kalkınmaya ilişkin politika söylemi ile Avrupa'daki uygulamalar arasında büyüyen farkı göstermesi açısından önemlidir.

Bununla birlikte gözlem ve deneyimlerle çok sayıda yeni kavram ve yaklaşımlar da tartışılmaya başlanmıştır. Kırsal alan dinamikleri, kentsel-kırsal etkileşim, kırsal varlıklar ve fırsatların farkındalığı, inovasyon ve yaratıcılığın önemli rolü ve çok düzeyli yönetim sorunları dahil olmak üzere mekansal ilişkiler konuları daha fazla dikkat çekmiştir.

AB Uyum Politikasına ilişkin, kırsal bölgelerle ilgili olan Teritoryal Gündem 2020, 2007-2013 program dönemi için bir politika uyarlama sürecini başlatmıştır. Teritoryal Gündem 2020 belgesi, bölgeye özgü mekansal sermayeden, kentsel-kırsal ortaklıklardan daha fazla yararlanma, farklı coğrafi alan türleri için bütüncül kalkınma yaklaşımlarını detaylandırma, çeşitli AB politika süreçleri içerisinde mekansal yönleri geliştirme ihtiyacına odaklanma ile mekansal farklılaşma ve hedefleme ihtiyacına ve kırsal alan performansının mekansal dinamikler içinde değerlendirilmesine yöneliktir (Dax ve Copus, 2016:240).

1.1.3. Avrupa 2020 Stratejisi

2007-2013 döneminde uygulanan OTP ve bölgesel uyum politikasının sona ermesiyle gelecekteki müdahale mekanizmalarına ilişkin yeni tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışma OTP'nin ikinci sütunu çerçevesinde kurulan mekanizmaların geliştirilmesi, OTP'nin birinci ve ikinci sütunlarının hedefleri bütünleştirmek ve aralarındaki uyumu sağlamak, kırsal kalkınma politikalarında Avrupa 2020 stratejisini dikkate almak şeklinde üç ayrı eksenle yapılmıştır (Torre ve Wallet, 2016:13).

OTP birçok alanda önemli ilerlemeler gösterse de ifade edilen hususlarda esas yapı değişmeden iki sütun arasında daha fazla tutarlılığa ve uyuma dayalı kapsamlı bir strateji geliştirmek OTP 2014-2020 dönemi için hedeflenmiştir. Yeni OTP, üç uzun vadeli stratejik hedef belirleyerek aynı anda ekonomik, çevresel ve mekansal konuları ele almayı amaçlamıştır: sürdürülebilir gıda üretimi, doğal kaynakların ve iklim değişikliğinin sürdürülebilir yönetimi ve dengeli bölgesel kalkınma. Aslında bu gelişmelerde amaç AB bölgesel kalkınma politikasını bir anlamda kırsal kalkınma sorunlarına uyarlama olarak görülebilir (Torre ve Wallet, 2016:14). Kırsal kalkınma politikasının kırsal kalkınma programları yoluyla yönetilebilmesi için geniş hedeflerin yanında daha ayrıntılı ifade edebilmek adına altı hedef belirlenmiştir:

- Tarım, ormancılık ve kırsal alanlarda bilgi aktarımının teşvik edilmesi,
- Tarımın rekabet gücünü artırmak ve çiftlik canlılığını arttırmak,
- Tarımda gıda zinciri organizasyonunu ve risk yönetimini teşvik etmek,
- Tarım ve ormancılıkla ilgili ekosistemlerin yenilenmesi, korunması ve geliştirilmesi,
- Kaynak verimliliğinin teşvik edilmesi ve tarım, gıda ve ormancılık sektörlerinde düşük karbonlu ve iklim açısından esnek bir ekonomiye geçişin desteklenmesi,
- Kırsal alanlarda sosyal içermeyi, yoksulluğun azaltılmasını ve ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi.

Ülkelerin hazırlayacağı kırsal kalkınma programları öncelikli müdahale alanlarını belirleyecektir. Bu öncelikli alanlar, AB kırsal alanlarına Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarım Fonu (EAFRD) desteğinin programlanması ve yaygınlaştırılması için temel oluşturmaktadır. Çok sayıda AB fonu; Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF- European Regional Development Fund), Avrupa Sosyal Fonu (ESF- European Social Fund), Bölgesel Uyum Fonu (CF- Cohesion Fund) ve Avrupa Deniz ve Balıkçılık Fonu (EMFF- European Maritime and Fisheries Fund), EAFRD yanında kırsal alanlara ek destekler sağlamaktadır. Avrupa'da katma değeri daha da artırmak ve iş birliğini en üst düzeye çıkarmak için 2014-2020 yıllarında tüm Avrupa Yapısal ve Yatırım Fonları (ESI- European Structural and Investments Funds), AB

2020 ana hedeflerine ulaşma konusundaki desteğini yoğunlaştırmış ve Ortak Stratejik Çerçeve (CSF- Common Strategic Framework) kapsamında koordine edilmiştir. Yapısal Fonların Ortak Hükümleri, tüm ESI fonları için mümkün olduğunca kuralları uyumlaştıran ve basitleştiren ortak bir yasal çatı altında toplamaktadır. Bu AB 2020 önceliklerini yansıtan 11 tematik amacı tanımlamaktadır. Ortaklık Anlaşmaları da her bir Üye Devlet için farklı politikaları nasıl koordine ettiklerini ve ESI fonlarını buna göre nasıl kullandıklarını ortaya koyan AB ortak stratejik yaklaşımını yansıtmaktadır. Bu strateji, AB’de yüksek istihdam, verimlilik ve sosyal uyumun tesis edilmesi amacıyla temel öncelikler; akıllı büyüme (bilgi ve yeniliğe dayalı ekonominin geliştirilmesi), sürdürülebilir büyüme (kaynakların etkin kullanıldığı, daha yeşil ve daha rekabetçi ekonominin desteklenmesi) ve kapsayıcı büyüme (sosyal ve bölgesel uyumun sağlanması amacıyla yüksek istihdam seviyesinin yakalanması) olarak belirlenmiştir.

Tablo 1. 1 AB 2014-2020 Hedefleri

Birliğin Kırsal Kalkınma Öncelikleri	Tematik Hedefler
1. Bilgi transferi ve inovasyon	-Kırsal alanlarda inovasyon, iş birliği ve bilgi temelli kalkınmayı teşvik etme -Tarım, gıda üretimi ve ormancılık, araştırma ve inovasyon arasındaki bağların güçlendirilmesi -Tarım ve ormancılık sektörlerinde yaşam boyu öğrenmeyi ve mesleki eğitimi teşvik etmek
2. Çiftlik yaşayabilirliği ve rekabetçilik	-Çiftliklerin ekonomik performansının iyileştirilmesi ve yeniden yapılandırılması ile modernizasyonunun kolaylaştırılması -Yeteri derecede yetkin çiftçilerin tarım sektörüne girmesini kolaylaştırmak
3. Gıda zinciri organizasyonu ve risk yönetimi	-Birincil üreticileri tarımsal gıda zincirine daha iyi bir şekilde dahil ederek rekabet gücünü artırmak -Çiftlik risk önleme ve yönetimini desteklemek
4. Restore etme, koruma ve ekosistemleri geliştirme	-Biyolojik çeşitliliğin yenilenmesi, korunması ve geliştirilmesi -Su yönetiminin iyileştirilmesi -Toprak erozyonunun önlenmesi ve toprak yönetiminin iyileştirilmesi
5. Kaynak etkinliği ve düşük karbon geçişi ile iklim değişimine dayanıklı ekonomi	-Tarımda su kullanımında verimliliğin artırılması -Tarım ve gıda işlemede enerji kullanımında verimliliğin artırılması -Yenilenebilir enerji kaynaklarının arzını ve kullanımını kolaylaştırmak -Tarımdan kaynaklanan sera gazı ve amonyak emisyonlarının azaltılması -Tarım ve ormancılıkta karbon muhafazasını ve tutulmasını teşvik etmek
6. Sosyal içerme, yoksulluğun azaltılması ve ekonomik kalkınma	-Küçük ölçekli işletmelerde istihdamın korunmasının yanı sıra çeşitlilik ve kalkınmasının kolaylaştırılması -Kırsal alanlarda yerel kalkınmayı teşvik etmek -Kırsal alanlarda bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) erişilebilirliğini, kullanımını ve kalitesini artırmak

Kaynak: Avrupa Komisyonu, Tarım ve Kırsal Kalkınma Müdürlüğü, 2021.

1.2. Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları

Türkiye’nin tarihsel olarak kırsal kalkınma politikaları incelendiğinde, bu politikaların, dünyada aynı dönemdeki kırsal kalkınma paradigması ve yaklaşımlarıyla ve az gelişmiş

ülkelerin genel olarak uyguladığı ulusal makroekonomik politikalarla paralel olarak oluşturulduğu ve uygulandığı görülmektedir. Buna ek olarak, Türkiye'nin uyguladığı kırsal kalkınma politikalarının AB gibi uluslararası kuruluşlarla ilişkiler çerçevesinde yapılan antlaşmalarda verdiği taahhütlerle bağlantılı olarak oluşturulduğu da söylenebilir.

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye'deki kırsal kalkınma politikalarının zaman içerisinde ve özellikle AB'ne üyelik süreci ile birlikte nasıl değiştiği ele alınacaktır.

1.2.1. Planlı Dönemde Kırsal Alanlara Yönelik Politikalar

Türkiye'de kırsal kalkınma ile kırsal nüfusun yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında başlamıştır (Gülçubuk, 2005).

Türkiye tarım ve kırsal kalkınma politikası, 1960'lı yıllara kadar, dünyada az gelişmiş ülkelerin deneyimlediği kırsal kalkınma yaklaşımlarına ve politikalarına paralel bir şekilde değişmiştir. Dünyada pek çok az gelişmiş ülkede olduğu gibi Türkiye de tarımsal kalkınmaya dayalı, tarımsal ürünlerin satılıp, elde edilen gelirele sanayileşmeyi amaçlayan tarım sektörü odaklı kırsal kalkınma modelini benimsenmiştir. Bu yaklaşım tarımsal makineleşmenin ve tarımda verimliliğin artırılması, tarımsal üretim alanlarının artırılması uygulamaları ile kendini göstermiştir (Furat, 2013:599; Erdoğan, 2020:253).

1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile başlayan beşer yıllık kalkınma planları dönemlerinde kırsal alanlarda var olan sorunlar farklı kalkınma yaklaşımlarıyla çözülmeye çalışılmıştır.

Bu yaklaşımlar genel olarak kırsal alandaki yaşam standardının kentsel alandaki yaşam standardına yakın hale getirilmesi, kırsal yerleşmelere götürülemeyen hizmetlerin bu alanlara götürülmesini içermiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), kırsal kalkınmayı "toplum kalkınması" yaklaşımıyla ele almıştır. Kırsal alanda ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimi sağlayacak toplum kalkınması ya da köy kalkınması modeli, kooperatif gibi teşkilatların kurulması ve idare ile toplulukların iş birliğinin sağlanması yoluyla toplum yapısının değişmesi ve toplumsal hareketin oluşmasını öngören bir yöntem olarak tanıtılmıştır. Toplum kalkınması programlarının uygulanması ile hem toplumun gönüllü olarak köye götürülecek hizmetlere katkı sağlaması hem de köye götürülecek bu hizmetlerin daha verimli ve ihtiyaca dayalı yürütülmesinin mümkün hale geleceği öngörülmüştür (DPT, 1962: 101-106).

Ancak bu girişimlerin başarısı sınırlı kalmıştır ve bunda; katılımın kısıtlı kalması, uygulamaların Türkiye ve yöre şartlarına uymaması ve yerel ihtiyaçlara cevap vermemesi, önceliklerin doğru bir şekilde belirlenememesi, koordinasyon, iş birliği, idari ve teknik kapasite yetersizlikleri etkili olmuştur.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) da yine aynı perspektifteki uygulamalardan söz etmiş, kırsal kalkınma sorununu köy ve köy sorunları açısından ele almıştır. Köylülerin artan gelir ve refaktan aldıkları paydaki dengesizlikleri giderici yönde ve sosyal adalet ilkesine uygun olarak pay almalarının sağlanması, köylere yol, su, elektrik gibi kamu hizmetlerinin ve sosyal hizmetlerin eşit şekilde ulaştırılması ve geri kalmış yerlere de öncelik verilerek temin edilmesi, tarımsal üretimin artırılmasını kısıtlayan sorunların çözülmesi ilkeleri planda yer almıştır (DPT, 1967: 235-236).

Bir yerel yönetim birimi olan köylerin ve özellikle köylünün kalkınma çalışmalarındaki katkısının önemi üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda yönetimin etkinliğinin artırılması ve köye hizmet götüren tüm kurum ve kuruluşların birlikte etki oluşturmasının, köy kalkınması için önemli bir unsur olduğu ve bu birimlerin bir arada hareket etmesi ilkesi ele alınmıştır (DPT, 1967: 249).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) kapsamında, kırsal alanlarda dağınık yerleşim yapısı ve bununla ilgili sorunların çözümünde Merkez Köy yaklaşımı geliştirilmiştir. Ekonomik, sosyal ve coğrafi nedenlerle biçimlenmiş kırsal yerleşimlerin dağınık oluşu köy kalkınmasını engelleyici bir faktör olarak görülmüştür. Merkez köyler köy ihtiyaçlarının en az maliyetle ve genele yayılmasını sağlayarak karşılanması, kırsal nüfusun milli pazar ve yaşantıyla bütünleşmesini sağlayacak, kırsal yerleşim yapısındaki sorunların çözümünde bir araç olarak belirlenmiştir (DPT, 1972:857).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1979–1983) bu yaklaşımın yerini Köykent Modeli almıştır. Köylünün kalkınma olanaklarını, üretim gücü ve gelirini artırmak, kırsal alanda büyümeyi hızlandırmak ve refah düzeyini yükseltmek, sosyal kesimler arasındaki gelir dağılımını iyileştirmek temel hedeflerden olmuştur. Tarımsal gelişmeyle köylünün kalkınması aynı tutan bir anlayış benimsenmiştir. Etkili bir toprak reformu, demokratik kooperatifleşme, köylüye dönük devlet desteği ile köy-kentler oluşturularak yeni bir üretim düzeninin kurulması bu dönemin önemli çözüm araçları olarak önerilmiştir. Köykentlerle birlikte tarımda kooperatifleşmenin sağlanacağı, köylünün ekonomik ve sosyal yönden gelişme göstereceği, yeni iş alanlarının oluşacağı öngörülmüştür (DPT, 1978:292). Köykent modeli, önceki plan dönemlerinde uygulanan yeni bir örnek köyün kurulması ya da birden fazla köyün bir araya getirilmesi şeklinde yapılandırılmamıştır. Birbirine yakın olan köylerden oluşan gruplara sağlık, eğitim ve sanayileşme gibi teşebbüslerin toplu olarak götürülmesi planlanmıştır. Bu yönüyle toplumsal dönüşümü hedefleyen bir yaklaşım içerisinde hareket edilmiştir. Köy-kent uygulaması 1979 yılında sona ermiştir. 1980’li yıllarda merkez köy niteliğindeki yerleşmeler belirlenerek kırsal alana yönelik hizmetlerin bu merkezler aracılığıyla çevre yerleşmelere

ulaştırılması hedeflenmiştir. 1983–1990 yılları arasında, merkez köylerde özellikle eğitim, sağlık, sosyal tesisler, ulaşım, elektrik, içme suyu gibi altyapı hizmetlerinde, örgütlenme, yem ve süt fabrikası gibi kırsal sanayi tesislerinin yaygınlaşmasında bazı anlamlı gelişmeler görülmüştür.

Diğer yandan 1970’li yıllardan itibaren uygulamaya konulan Kırsal Kalkınma Projelerinin (KKP) önemli bir kısmı dış kaynakla finanse edilmiştir. Uygulanma amaçları, geri kalmış yörelerde ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve yaşam kalitesinin yükseltilmesidir. KKP, tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi, sulama, köy yolları yapımı, orman yolları yapımı, içme suyu göletleri, içme suyu sağlanması, tarımsal ve hayvansal üretimin artırılması ve ağaçlandırma gibi hizmetleri içermektedir. Planlı dönemde, bölgesel gelişmeye ve bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasına özel bir önem verilmiştir. Kalkınma planlarının sektörel öncelikleri ile mekansal boyutların birleştirilmesine yönelik bölgesel gelişme planları Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme, Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP) gibi projelerdir (Tablo 1.1).

Genel olarak 1960’lardan 1980’lere kadarki dönemde, kırsal gelişme bölgeleri yaratmayı hedefleyen bölgesel ve bütüncül kalkınma modelleri benimsenmiştir. Bu dönem, daha modernist, teknolojik gelişmeye ve tarımsal kalkınmaya önem veren kırsal kalkınma yaklaşımından; yerel ve bölgesel gelişmeyi dikkate alan, tarım dışı sektörel gelişmeye ve bölgesel veya yerel sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmaya önem veren kırsal kalkınma yaklaşımına bir geçiş dönemi olarak da düşünülebilir (Furat, 2013:599).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) içerisinde kırsal alanlara ve kırsal kalkınmaya yönelik yaklaşım, “Köye Götürülen Hizmetler” başlığı altında ele alınmıştır (DPT, 1984: 157-158). Kırsal kesime içme suyu, elektrik, haberleşme, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin ulaştırılmasında kamu kuruluşları arasında yeterli eşgüdümün sağlanamaması nedeniyle köye götürülen hizmetlerin verimliliğinin düşük olduğu vurgulanmış ve bu nedenle hizmetler arasında eşgüdümün sağlanmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Kalkınmanın bölgeler arasında dengeli olması, bölgesel gelişme refahı arttırıcı ve yaygınlaştırıcı yönde ele alınması Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)’na hakim olan politikanın ilkelerinden biridir. Kırsal alana götürülen hizmetlere ilişkin, kırsal alan planlama politikası çerçevesinde hizmetlerin ve yatırımların merkez köy ve kasabalara yönlendirilmesi, köye hizmet götüren birimler arasında koordinasyon sağlanarak entegre projelerin uygulamaya geçirilmesi hedeflenmiştir. Önceki planlardan farklı olarak başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olmak üzere, Kalkınmada Öncelikli Yörelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden kalkındırılması ve böylece bu bölgeler ile diğer bölgeler arasındaki

gelişmişlik farkının zaman içerisinde azaltılması temel hedef olarak belirlenmiş, bu bölgelerde ekonomik ve sosyal gelişme ve bütünleşmeyi sağlamak üzere gerekli politika ve planlama araçlarının uygulanması öngörülmüştür (DPT, 1989: 318-319).

Tablo 1. 2 Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamalarının Sınıflandırılması

Modeller –Yaklaşımlar
<ul style="list-style-type: none"> - Örnek Köy Modeli (1963-1965) - Toplum kalkınması Modeli (1963-1972 / I. ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemleri) - Çok Yönlü Kırsal Alan Planlaması (1965-1970) - Merkez Köy Modeli (1971-1983) - Köy-kent Modeli (1978-1980 / 2000-2002) - Tarım kentleri modeli (uygulanmadı)
Ulusal Politika ve Belgeler
<ul style="list-style-type: none"> - Kalkınma Planları - Ulusal Kırsal Kalkınma Strateji Belgesi - AB’ye Uyum Sürecinde Geliştirilen Politikalar
Kırsal Kalkınma Projeleri
<ul style="list-style-type: none"> - Çorum Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi (1976-1984) - Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi (1982-1989) - Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi (1990-1999) - Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi (1991-1998) - Erzincan-Sivas Kırsal Kalkınma Projesi (2004-2010) - Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi (1998-2005) - Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projeleri - Doğu Anadolu Havza Geliştirme Projesi - Ortak Ormancılık İçin Uygun Metotların Geliştirilmesi Projesi - Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi - Köy Bazlı Katılımcı Yatırımcı Programı - Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi
Bölgesel Kalkınma Projeleri
<ul style="list-style-type: none"> - Doğu Anadolu Projesi (DAP) - Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi (DOKAP) - Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Kaynak: Çelik, 2006:53.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), sürdürülebilir büyüme ortamını muhafaza etmek, üretim normlarındaki köklü değişim süreciyle ortaya çıkan bilgi toplumuna ulaşmak için ekonomik ve sosyal yaşamda, yerel yönetimlerde ve altyapı hizmetlerinde yapısal değişiklikler yapmak ilkelerine dayanmaktadır. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, kırsal alana

dönük çok fazla düzenlemeye yer vermemiş, sadece kırsal altyapıya ilişkin bazı reform çalışmalarını önermiştir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) geri kalmış bölgelerin kalkınması ve kalkınmada bölgelerarası eşitsizliklerin hedeflenen düzeyde azaltılmadığı tespitinden yola çıkarak, ekonomik ve sosyal kalkınmada bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmayı, başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olmak üzere Kalkınmada Öncelikli Yörelere gelişmesine hız kazandırılmasını hedef olarak belirlemiştir. Sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde yerel potansiyellerin harekete geçirilerek, gelir ve istihdamın artırılması, refah düzeyinin iyileştirilmesi ve her düzeyde katılımcılığın yaygınlaştırılması kırsal kalkınmaya ilişkin temel hedefler olmuştur (DPT, 2000: 69).

1.2.2. AB Üyelik Süreci ve Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Politikaları

Türkiye'de beş yıllık kalkınma planları ile gündeme gelen kırsal alanlara yönelik kalkınma politikaları, 2004 yılında AB'ne aday ülke statüsü kazanılmasından sonra AB'ne tam üyelik sürecine katkı sağlayacak bir vizyon içerisinde gelişmeye ve değişmeye devam etmiştir.

Dokuzuncu Kalkınma Planı, AB'ye uyum süreci dikkate alınarak, ilk defa 2007-2013 dönemini kapsayacak şekilde yedi yıllık olarak hazırlanmıştır. Kalkınma Planı içerisinde yer alan ve Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi doğrultusunda hazırlanan Kırsal Kalkınma Eylem Planında, kırsal kalkınmanın sadece tarım ve bölgesel politikalar bağlamında değil; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, sanayi ve ticaret, istihdam, nüfus, kültür, konut ve şehirleşme, enerji, turizm ve çevre sektörleri açısından da dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştireceği dönüşümleri ortaya koyan temel politika dokümanıdır. Bu bağlamda, AB'ye üyelik sürecinin gerektirdiği Katılım Öncesi Ekonomik Program ve Uyum İçin Stratejik Çerçeve gibi dokümanların yanında, başta Orta Vadeli Program olmak üzere diğer ulusal ve bölgesel plan ve programlar ile sektörel ve kurumsal strateji belgelerinin dayanağını oluşturmaktadır (DPT, 2006:1).

Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde, ekonomik büyümenin ve sosyal kalkınmanın istikrarlı bir yapıda sürdürülmesi ve plan vizyonununun gerçekleşmesi yolunda beş stratejik amaç eksenini tanımlanmıştır (DPT, 2006:64-98):

1. Rekabet gücünün artırılması; ekonominin yüksek teknolojik kabiliyete ve nitelikli işgücüne sahip, değişen şartlara hızla uyum sağlayan, ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet gücü olan, istikrarlı ve verimlilik düzeyi yüksek bir yapıya kavuşturulması temel amaç olarak belirlenmiştir. Bu amaçla; makroekonomik

istikrarın kalıcı hale getirilmesi, iş ortamının iyileştirilmesi, ekonomide kayıt-dışılığın azaltılması, finansal sistemin geliştirilmesi, enerji ve ulaşım altyapısının geliştirilmesi, çevrenin korunması ve kentsel altyapının geliştirilmesi, Ar-Ge ve yenilikçiliğin geliştirilmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaştırılması, tarımsal yapının etkinleştirilmesi, sanayi ve hizmetlerde yüksek katma değerli üretim yapısına geçişin sağlanması hedeflenmiştir.

2. İstihdamın artırılması; istihdam odaklı sürdürülebilir bir büyüme çerçevesinde, rekabetçi bir ekonomi ve bilgi toplumunun gerektirdiği doğrultuda nitelikli insan kaynaklarının yetiştirilmesi, istihdam imkanlarının geliştirilmesi, işsizliğin azaltılması ve işgücü piyasasının daha etkin hale getirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla; işgücü piyasasının geliştirilmesi, eğitimin işgücü talebine duyarlılığının artırılması, aktif işgücü politikalarının geliştirilmesi hedeflenmiştir.
3. Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi; toplumun tüm kesimlerinin temel kamu hizmetlerinden ve çok boyutlu bir sosyal koruma ağından yeterince faydalanmasını sağlayarak, yaşam kalitesini ve refah düzeyini yükseltmek amaçlanmıştır. Bu temel yaklaşımla; eğitim sisteminin geliştirilmesi, sağlık sisteminin etkinleştirilmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi, sosyal içerme ve yoksullukla mücadele edilmesi, sosyal güvenlik sisteminin etkinliğinin artırılması, kültürün korunması, geliştirilmesi ve toplumsal diyalogun güçlendirilmesi hedeflenmiştir.
4. Bölgesel Gelişmenin Sağlanması; bölgesel gelişme ile merkez düzeyinde politikaların tutarlılığını ve etkililiğini artırmaya, yerel dinamikleri ve iç potansiyeli temel alan bir gelişme ortamı yaratmaya, yerel düzeyde kurumsal kapasiteyi artırmaya ve kırsal kalkınmayı hızlandırmaya yönelik faaliyetlere odaklanarak bölgeler ve kır-kent arası gelişmişlik farklılıklarını azaltmak amaçlanmıştır. Bu amaçla; bölgesel gelişme politikasının merkezi düzeyde etkinleştirilmesi, yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişmenin sağlanması, yerel düzeyde kurumsal kapasitenin artırılması, kırsal kesimde kalkınmanın sağlanması hedeflenmiştir.
5. Kamu Hizmetlerinde Kalitenin ve Etkinliğin Artırılması; bu kapsamda kamu kurum ve kuruluşlarının stratejik yönetime geçişlerinin tamamlanması planlanmıştır. Bu plan dahilinde; kurumlar arası yetki ve sorumlulukların rasyonelleştirilmesi, politika oluşturma ve uygulama kapasitesinin artırılması, kamu kesiminde insan kaynaklarının geliştirilmesi, e-devlet uygulamalarının yaygınlaştırılması ve

etkinleştirilmesi, adalet sisteminin iyileştirilmesi, güvenlik hizmetlerinin etkinleştirilmesi hedeflenmiştir.

Dokuzuncu Kalkınma Planında ayrıca AB kırsal kalkınma politikalarına uyum için gerekli kurumsal çerçevenin oluşturularak, kırsal kalkınma fonlarının yönetimine ve etkin kullanımına ilişkin idari kapasitenin geliştirilmesi gerektiği de vurgulanmıştır. Aynı zamanda, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi doğrultusunda, Ulusal Kırsal Kalkınma Planı hazırlanması ve uygulamaya konulması öncelik olarak yer almıştır. Nitekim Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin IPARD (Kırsal Kalkınma İçin Katılım Öncesi Yardım Aracı) Programı'ndan yararlanabilmesinin ön koşulu, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi ve Planını oluşturmasıdır.

Bu amaçla hazırlanan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi belgesinde “kırsal kalkınma; kırsal alanda, sürdürülebilir doğal kaynak kullanımını esas alarak, bir taraftan kırsal kesimin gelir düzeyinin ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi yoluyla gelişmişlik farklarının azaltılması amacına yönelik, diğer taraftan çevresel ve kültürel değerlerin korunmasını ve geliştirilmesini gözetken, yerelde farklılaşan sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri, ihtiyaçları, potansiyelleri ve dinamikleri dikkate alarak çok sektörlü yaklaşımla planlanan faaliyetler bütünü olarak kabul edilmektedir” şeklinde karşılık bulmuştur (DPT, 2006:3).

2007-2013 dönemini kapsayan Ulusal Kırsal Kalkınma Strateji Belgesinin hazırlanmasındaki amaç; kırsal kalkınma faaliyetlerine bütüncül bir politika çerçevesi oluşturmak, bu kapsamda hazırlanacak “Ulusal Kırsal kalkınma Planı” na esas teşkil etmek ve son olarak, ulusal ve uluslararası kaynaklarla finanse edilecek kırsal kalkınma program ve projelerinin hazırlanmasında ve uygulanmasında ilgili kesimlere perspektif sağlamak olarak ifade edilmektedir (DPT, 2006:3).

Temelde yerel potansiyelin ve kaynakların değerlendirilmesini, doğal ve kültürel varlıkların korunmasını esas alarak; kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu olarak yöresinde geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması ile kamu hizmet ve desteklerinin bu temel amaca yönelik öncelikler çerçevesinde bütüncül, tutarlı, uygun ve öngörülebilir bir şekilde planlanarak kırsal toplumun yararına sunulması kırsal kalkınmada önemli temel amaç olarak tarif edilmiştir (DPT, 2006:10).

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi Belgesi'ne göre kırsal kalkınmanın ilkeleri şöyle sıralanmaktadır (DPT, 2006:11-12):

1. Mekansal duyarlılık: Türkiye'de bölgesel gelişmişlik farklılıklarına bağlı olarak kırsal alanların nitelikleri, karşı karşıya kaldığı sorunlar ve sahip oldukları potansiyelleri nitelik ve nicelik açısından çeşitlilik göstermektedir. Kırsal alanların bu özelliklerini ve bölgelere göre farklılaşan şartları dikkate alarak uygulanacak

önlemlerin yöresel ihtiyaçlara cevap verecek ve yöresel potansiyelleri harekete geçirecek şekilde öncelik sırasına konulması ve belirlenmesi.

2. İşbirliği ve katılımcılık: Ulusal ve yerel düzeyde kamu kesimi, özel kesim, üniversiteler, sivil toplum örgütleri arasında işbirliği ve koordinasyonun geliştirilmesi, ekonomik ve sosyal gelişmeye yönelik olarak, sivil toplum, üretici örgütlenmeleri, yerel işbirliklerinin geliştirilmesi yoluyla aktif katılımcılığın sağlanması.
3. Sürdürülebilirlik: Kırsal kesimde; ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla sürdürülebilir iş ve yaşam koşullarını sağlamak için; kırsal ekonominin gelişiminde istikrarlı bir yapı için tarımsal ve tarım dışı faaliyetlerde bulunan işletmelerin sürekliliğinin sağlanması, Tarımsal yapıdaki dönüşüm sürecinde oluşabilecek işsizlik sorununun sosyal ve ekonomik yönden olumsuz etkilerinin gelir çeşitlendirilmesi yoluyla en aza indirilmesi, sosyal ve kültürel hayatın zenginleştirilmesi, ekonomik faaliyetlerin çevre, doğal kaynaklar, tarihi ve kültürel varlıklar üzerindeki etkilerinin izlenmesi ve olumsuz etkilerinin önlenmesine kurumlar arası işbirliğinin sağlanması, Kamu yatırımları ve kamu hizmetlerinde sürekliliğin sağlanması gereklidir.
4. Sosyal içerme: Yoksulluk ve sosyal dışlanmaya maruz bireylerin ve grupların ekonomik ve sosyal hayata aktif katılımlarının artırılması.
5. Politika ve düzenlemelerde tutarlılık, etkin izleme: Ulusal düzeyde bölgesel gelişme ve kırsal kalkınma politikaları arasında uyum sağlanması ve AB üyelik perspektifine katkıların güçlendirilmesi.
6. Kaynak kullanımında etkinlik: Kırsal kalkınma proje ve faaliyetlerinin desteklenebilmesi için, bunların, kırsal kalkınma strateji ve planlarına, bölgesel ve sektörel strateji ve önceliklere, yasa ve taraf olunan uluslararası anlaşmalara uygun olmalıdır.

Bu amaç ve ilkeler kapsamında belirlenen stratejik amaçlar ve öncelikler Tablo 1.3'de sunulmuştur.

Tablo 1. 3 Türkiye'nin Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi

Stratejik Amaçlar	Öncelikler
1. Ekonominin geliştirilmesi ve iş olanaklarının artırılması	Tarım ve gıda sektörünün rekabetçi bir yapıya kavuşturulması Kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi
2. İnsan kaynaklarının örgütlenme düzeyinin ve yerel kalkınma kapasitesinin geliştirilmesi	Eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi Yoksullukla mücadele ve dezavantajlı grupların istihdam edilebilirliğinin artırılması Yerel kalkınma kapasitesinin güçlendirilmesi
3. Kırsal alan fiziki altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin artırılması	Kırsal altyapının geliştirilmesi Kırsal yerleşimlerin geliştirilmesi ve korunması
4. Kırsal çevrenin korunması ve geliştirilmesi	Çevreci tarım uygulamalarının geliştirilmesi Orman ekosistemlerinin korunması ve orman kaynaklarının sürdürülebilir kullanımının sağlanması Korunan alanların yönetimi ve geliştirilmesi

Kaynak: DPT, 2006.

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, tarım sektörünün ihtiyaçları ile kırsal kesimin daha geniş çaptaki ihtiyaçlarını sürdürülebilir bir biçimde ele alarak, kırsal alanlara yönelik, kırsal kalkınmanın sektörel ve mekansal açılardan tüm boyutlarını göz önüne alan bütüncül ve tutarlı bir yaklaşım oluşturmuştur.

Strateji, Avrupa Kırsal Kalkınma Tarımsal Fonu'nun kırsal kalkınmaya destekle ilgili AB'nin kırsal kalkınmaya yönelik yasal çerçevesi ile uyum oluşturmayı amaçlamıştır. Bu yaklaşım ile ayrıca kırsal alanlardaki yaşam kalitesinin artırılması, çevre koşullarının iyileştirilmesi ve aynı zamanda kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi ve yerel kapasitenin güçlendirilmesi de amaçlanmıştır. Bu bağlamda AB ve Türkiye'nin stratejilerinde kırsal kalkınmaya yönelik ele alınan konular benzer şekilde olup kırsal alanlara ilişkin tüm boyutlar bütüncül ve tamamlayıcı bir yaklaşım içinde ele alınmaya çalışılmıştır. Strateji, ayrıca kırsal kalkınmanın sektörel ve mekânsal boyutlarını birleştiren Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) hedefleriyle de benzer ve uyumludur.

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020) belgesi de Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2007-2013) temelinde inşa edilmiştir.

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020) 5 ana eksen den oluşmaktadır. Her eksen temelde bir odak alana yönelik tedbirlerden oluşmuştur. Bu tedbirler;

1. Kırsal ekonominin geliştirilmesi ve istihdam olanaklarının artırılması: bu amaç doğrultusundaki öncelikler; tarım ve gıda sektörlerinin rekabet gücünün geliştirilmesi, kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi.
2. Kırsal çevrenin iyileştirilmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması: bu amaç doğrultusundaki öncelikler; toprak ve su kaynaklarının

sürdürülebilirliğinin sağlanması, tarım arazilerinin kullanımında etkinliğin sağlanması, orman kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması.

3. Kırsal yerleşimlerin sosyal ve fiziki altyapısının geliştirilmesi: bu amaç doğrultusundaki öncelikler; fiziki altyapının geliştirilmesi, sosyal altyapının geliştirilmesi.
4. Kırsal toplumun beşeri sermayesinin geliştirilmesi ve yoksulluğun azaltılması: bu amaç doğrultusundaki öncelikler; beşeri sermayenin geliştirilmesi, yoksullukla mücadelenin güçlendirilmesi.
5. Yerel kalkınmaya ilişkin kurumsal kapasitenin geliştirilmesi: bu amaç doğrultusundaki öncelikler; kamunun hizmet sunum kapasitesinin geliştirilmesi, yerel kalkınmaya yönelik girişimlerin güçlendirilmesi.

Avrupa Birliği uyum süreci kapsamında düzenli olarak hazırlanmaya başlayan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi belgeleri esas alınarak belirlenen kırsal kalkınma politikasını uygulamak için IPARD programı hazırlanmakta ve uygulanmaktadır. Mevcut durumda AB'nin ilgili politikalarıyla ve Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020) belgesiyle uyumlu şekilde IPARD II (2014-2020) programı hazırlanmış ve uygulanmaya başlamıştır. IPARD programı IPARD ajansı olarak akredite edilen Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından uygulanmaktadır.

Türkiye'de planlı dönem öncesi kırsal kalkınma politikasının temel amacı kırsal alanlarda kırsal nüfusun refah artışını sağlamak, kente göçü azaltmak için kırsal alanlarda ekonomik ve sosyal altyapı güçlendirmek gibi önlemleri almaktır. Bu anlamda tarım sektörü odaklı kırsal kalkınma modeli ile tarımda verimliliğin artırılması, tarımsal üretim alanlarının artırılması uygulamaları ön plandaydı. 1960'lı yıllarda planlama sürecinin başlamasıyla çeşitli illerde ve bölgelerde kırsal kalkınma projeleri uygulanmaya başladı. Tarımsal üretimde iyileştirme, kırsal nüfusun gelirinin artırılması, çevrenin ve kırsal mirasın korunması dahil birçok alanda çalışmalar yapıldı. Bu dönemde AB kırsal kalkınma politikasında önemli bir amaç olarak gösterilen kırsal alanlarda ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi konusunda Türkiye çok daha geç bir dönemde kırsal kalkınma uygulamalarında bunu hedef olarak belirlemiştir.

Türkiye AB'ye katılım koşullarının bir parçası olarak ilk ulusal kırsal kalkınma stratejisini yukarıda da değinildiği üzere 2006 yılında kabul etmiş, IPARD programı hedeflerinin temelini bu strateji belgesi ile atmıştır. Türkiye'nin aday ülke olma durumu ve konumu AB'ne uyum çerçevesi bir bakıma Türkiye'nin kırsal kalkınma politikasının da hedeflerini belirlemiştir ve belirlemeye devam etmektedir. IPARD programı ve dayandığı ulusal düzeydeki kırsal kalkınma stratejisi ile Türkiye'de sadece tarımı değil tarım dışı

faaliyetleri de bir arada kırsal ekonominin parçası olarak görmek, kırsal çevreyi korumak, beşeri ve sosyal sermayeyi geliştirmek, kırsal işgücü istihdamını artırmak, kırsal nüfusun gelir düzeyini artırmak ve refah artışını sağlamak, kırsal kalkınma politikasının temel amaçları olarak belirlenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRSAL KALKINMADA TEORİK LİTERATÜR: MODELLER VE YAKLAŞIMLAR

Bir ülkenin kalkınması, o ülkenin ekonomik büyümesinden farklıdır. Ekonomik büyüme, bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen gelirden ve buna bağlı olarak kişi başına düşen milli gelirden meydana gelen önemli ve kalıcı artışları ifade etmektedir. Ancak ekonomik kalkınma daha farklı ve daha geniş anlamda sahiptir. Ekonomik kalkınma, ekonomik, sosyal, nicel ve özellikle de nitel değişimler yaratan, ulusal ekonominin birikimli ve kalıcı bir şekilde reel ulusal ürününü artırdığı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Haller, 2012:66).

Ekonomik kalkınmanın tek başına kırsal alanların dezavantajlı konumunu giderememesi ve sorunlarını ortadan kaldıramaması durumuna yönelik tartışmalar “kırsal kalkınma” kavramının 1960’lı yıllarda ayrı bir politika alanı olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1970’lerde ise kırsal kalkınmadan daha fazla söz edilmeye başlanmıştır. Ekonomik büyüme ve kalkınma ile kırsal alanların sorunlarına çözüm bulunamaması ekonomik büyüme ve sanayileşmenin yanında kırsal alanların da aslında ülkenin kalkınmasında önemli ve farklı rollere sahip olduğu fark edilmiştir.

En genel anlamıyla ele alındığında, belirli özelliklere sahip bir alana atıfta bulunan kırsal kalkınma kavramı, kalkınmanın bir alt kümesidir (Torre ve Wallet, 2016:4). Tanımlanması zor olan bu kavramın tek bir tanımı bulunmamakla birlikte genel olarak kırsal kalkınma insan yaşamının ekonomik, sosyal ve çevresel yönlerinin yaşam kalitesi ve refah artışı bağlamında olumlu yönde gelişmesi ve iyileşmesi olarak tanımlanmaktadır.

Kırsal kalkınma, bölgesel sorunların belirli bölge tiplerinin sorunları olduğu düşüncesini reddeden, kırsal bölgelerin gelişiminde fırsatları belirlemeye ve potansiyellerini gerçekleştirmelerinde onları desteklemeye çalışan politika mantığını yansıtan bir kavramdır (Dax vd., 2011:1).

Geçmişten beri tarımsal ticaret faaliyetlerinin yoğunluğu ve tarım sektörüne verilen önem nedeniyle tarımsal kalkınma kavramıyla aynı anlamda kullanılmıştır. Bazen daha geniş bir tarımsal kalkınma, bazen bölgesel kalkınmanın bir bileşeni, kimi zamanda doğal kaynaklar ve biyoloji çeşitliliğinin korunması, çevresel mal ve hizmetlerin sağlanması gibi çevresel konuları hesaba katmanın bir yolu olarak yorumlanmış olsa da kırsal kalkınma artık AB politikalarının ayrılmaz bir bileşeni ve OTP’nin temel bileşenlerinden biridir.

Sürekli değişen yapısına rağmen kırsal alanlar yoksulluk, yaşam koşulları ve hizmet olanakları ile ulaşımın yetersiz olması gibi özellikleri ile karakterize edilmektedir. Bununla birlikte zaman içerisinde değişen ekonomik, sosyal ve çevresel koşullara bağlı olarak farklı

sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunları çözmeye yolunda kırsal alanlara yönelik politikalar değişmekte, daha iyi analiz edilip geliştirilmekte ve böylece daha farklı paradigmlar ile daha iyi politikalar oluşturulmaktadır.

Kırsal kalkınma paradigması (yaklaşımı), tarihsel olarak 1960'lardan itibaren 10 yıllık zaman dilimleri içerisinde yorumlanabilir: 1960'lardaki modernizasyon paradigmasının yerini kamu piyasası müdahalesi ve gelir desteği paradigmasının alması; 1980'lerde ticaretin serbestleştirilmesi; katılım ve güçlendirme ilkelerinin ortaya çıkması ve son olarak 21. yüzyılın başından itibaren çevre ve geçim kaynaklarının sürdürülebilirliği konusundaki endişelerin artması. Sözü edilen kırsal kalkınma paradigmasına dayalı uygulamalardaki değişim aniden ve radikal bir şekilde olmamış, giderek artan sorunlar ile sosyal ve politik yapılanma süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda kırsal kalkınma paradigmasının tarihsel dönüşümünde radikal paradigma kırılmalarından ziyade geçiş süreçleri ve birbiriyle örtüşen adımlar atılmıştır (Ellis ve Biggs, 2001: 444).

2.1. Modernizasyon Paradigması

İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını yeni kazanmış az gelişmiş ülkelerde temel politika hedefi ekonomik büyümeyi sağlamak olmuştur. Ekonomik büyüme ve modernizasyon yoluyla, ekonomideki ikili yapının ve bunu yansıtan gelir ve sosyal eşitsizliklerin son bulacağı düşünülmüştür (Thorbecke, 2006:3). Burada sözü edilen ikili yapı az gelişmiş ülkelerde, gelişmiş sanayi sektörünün yanında geleneksel ya da geçimlik tarım sektörünün de var olmasıdır. Bu anlamda küçük ölçekli geçimlik sektörün modern tarımsal üretim yöntemlerini kullanarak verimlilik ve büyüme potansiyellerini artırması yoluyla sağlanacak çıktı artışının kırsal alanların kalkınmasının yolunu açacağı görüşü kabul görmüştür.

Tarımsal büyüme ile elde edilen gelir artışı yoksulluğu azaltmanın tek çözümü olarak görülmüş ve tarım, kırsal büyüme açısından en önemli faaliyet olarak kabul edilmiştir (ODI, 2002:2-3). Bu yaklaşım tek başına tarım politikası ile gıda güvencesi, kırsal kalkınma, çiftlik gelirleri ve çevrenin korunmasına yönelik çeşitli hedefleri aynı anda karşılamayı vadeden bir kalkınma modeli olmuştur. Bu modelde, tarım, kırsal ekonominin merkezinde yer alan ana sektörü temsil etmekte ve başarısı, yerel ekonominin performansını belirlediği kabul edilmiştir (Hodge ve Midmore, 2008:25-26).

1960'lı yıllardaki kalkınma teorileri ise kalkınmayı lineer bir süreç olarak düşünmüştür. Sanayi sektörü ekonomik büyümenin motoru iken, tarım sektörü geri kalmış sektör olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde GSYH'daki büyüme oranı ile ölçülen ekonomik kalkınmanın sağlanması geleneksel tarım ekonomisinden sanayileşmiş ekonomiye geçiş ile mümkün

görülmüştür. Lineer Büyüme Modeli olarak da anılan Rostow'un Beş Aşamalı Büyüme Modeli de bu koşullardaki kalkınma sürecini açıklayan önemli bir modeldir. Rostow'a göre tüm ülkelerin geleneksel toplumdaki kalkışa hazırlık, kalkış, sanayileşme ve olgunlaşma aşamalarına geçiş yapması mümkündür (Rostow, 1960: 42). Rostow'un argümanına göre, kalkınmak (modernize etmek) isteyen geleneksel tarımın ana faaliyet olduğu toplumların tarım sistemlerini ve uygulamalarını dönüştürmeleri gerekir. Böylece kırsal durgunluk yaşayan alanlar teknolojik yenilikler yoluyla gıda sağlayıcı alanlara dönüşebilmektedir (OECD, 2016:64).

Ülkelerin kalkınma sürecinde geri kalmalarını Lewis (1954) İkili Ekonomi Modeli ile açıklamıştır. Modelde geleneksel (kırsal) ve modern (kentsel) bir ikilik varsayılmıştır. Kentsel alanlar modern ve dinamik yerler olarak tanımlanırken; kırsal alanlar nüfusun çoğunluğunun yaşadığı ve geçimlik tarım faaliyetlerinin yürütüldüğü az gelişmiş yerler olarak tanımlanmıştır. Modele göre, geleneksel sektördeki işgücü fazlası tarımsal verimliliği azaltmaktadır. Bunun önüne geçmek ise ancak tarımda modernizasyon ile mümkündür (OECD, 2016:64-66). Lewis (1954) tarafından desteklenen görüş ekonomik kalkınmayı, emeğin düşük üretkenlik ve geleneksel teknolojinin kullanıldığı bir tarım sektöründen, daha yüksek emek verimliliğine sahip modern bir kentsel sanayi sektörüne doğru yer değiştirmesi olarak görmüştür (Byerlee vd., 2009:16).

1950'li yıllarda özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşmiş Milletler tarafından başlatılan kalkınma programları deneyimleri modernizasyona dayanan ilk kırsal kalkınma paradigmasını yansıtmaktadır. Bu programlar, gıda arzını artırma zorunluluğu ve kırsal alanlardaki çiftçi varlığına dayanan tarım vurgusu ile ortaya çıkmıştır. Çiftçilik hem nüfusun gelir açısından temel ekonomik faaliyeti hem de kırsal alanın temel kullanıcısı konumunda olmuştur. Bu nedenle de programların amacı, her şeyden önce tarımsal üretimin ve özellikle teknoloji transferi, yeni tekniklerin uygulanması, mekanizasyon ve üretimin yoğunlaştırılması yoluyla verimliliğin artırılması ve daha yüksek getiri arayışı olmuştur. Bu paradigma, fiyat ve gelir destek mekanizmaları da dahil olmak üzere piyasayı düzenlemeyi amaçlayan devlet müdahalesinin güçlendirilmesi yoluyla uygulanmıştır (Torre ve Wallet, 2016:4-5).

Modernizasyon paradigmasının kırsal kalkınma yaklaşımlarından bazıları tarımsal verimliliğe öncelik verirken; bazıları yerel yönetimlerin ve yerel ekonomilerin gelişmesine öncelik vermiştir. Yeşil Devrim ve Topluluk Kalkınması yaklaşımları bu dönemde karşılık bulan paradigma unsurlarındandır.

Tarımsal verimlilik baskısı; gıda üretimini artırma ve gıda güvenliğini sağlama yoluyla ölçek ekonomileri oluşturarak daha yüksek oranda üretimde verimlilik sağlamak, tarımsal teknolojiyi geliştirmek, tarımsal altyapıyı iyileştirmek gibi yöntemleri içeren kırsal kalkınma

yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın uygulamaları 1950’lerde gelişmekte olan ülkelerin çoğunda uygulanan tarımsal modernleşme ile 1960’lardan 1980’lere kadar Asya ve Latin Amerika bölgelerinde uygulanan Yeşil Devrimlerdir. Örneğin; 1960’larda, Asya’da verimliliği artıran tohum ve gübre kullanımı, mekanizasyon, hasat sonrası teknolojilere dayanan girdi yoğun tarım odaklı teknoloji kullanımının önemli olduğu bir yapı görülmüştür. Uygulamada kullanılan örnek stratejiler ise toprağa erişimin iyileştirilmesi, fiyat destekleri ve sübvansede edilmiş girdilerin sağlanması, kolektif işleme ve pazarlamanın kolaylaştırılması ile küçük çiftlik sahipleri arasında iş birliğinin teşvik edilmesidir (OECD, 2016:66). Yeşil Devrim, ekonomik büyümeye ve yoksulluğun azaltılmasına olumlu katkıda bulunmuş, küçük çiftçilere fayda sağlamış, kırsal geliri artırmış ve gıda fiyatlarını düşürmüştür (OECD, 2016:66).

Topluluk Kalkınması; 1950’lerde ve 1960’ların sonlarına doğru tarımla sınırlı olamayan bir kalkınma anlayışını içeren katılımcılık, ortak problem çözme ve sosyoekonomik gelişme için yerel katılımı ve yerel inisiyatifleri (girişimleri) harekete geçirmeyi vurgulayan bir yaklaşımı içerir. Yerel toplulukların kalkınmasını amaçlayan bu yaklaşım, ulusal kırsal kalkınma stratejilerinin önemli bir bileşeni olmuştur (Moulton, 1977: 4-5).

2.2. Entegre Kırsal Kalkınma Paradigması

1960’lı yıllarda ekonomik büyümeye dayalı kalkınma stratejisi ulusal gelirdede ciddi ölçüde artışların yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak bu gelir artışı az gelişmiş ülkelerde yoksulluk sorununu çözmeye başarılı olamamıştır (Ruger, 2005: 61). 1970’li yıllarda gelişmekte olan ülkelerde görülen işsizliğin artması, ülkelerdeki gelir dağılımı eşitsizliği sorununun kalıcı hale gelmesi, asgari gelir seviyesi ve yaşam standardı düzeyinin altında yaşayan nüfusun artması, kırsaldan kente göçün devam etmesi ile gelişmekte olan ülkelerin çoğunda görülen artan ödemeler dengesi baskıları ve dış borç yükü gibi sorunlar artık görmezden gelinemeyecek derecede önemli kabul edilmiştir (Thorbecke, 2006:10; Torre ve Wallet, 2016:5).

Bu sorunların varlığı özellikle az gelişmiş ülkelerde ekonomik ve sosyal kalkınma sürecinin yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur. 1970’lerin ortalarında büyümenin ekonomik ve sosyal kalkınma ile eş anlamlı olduğu veya diğer tüm kalkınma hedeflerine ulaşılmasını sağlayacağı varsayımı reddedilmeye başlanmıştır. Bu GSYH’daki büyümenin artık bir kalkınma hedefi olarak yeterli olmadığı, sosyal eşitlik ve bölgesel dengeye ilişkin yeni hedeflerin dikkate alınması gerektiğini göstermiştir (Calatrava, 2016:9).

Büyüme temelli yaklaşımların yoksulluğu azaltmadaki başarısızlığı, kırsal kalkınma yaklaşımlarının doğrudan insanların temel ihtiyaçlarının karşılanmasına odaklanmasına neden olmuştur.

Diğer yandan 1970'li yıllar uluslararası bağımlılık teorisinin öne sürüldüğü dönem olmuştur. Bağımlılık teorisi az gelişmiş ülkelerin durumunu gelişmiş ülkelerin sömürgeci yaklaşımlarıyla açıklamıştır. Gelişmiş ülkelerin ihracat yoluyla az gelişmiş ülkeleri karşı karşıya bıraktığı sömürünün az gelişmiş ülkelerde ithal ikameci sanayileşme ile çözülebileceği anlatılmıştır. Bağımlılık teorisi de önceki teorilerin öngördüğü gibi kalkınmayı, teknolojik gelişme ile sağlanan modernizasyon ve sanayileşme gibi dışsal olgulara bağlayarak kırsal alanların içsel büyümesi konusunda yetersiz kalmıştır (OECD, 2016:67-68). Modernizasyon paradigması içerisinde kalarak daha eşitlikçi kalkınma anlayışı ile adını duyurmuştur.

1970'li yıllarda büyüme ve modernizasyon odaklı paradigma benimsenmeye devam etmiştir. Ancak önemli ve farklı olan gelişme, tarımsal üretimdeki artışın yanında kırsal alanların sorunları konusunda farkındalığın oluşmuş olmasıdır. Büyüme ve yoksulluğun azaltılması hedeflerinin eşzamanlı hedefler olarak belirlendiği bir süreç olarak değişen kalkınma tanımı, çok sayıda kavramsal ve ampirik katkıdan etkilenmiştir. Büyümeyle yeniden dönüşüm, temel ihtiyaçlar, entegre kırsal kalkınma, tarımsal kalkınma, devlet tarım politikaları, devlet tarafından sağlanan krediler gibi kavramlarla yapılan katkılar bunlardan bazılarıdır (Thorbecke, 2006:11-14; Ellis ve Biggs, 2001:439).

1970'li yıllarda kırsal alanlardaki yaşam standardını iyileştirme konusunda ilk çalışmalar yapılmaya başlanmış, kırsal refahı ve temel ihtiyaçları hedefleyen çok sektörlü faaliyetler ön plana çıkmıştır. Kalkınmanın sadece ekonomik büyüme olmadığı, bu nedenle de sektörel yaklaşımların anlamsız olduğunun kabul edilmesi Entegre Kırsal Kalkınma yaklaşımını etkili ve önemli bir yaklaşım olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur (Calatrava, 2016:9).

Entegre kırsal kalkınma projeleri Yeşil Devrim ve Toplumsal Kalkınma Yaklaşımlarından farklı olarak tarımsal ve tarım dışı faaliyetlerin dahil olduğu daha karmaşık ve çok sektörlü bir yaklaşımla yürütülmüştür. İhtiyaca dayalı sosyal faaliyetlerle tarımsal verimliliği artırma amaçlı faaliyetleri birleştirilmiştir. Üretken tarım teknolojisinin yaygınlaştırılması, çiftçi kooperatiflerinin geliştirilmesi, köyün iyileştirilmesi için yerel kaynakların seferber edilmesi gibi uygulamalar gerçekleştirilmiştir (Livingstone, 1979:49; Machethe, 1995:18).

Entegre Kırsal Kalkınma Yaklaşımı, kalkınmanın aslında sadece ekonomik bir sorun (GSYH artışı) olmadığına, aynı zamanda sosyal, kültürel ve çevresel hedefleri de içeren, kırsal

nüfusun yaşam standardını ve refahını iyileştirmekle ilgili olduğuna işaret etmiştir ve aşağıdaki özellikleri içermektedir (Calatrava, 2016:9-10):

- Mekansal temelde sektörler arası yaklaşım,
- Kırsal mekânın kalkınmasında tarımın tek başına kalkınmanın lokomotifi olarak görülmemesi,
- Merkezi olmayan politika düzeni
- Eşitlik ile büyüme, özellikle gelişmekte olan ülkelerde temel ihtiyaçların dikkate alınması,
- Yerel kararların önemi (sosyal katılım)
- Hem beşeri hem de maddi kaynakların yerel artışını temel alan kalkınma anlayışı.

Modernizasyon stratejisine ilişkin fikirlere karşıt olarak kendini göstermiş olan Entegre kırsal kalkınma yaklaşımı, kalkınma stratejileri ve doğasında belki de en radikal değişimi başlatmıştır.

Bununla birlikte planlanmaları ve uygulanmaları açısından beklenen sonuçlar alınamamıştır. Entegre kırsal kalkınma projeleri kırsal alanlarda yaşayan bireylerin yaşam koşullarını iyileştirmede başarısız olmuştur. Entegre yaklaşım kapsamında hazırlanan projelerin belli kırsal alanları hedeflediği ve söz konusu alanlarda meydana gelecek gelişmelerin diğer kırsal alanlara da faydalı olacağı yönündeki beklentinin gerçekleşmediği ifade edilmiştir. Yaklaşımın getirilen bir diğer eleştirisi ise entegre kırsal kalkınma projelerinden yalnızca zengin çiftçilerin faydalanabildiği ve yoksul kesimin refah düzeyini iyileştirmede belirtildiği (Rantso,1995:29).

Nemes (2005)'e göre paradigma unsuru açısından katılıma vurgu yapmasına rağmen, çoğu entegre kırsal kalkınma projesi planlama sürecinde halkın katılımından yoksun olması, bu projelerin merkezi olarak planlanması nedeniyle başarısız olmuştur. 1980'lerde entegre kırsal kalkınma yaklaşımı, yukarıdan aşağıya doğru uygulanması, yüksek maliyetler, koordinasyon sorunları, yoğun yönetim ve yoksullar üzerindeki olumsuz sonuçları nedeniyle etkileri sınırlı kaldığı için sürdürülemez bulunmuştur.

2.3. Yeni Kırsal Kalkınma Paradigması: İçsel (Endojen) Kırsal Kalkınma

Geleneksel anlayış olarak ifade edilen modernizasyon paradigması ve dayandığı teoriler kalkınma sürecinde kırsal alanlar için alternatif roller tasarlamada başarısız olmuş, bu alanların potansiyel yenilikçi rollerini kabul etmemiş ve doğası gereği yukarıdan aşağıya bir yaklaşımla ortaya çıkmıştır (OECD, 2016:66). Ancak değişen ekonomik, sosyal ve çevresel koşullarla

birlikte başta Avrupa olmak üzere pek çok bölgede, yalnızca tarıma dayalı bir kalkınma ve hatta büyüme politikası bulmak imkansız hale gelmiştir. Modernizasyon paradigmasının geçerliliğinin sorgulanmasında en çok kalkınma sürecinin sosyal boyutunun acil olarak dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Tarım dışı nüfuslar da dahil olmak üzere yerel halkın görüşlerini dikkate alma ve sivil toplumun kalkınma konularında karar alma sürecine katılması ihtiyacını ortaya koyan katılımcı yaklaşımlar hakkındaki tartışmaları başlamıştır.

1970'lerde ortaya atılan Entegre kırsal kalkınma yaklaşımı, kalkınma stratejileri ve doğasında belki de en radikal değişimi başlatmış ve modernizasyon stratejisine ilişkin fikirlere karşıt olarak kendini göstermiştir. Bu yönüyle de İçsel Kırsal Kalkınma Paradigmasına doğru evrimleşmede büyük bir adım olmuştur (Calatrava, 2016:9-10). Avrupa Birliği de 1982 yılında, Avrupa kırsalında bütüncül kırsal kalkınma programını uygulamaya başlamış, ancak 1986'dan itibaren bu paradigma yerini içsel kırsal kalkınmanın yeni modeline bırakmıştır.

1980'li yıllara kadar da kırsal kalkınma politikalarında savaş sonrası yükselen ulus devlet anlayışı hakim olmuştur. Bu nedenle de devlet ekonomide temel aktör olmuştur. 1980'li yıllarda artık Neoliberal teorinin yükselişi ile devletin ekonomideki rolü serbest piyasa ekonomisinde en aza indirilmiştir. Aynı zamanda 1970'lerde entegre kırsal kalkınma projelerini uygulamak ve insanların temel ihtiyaçlarını gidermek için yapılan harcamaların bütçe açıklarını artırdığı koşullar söz konusu olmuştur. Piyasa yanlısı ve hükümet karşıtı akımın karakterize ettiği 1980'li yıllarda, yardımı tamamen ortadan kaldırmak ve onun yerine özel sermaye akışlarının geçmesini sağlamak için güçlü bir duyarlılık oluşmuştur (Thorbecke, 2006:19). 1980'li yıllardaki bu koşullar altında hükümetler uluslararası finans kuruluşlarından aldıkları borçlarla birlikte kendilerine önerilen Yapısal Uyum Programlarını uygulamaya başlamıştır. IMF ve Dünya Bankası, bu programlar kapsamında ekonomik reformların uygulanması için gerekli finansmanı sağlamak üzere devreye girmiştir. Bunlar piyasanın serbestleştirilmesi, özelleştirme ve hükümet harcamalarında kesintiye gidilmesi, finansal serbestlik gibi devletin ekonomik rolünü azaltan ilkelere dayanmıştır. Bu yolla uluslararası borç verenlerin güvenini yeniden tesis etmek ve borç alan ülkeleri de sürdürülebilir ekonomik büyüme yoluna geri döndürmek mümkün görülmüştür (OECD, 2016:69). Bunun yanında gelişmekte olan ülkelere kırsal kalkınma girişimlerini finanse etmek için yapılan harcamaların ve özellikle küçük çiftçilere verilen sübvansiyonların azaltılması yine programın öngördüğü sonuçlar olmuştur. Çünkü bu tür bir uygulama ile üreticiler arasındaki eşitsizliklerin azaltılması, enflasyonun düşmesi, ödeme dengesi açıklarının giderilmesi ve dolayısıyla ekonomik istikrarın sağlanması gibi makroekonomik düzeyde sonuçlar elde edilmek istenmiştir.

1980'den sonra, İçsel (Endojen) Büyüme Teorisinin ortaya atılmasıyla teknolojik değişimin ekonomik büyüme süreçlerinin merkezinde olduğu ve insan sermayesine yapılan yatırımın önemi vurgulanmıştır (Jones, 2001:90). İçsel büyüme teorisi, büyüme dinamiklerinin ülkenin ya da bölgenin ekonomik kalkınmaya yönelik politikaları gibi içsel güçlerin etkileşimleri sonucu ortaya çıktığını ifade etmektedir (Todaro ve Smith, 2011: 16). Ekonomik büyümeyi içsel olarak açıklayan büyüme teorisinin ortaya çıkması; yerel kaynakların harekete geçirilmesi ve kalkınma sürecine dahil olması açısından yerel kalkınmaya aşağıdan yukarıya bir yaklaşımı getirmesi açısından önemli olmuştur (OECD,2016:69-70). Nitekim içsel kalkınmada uygun kurumsal düzenlemelerin içsel kalkınma için kaçınılmaz olduğunun vurgulanması ile aşağıdan yukarıya yaklaşım veya halkın etkilenen kesim olarak karar alma sürecine dahil edilmesini sağlayan politikalar önerilmiştir. Buna göre karar alma sürecine katılım kırsal kalkınma politikalarının uygulanmasında ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önemli bir araç haline gelmiştir (Ellis ve Biggs, 2001). Bu fikirlerin ortaya atılması bu dönemde sivil toplum kuruluşlarının hızla artmasına Katılımcı Kırsal Değerlendirme gibi yaklaşımlarla kırsalda yaşayan insanların kendi kalkınmalarında katılımcı olmalarına neden olmuştur. Bu yönüyle katılımcılık açısından bu dönemde atılmış adımlar, yukarıdan aşağıya kalkınma paradigmasının, aşağıdan yukarıya kalkınma paradigmasına dönüşümünde önemli olmuştur.

Özellikle 2000'li yıllarda paradigma kırılmaları yenilikçi yerel girişimler, tarım sektöründeki değişim, kurumsal değişimler ve tarım politikalarındaki reform koşullarında modernist paradigmanın sorgulanmasının sonucunda gerçekleşmiştir. (i) 1990'lardan itibaren tarımın çok fonksiyonluluğuna ve kırsal alanlarda ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesine dayanan yerel girişimler, (ii) yeni bilgilerin yerel uzmanlık yoluyla oluşturulması, (iii) çiftçilik ve kırsal kalkınma politikalarında değişiklik (doğrudan desteğin azaltılması, çiftliklerin rekabet edebilirliğinin artırılması, sübvansiyon temelli yaklaşımlardan yatırıma dayalı yaklaşımlara geçmek, kırsal politikaları çiftlik dışındaki faaliyetleri de kapsayacak şekilde genişletmek, yeni yönetim biçimleri geliştirmek, uluslararası otoritelerin ve paydaşların katılımını teşvik etmek) gibi birbirini etkileyen ve birbiriyle bağlantılı unsurların birleşmesi yeni kırsal kalkınma paradigmasını oluşturmuştur (Torre ve Wallet, 2016:11).

Kırsal kalkınma süreçlerinde, sadece çok fonksiyonlu kırsal işletmelerin veya çiftliklerin kurulması değil, farklı çiftlikler ve diğer kırsal işletmeler arasında faaliyetler açısından uyumun sağlanabilmesi, iş birliğini önemli bir stratejik unsur haline getirmektedir. Bu anlamda yerel ve bölgesel ekosistemler arasındaki, belirli tarım tarzları, belirli mal ve hizmetler, yerelleştirilmiş gıda zincirleri ve ilgili sosyal taşıyıcılar özellikle önemlidir. Kırsal

kalkınmada iş birliğini merkeze koyan bu anlayış temelde modernleşme paradigmasından farklı bir tarımsal kalkınma modelini ortaya çıkarmaktadır. Modernleşme, tarımsal üretimde süregelen bir uzmanlaşmayı teşvik ederken ve tarımın diğer kırsal faaliyetlerden ayrılmasını öngörürken; yeni kırsal kalkınma paradigmasında, farklı faaliyetler arasındaki karşılıklı faydalar ve kazan-kazan durumları stratejik öneme sahiptir (Van de Ploeg ve Roep, 2003:4).

Ray (2000)'e göre kırsal bağlamda içsel kalkınma politikası, sektörel değil mekansal çerçevede planlanmış kalkınma faaliyetleri, mekana özgü fiziksel ve beşeri kaynaklara değer kazandırılmasına yönelik kalkınma faaliyetleri ile yerel halkın ihtiyaç, kapasite ve bakış açılarının merkezine alan içsel kalkınma perspektifi olmak üzere üç önemli unsur üzerine kuruludur.

Nitekim Van der Ploeg ve Roep (2003)'e göre kırsal kalkınma çok düzeyli, çok aktörlü ve çok boyutlu bir süreç olarak tanımlamıştır. Kırsal kalkınma, kırsal kalkınma sorununu ele almayı amaçlayan politika ve kurumların çeşitliliği bakımından çok düzeyli; aynı zamanda kamusal malların üretimi ile çiftçilik ve diğer faaliyetler arasındaki bağlantıları bütünleştiren yeni bir tarımsal üretim modeline dayanan çok boyutlu bir süreçtir. Bununla birlikte, çiftçiler ve kırsal aktörler arasındaki bağlantılar ile “yerel” ve küresel” aktörler arasında yeni bağlantılar oluşturmanın yanı sıra yerel liderlerin meşruiyetini yeniden sağlamayı ve kayırmacılığı minimize etmeyi amaçlayan kırsal kalkınma politikalarını içeren çok aktörlü bir süreçtir.

2.4. İçsel Kırsal Kalkınmaya Mekansal (Teritoryal) Yaklaşım

Kırsal kalkınma literatüründe gerçekleşen değişimler incelendiğinde merkezi politikalar yerine yerel kalkınma veya bölgesel kalkınma gibi içsel (endojen) olarak nitelendirilen kalkınma politikalarına doğru bir dönüşümün gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Nitekim yerel bir topluluk ya da belirli bir bölgenin kalkınma sorunları birbirlerinden oldukça farklıdır. Aynı zamanda farklı kalkınma potansiyeline sahip bu yerlere ilişkin merkezi olarak oluşturulan politika tüm yerlerde etkili ve doğru sonuçlar vermeyecektir. Bu paradigma değişiminin neden ortaya çıktığını da açıklamaktadır. Bu nedenle kalkınma politikalarının yukarıdan aşağıya anlayışı ile oluşturulması yerine aşağıdan yukarıya oluşturulması ve uygulanması yönünde bir anlayış kabul edilmeye başlanmıştır.

Gelişmiş ülkelerde özellikle de Avrupa’da kırsal alanlarda yapısal değişimin bir sonucu olarak sektörel kalkınma stratejilerinin yerini bölgesel kalkınma stratejilerine bıraktığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle bir bölgede hangi sorunların olduğunu ve bu sorunlarla baş edebilmek için hangi faaliyetlerin gerekli olduğunu en iyi o bölgede yaşayan kişilerin bildiği

varsayımından hareket edildiğinde yeni içsel kalkınma stratejileri giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Bölge tanımlaması bölgesel otoriteler ve AB gibi otoritelerce kullanılan ve daha çok idari anlamda kullanılan tanımlamadır. Mekanlar (teritoryler) ise, vatandaşlar, yönetim yapıları ve organizasyonlarla birlikte bir insan topluluğunun kolektif üretimleridir. Fakat yalnızca coğrafi birimler değildir; etkileşimlerine göre sınırları değişebilen alanlar içinde yer alan bireyler ve / veya paydaşların birleşiminden oluşurlar. Yerel ve dış aktörler arasındaki çekişme ve uzlaşma yoluyla gelişirler ve yerel kültürler ile geleneklerde derin bir şekilde kökleşmiş bir tarih ve bir dizi temel endişeyi kapsayan uzun vadeli yapılarıdır. Sabit idari sınırlar içinde belirlenmek bir yana, sınırları bir aidiyet duygusunun (ve bunun farkındalığının) yanı sıra siyasi yönetim kurumları ve belirli örgütlenme ve işleyiş kuralları tarafından şekillendirilen yapılarıdır (Torre ve Wallet, 2016:20). Bu anlamda bölgesel kalkınma kavramı, bölgenin kurumsal sınırları içerisinde meydana gelen süreçleri ifade ederken, mekansal kalkınma kavramı doğal olarak politika direktifleri veya daha genel teşviklerle bağlantılı olarak yerel nüfus tarafından mekanın inşası ile ilgilidir.

1970'lerdeki dönüşümü temel alan içsel kalkınma paradigması ekonomik çeşitlilik ve uzmanlaşma, yaygın sanayileşme hem ürün hem de sürecin kalitesi, mekanın (kentsel ve kırsal) içsel kaynaklarının artırılması ve kullanımı ile karakterize edilen kalkınma paradigmasını yansıtmaktadır (Calatrava, 2016:9-11).

İçsel bir kalkınma süreci oluşturmak için yerel yenilikçi bir ortam gereklidir. Bu ortamın varlığı ise; i) etkili potansiyel kaynaklara sahip mekansal birim, ii) ilişkileri sosyal, ticari, teknolojik, idari ve politik bağlantılar aracılığıyla kurumsallaşmış yerel aktörler (bireyler, firmalar, yerel yönetimler gibi) ve iii) kendi gerçeklikleri hakkında kalıcı yenilikler (inovasyonlar) sağlamak ve belirlemeye odaklı sürekli bilgi edinme ve düşünmeye ilişkin kolektif sürecin etkileşimi ile mümkündür (Calatrava, 2016:9-11).

Calatrava (2016)'ya göre bu unsurların birleşimi mekansal birimi yerel yenilikçi bir çevreye dönüştürür ve bu çevre içsel kalkınmanın motorudur. En uygun içsel kalkınma stratejisi, bir mekanın tüm kaynaklarına değer katmak üzere yerel aktörlerin ortak girişimini oluşturmanın en iyi yolunu bulan stratejidir. Bu anlamda mekansal kimliği ortaya koymak içsel kalkınma sürecini teşvik etmede önemlidir. Mekansal rekabet edilebilirlik faktörlerini ortaya koymak uygun içsel kalkınma stratejisini bulmak için önemli ve gereklidir. Bir mekanın herhangi bir unsuru potansiyel bir rekabet gücüne sahip kalkınma faktörü olabilir. Bu nedenle, yerel ürünler, geleneksel üretim biçimleri, peyzajlar, mimari, tarihi unsurlar, flora, fauna, nehirler ve su alanları, gastronomik gelenekler, müzik, festivaller, ritüeller, insanlar, imgeler,

deyimler, bilgi ve tarımsal çalışma gibi birçok unsur spesifik ve özgün potansiyel kalkınma faktörü olabilmektedir.

İçsel kırsal kalkınma ve onun mekansal yaklaşımı günümüzde alansal /mekansal olarak bütünleşik faaliyetlerin geliştiği mekanlardan çok boyutlu bir kalkınma faktörü olan mekanlara doğru evrilmiştir.

AB içsel ve sürdürülebilir kırsal kalkınma politikasının başarılı uygulamalarını gerçekleştirmiştir. Birliğin kırsal alanlarında (mekanlarında) önemli dönüşümler sağlanmıştır. Refah yaratma, yaşam standardını iyileştirme, özellikle girişimciliğe ve yenilikçiliğe elverişli ortam yaratmak için sosyal, kültürel ve kurumsal değişiklikleri teşvik etmede başarılı olunmuştur (Calatrava, 2016:15).

1990'lı yıllarda başlayan LEADER programı 2014-2020 dönemini kapsayan dönemde; sürdürülebilirlik çabaları ile desteklenmiş içsel yerel kalkınma, çok fonksiyonlu mekansal yaklaşım, aşağıdan yukarıya strateji, geniş ve yatay yerel ortaklık, uluslararası iş birliği, ağ girişimlerini desteklemek, yenilikçi projeleri öncelikli olarak finanse etmek gibi ilkeleri benimsemiştir.

2.4.1. Kırsal Kalkınma ve Çok Fonksiyonluluk

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde, geleneksel (modernist) kırsal kalkınma paradigması bir bakıma tarım sektörüne desteği merkeze yerleştirmiş ve tek bir tarım politikası yaklaşımıyla gıda güvencesi, kırsal kalkınma, çiftlik gelirleri ve çevrenin korunmasına yönelik çeşitli hedefleri aynı anda karşılamayı vadedmiştir. Tarım, kırsal ekonomideki ana sektörü temsil etmekte iken tarımın başarısının yerel ekonominin performansını daha genel olarak belirleyeceği ileri sürülmüştür. Ancak artan makineleşme ve yerel ekonomi dışından ithal edilen girdilerin kullanılması ve tarımda uygulanan teknolojinin değişen doğası tarımın yerel ekonomideki etkisini azaltmıştır. Aynı zamanda yalnızca tarım sektörüne dayanan desteklemeler, artan üretimden kaynaklanabilecek tarımsal fazlalıklarla ve daha genel olarak gittikçe tarımın görece öneminin azalmasıyla başa çıkma açısından artan bütçe yükleriyle karşı karşıya kalınmıştır. Rekreasyon, turizm, hizmet ve sanayi gibi diğer ekonomik sektörlerin kırsal ekonomide rolü artmaya başlamıştır.

1980'li yılların sonunda "çeşitlendirme" ile ifade edilen çok sektörlü yaklaşım kendini göstermeye başlamıştır. Çiftçiler, tarımsal ürünlere değer katarak, çiftlik varlıklarından, özellikle arazi ve binalardan tarım dışı kullanım için yararlanarak ve diğer çiftliklerde tarımsal işlerde çalışarak alternatif gelir kaynakları yaratmaya yönlendirilmiştir. Çiftlik faaliyetlerinin

çeşitlendirilmesi hane halkının gelir kaynaklarını çoğaltmış ve çeşitlendirmiştir (Shucksmith vd., 1989).

Van der Ploeg ve Roep (2003), kırsal kalkınmanın yeni bir tarımsal kalkınma modeli arayışı olarak görülebileceğinden söz etmektedir. Üretim kalitesi, üretici ve tüketiciyi birbirine bağlayan yeni ve kısa tedarik zincirleri, organik tarım, çiftçilerin doğa ve peyzaj yönetimi, bakım faaliyetlerinin çiftliklere entegrasyonu, yeni enerji üretim biçimlerine katılım, çiftlik turizmi ve düşük maliyetli sürdürülebilir çiftlik faaliyetleri bu yeni modelin önemli unsurları olarak ifade edilmiştir (Van der Ploeg ve Roep, 2003:3).

Kırsal alanlar kalkınma için gerekli çok fonksiyonlu olma potansiyellerine sahiptir. Bu bağlamda bir kırsal alanın kalkınması, kendi kendini dönüştürmesi yoluyla çevresel değişimlere uyum sağlaması, çevrenin iç ve dış bozulmalarına etkin bir şekilde karşı koyması, sahip olduğu kalkınma potansiyeline, doğal kaynakları yok etmeyerek çevre dostu olmasına bağlıdır. Ancak bu durumda kendi varlığını sürdürebilir. Bu bağlamda kırsal alanlar çok işlevli ve birbirine bağlı sosyal (kırsal yerleşimler, kırsal nüfus, sosyal çevre ve altyapı), ekonomik (arazi, üretim ve hane halkı, ticari varlıklar, işgücü) ve ekolojik (doğal koşullar ve çevrenin yeniden üretimi) bileşenlerden oluşan karmaşık sosyoekonomik sistemler olarak ele alınmalıdır (Merankova vd., 2019:5).

Kırsal alanlarda daha iyi yaşam koşulları sağlamak için kırsal alanların ve de onun ayrılmaz parçası olan tarıma ilişkin ileri sürülen yaklaşımlardan birisi de tarımda çok fonksiyonluluktur. Bu kavram, insanlar için gıda, istihdam, sanayi için hammadde sağlayan tarımın, kırsal çeşitlendirmeyi, özellikle de tarımsal hammaddelere dayalı olmayan tarım dışı faaliyetlerin geliştirilmesini teşvik etmeyi ileri sürmektedir. Bu yolla kırsal alanlarda gelir yaratılması ve yoksulluğun azaltılmasının mümkün olacağı düşünülmektedir.

Çok fonksiyonlu tarım, tarımın çiftlik çıktıları veya kırsal peyzajlarla değişen derecelerde ortaklaşa ürettiği pazar dışı mal ve hizmetleri ifade eder. Bu tür piyasa dışı mal ve hizmetler genel olarak gıda güvenliğini, kırsal ve Rekreatif olanakları, kültürel mirası, kırsal toplulukların yaşayabilirliği, besin geri dönüşümü ve yeraltı suyunun korunmasını kapsayan geniş bir ekosistem yelpazesini içerir (Moon vd., 2017:274).

Çok fonksiyonlu tarım 1990'lı yıllarda tarım ve kırsal kalkınma alanındaki arazi koruma, yenilenebilir doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi, biyolojik çeşitliliğin korunması gibi çevresel düzeydeki önemli pozitif unsurlar, diğer yandan sosyo-ekonomik canlılığa katkıda bulunması açısından tarımın gıda ihtiyacını giderme anlamındaki birincil görevine ek olarak birçok farklı fonksiyonu olduğunun ileri sürülmesi ile ortaya çıkmış bir kavramdır (Huylenbroeck vd., 2007:6).

Casini vd., (2012)'ye göre çok fonksiyonluluk yerel aktörlerin yerel stratejiler geliştirerek yerel kaynakları yerel sistem için katma değere dönüştürmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu, çeşitli faaliyetler tarafından belirlenen yerel aktörler arasındaki karşılıklı bağlantı yoluyla, genel bir yaşam tarzının ifadesi ve kırsal kalkınma üzerinde önemli etkilere sahip bir yaşam tarzını ifade etmektedir.

Kırsal alanların kalkınmasında, tarım dışı faaliyetleri teşvik eden bir anlayışa sahip olan çok fonksiyonlulukta, kırsal alanlarda yapılacak faaliyetlerde, kırsal gelirleri artırmak, işletme gelişimini desteklemek, potansiyel istihdam ve yerleşim yerleri olarak kırsal alanların çekiciliğini artırmak, yaşam koşullarını iyileştirmek amaçlanmaktadır.

Çok fonksiyonlu kalkınma kavramı, yeni faaliyet alanları yaratarak kırsal kesimin oynadığı rolleri ve işlevleri çeşitlendirmeyi amaçlamaktadır. Her anahtar işlev, bir dizi tamamlayıcı etkinliği kapsar. Bu ana ve ek fonksiyonlar aşağıdaki gibidir (Otoliński, 2001:263-274):

- **Tarımsal:** Bitkisel ve hayvansal üretim,
- **Ormancılık:** Ormancılığın ve kereste endüstrisinin gelişimi,
- **Çevresel:** Organik tarımın geliştirilmesi,
- **Rekreasyon:** Turizm, yemek hizmetleri, kültür ve eğitim,
- **Konut:** Tatil evlerinin inşaatı, hobi bahçeleri,
- **Perakende ve Hizmetler:** Tarım ürünlerinin satışı, Rekreasyon etkinlikleri,
- **Endüstriyel:** İşletmelerin, gıda işleme şirketlerinin ve diğer işletmelerin gelişimi,
- **Alternatif Enerji Kaynakları:** Jeotermal ve hidrotermal enerji, güneş enerjisi,
- **Demografi ve Kültür:** Sosyal ve yerleşim fonksiyonları, kültürel peyzajın korunması ve yönetimidir.

2.4.2. Kırsal Kalkınma ve Sürdürülebilirlik

Kırsal kalkınma kavramı ile aslında insan yaşamının sadece ekonomik anlamda değil sosyal ve çevresel yönlerinin de dahil olduğu yaşam koşulları bağlamında olumlu yönde iyileşmeden söz edilmektedir. Sürdürülebilirlik kavramı da bu nedenle kırsal kalkınma literatüründe yerini almıştır.

1980'lerin sonunda önemli bir kalkınma hedefi olarak sözü edilen sürdürülebilirlik, kalkınma sürecinde, gelecek nesillerin refahından ödün vermeksizin toplumun refahının artırılmasını gerektirir. Bu husus, gelecek için doğal sermaye stokunu sürdürmek anlamına gelmektedir (Calatrava, 2016:9-11).

Kırsal alanların kalkınmasında çok fonksiyonluluk, ekonomik, sosyal ve çevresel büyüme arasındaki dengenin sağlanmasını destekleyen bir anlayış sergilediğinden sürdürülebilir kalkınma kavramıyla da uyumludur (Otoliński, 2001:264).

Tarım politikaları ve kırsal kalkınma alanında sürdürülebilirlik, doğası gereği OTP'nin önde gelen ilkesi olan çok fonksiyonluluk ile bağlantılıdır. Tarımın çok fonksiyonluluğunun desteklenmesi sürdürülebilir kırsal kalkınma için önemli ve etkilidir (Ristić vd., 2020:18).

Tarımın çok fonksiyonluluğu yaklaşımında, insanlar için gıda ve istihdam, sanayi için hammadde, bazı endüstriyel ürünler için pazar olanakları sunması yanında, rekreasyon faaliyetleri ve turizm için alan sağlaması, doğanın ve doğal yaşamın korunması, kırsal alanlarda gelir ve istihdam sağlaması, su, toprak ve havanın korunması gibi fonksiyonlarının olması fikri vardır. Bu anlamda çok fonksiyonluluk sürdürülebilirliğin ekonomik, ekolojik ve sosyal boyutlarıyla yakından ilişkilidir (Cairol vd., 2009:274-275).

Çevresel sürdürülebilirlik ve iklim özellikle kırsal kalkınma için önemlidir. Kırsal alanlardaki yoksul insanlar, gıda, su, barınma, enerji gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için büyük ölçüde doğal kaynakları kullanırlar. Yoksul kesim çevresel olarak sürdürülebilir teknolojilere yatırım yapmadıklarından, kısa vadede karşı karşıya kaldıkları bu zorunluluk hali onları uzun vadede geleceklerinin teminatı olan kaynakları bozmaya zorlar. Bu durum onları daha çok yoksullaştırır. Artan yoksulluk da çevresel bozulma kısır döngüsünü besleyip sürdürür. Çevresel sürdürülebilirlik artık kırsal kalkınmada merkezi bir sorundur. Yoksulluk ve çevre sorunlarına teknolojik ve kurumsal çözümler bulma arayışı kırsal kalkınma çabalarının önemli bir parçasıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE IPARD PROGRAMI UYGULAMALARI

Türkiye 1999 yılında kazandığı adaylık statüsü sonrasında AB'nin aday ülke statüsündeki ülkelere kullandığı fonlardan faydalanmaya başlamıştır. Türkiye AB'ye katılıma hazırlık için 2002-2006 döneminde 1,3 milyar avro hibe kullanmıştır. Söz konusu fonların %30'u kurumsal yapılanma, %35'i AB müktesebatına uyum, %35'i ekonomik ve sosyal uyumun sağlanması için kullanılmıştır.

AB, 2007 yılı Ocak ayı itibariyle aday ülkeler ve potansiyel aday ülkeler ile Türkiye için uygulamakta olduğu birçok program ve mali yardımları Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (Instrument for Pre-Accession Assistance-IPA) olarak adlandırılan tek bir çerçevede yeniden düzenlemiştir. AB'nin 2007-2013 yılları arası için bütçesi 864,3 milyar avro olarak belirlenmiştir. IPA-I dönemi için ayrılmış olan fon ise 9,94 milyar avro'dur. IPA-I (2007-2013) beş farklı bileşenden oluşmuştur (Avrupa Birliği, 2021):

1. Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma
2. Sınır Ötesi İş birliği
3. Bölgesel Kalkınma
4. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi
5. Kırsal Kalkınma

Türkiye, AB aday ülke statüsündeki ülkeler arasında bulunduğu için yukarıda adı geçen beş bileşenin de faydalanıcısı olmuştur. IPA-I döneminde faydalanıcı ülkeler için tahsis edilen tutarın yaklaşık yarısını oluşturan 4,79 milyar avro, nüfus ve yüzölçümü büyüklüğü dikkate alınarak Türkiye'ye ayrılmıştır. Bu bütçe içerisinde IPA'nın beşinci bileşeni olan Kırsal Kalkınma Bileşenine (Instrument for Pre-accession- Rural Development- IPARD) ayrılan bütçe ise 854,56 milyon avro olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

IPA-I döneminde Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (IPARD Ajansı) tarafından uygulanan IPARD-I programı kapsamında nihai olarak 42 il destek kapsamına alınmıştır. IPARD-I destekleri ile AB'nin Ortak Tarım Politikasının uygulanması ve yönetimine hazırlık konusunda süt, kırmızı et ve tavuk eti, balık ve meyve-sebze sektörlerine yönelik uygulamalara yer verilmiştir. Kırsal ekonominin geliştirilmesi kapsamında ise; kırsal alanlarda arıcılık, tıbbi ve aromatik bitkiler ve süs bitkileri ile çiftlik içi ve dışı faaliyetler, yerel ürünler ve geleneksel sanatlarda mikro işletmelerin geliştirilmesi, kırsal turizm ve kültür balıkçılığı sektörlerini hedeflemiştir. Bu sektörlerle yapılan yatırımlar için hayvan alımı, bina ve arazi alımı ile kira giderleri, ikinci el makine ekipmanları alımı gibi harcamalar hariç

tutulmak üzere, Yapım İşleri, Makine Ekipman Alımı, Hizmet Alımı ve Görünürlük harcamaları destek kapsamına dahil olan uygun harcama gruplarını oluşturmaktadır.

IPARD-I destekleri ile çıkılan 15 çağrı ilanı sürecinde toplam 10694 adet yatırıma 3,2 milyar TL hibe ödemesi yapılmış, kazanılan yatırımların toplam değeri 6,8 milyar TL olmuştur (TKDK, 2019). 2014-2020 yıllarını kapsayan IPA-II dönemi ve IPARD-II uygulaması ile en son 11. Başvuru Çağrı İlanına çıkılmış olup hibe desteği ödemeleri devam etmektedir. 2019 Ocak ayı itibariyle IPARD-II döneminde 3747 adet yatırıma toplam 612 milyon TL hibe ödemesi yapılmış ve 3,4 milyar TL yatırım tutarına ulaşılmıştır. Bu anlamda kırsal kalkınma alanında yapılmış toplam yatırımların sayısı 14441 iken; bu yatırımlar için 3,8 milyar TL hibe ödemesi yapılmıştır. Kırsal kalkınma alanında gerçekleştirilen yatırımların toplam değeri ise 10,2 milyar TL'dir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019). IPARD-I ve IPARD-II döneminde desteklenen projelerin sayısı, yapılan hibe ödemeleri, toplam yatırım ve yaratılan istihdam Tablo 3.1'de yer almaktadır.

Tablo 3. 1 IPARD Gerçekleşmeleri

	IPARD I (2012-2016)	IPARD II (2017-2019²)	TOPLAM
Desteklenen Proje Sayısı	10694	3747	14441
Ödenen Hibe (Milyar TL)	3,2	612	3,8
Oluşan Yatırım (Milyar TL)	6,8	3,4	10,2
Sağlanan İstihdam (Bin Kişi)	57	3	60
Vergi Muafiyeti Katkısı ³ (Milyar TL)	1,2	200	1,4

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019.

IPARD- I ve IPARD- II döneminde gerçekleşen yatırımlar ve bu yatırımlara verilen hibe desteğinin sektörel olarak dağılımı Tablo 3.2'de sunulmuştur. Tarım ve Orman Bakanlığı'nın 2019 yılı verilerine göre en fazla hibe ödemesi yapılan sektörün süt-besi sektörü olduğu, bunu büyükbaş/küçükbaş et besi sektörü ile et tavukçuluğu sektörünün izlediği görülmektedir. Alt sektörler itibariyle en az hibe desteği alan yatırımlar IPARD-II döneminde desteklenmeye başlayan makine parkları ve yumurta tavukçuluğu yatırımlarıdır.

² IPARD 2 uygulama dönemi devam etmektedir. Veriler 2019 Ocak ayı verileri kullanılarak derlenmiştir.

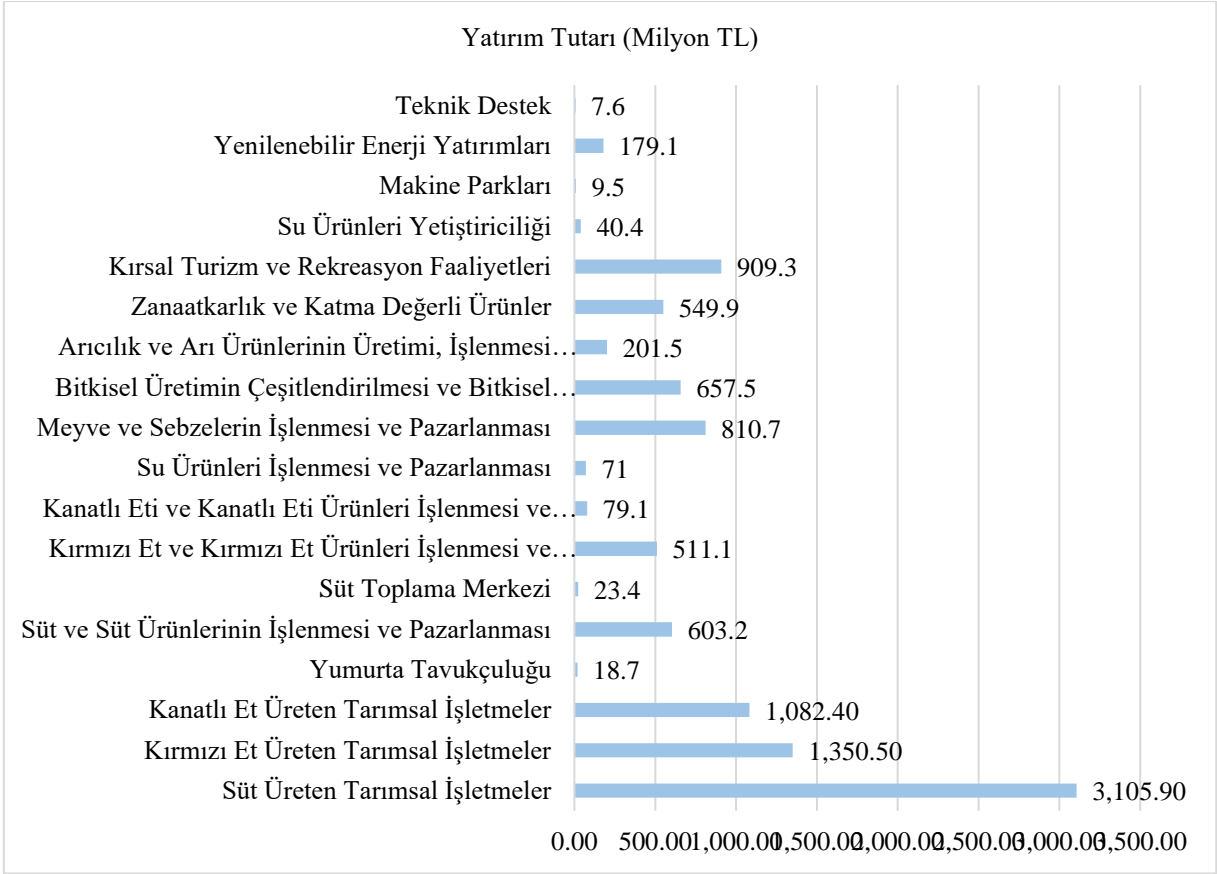
³ IPARD hibeleri; KDV, Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi, İthalat ve Gümrük vergileri, Damga Vergisi, MTV'den muafır.

Tablo 3. 2 Sektörler Bazında Hibelerin Değişimi (IPARD- I ve IPARD -II)

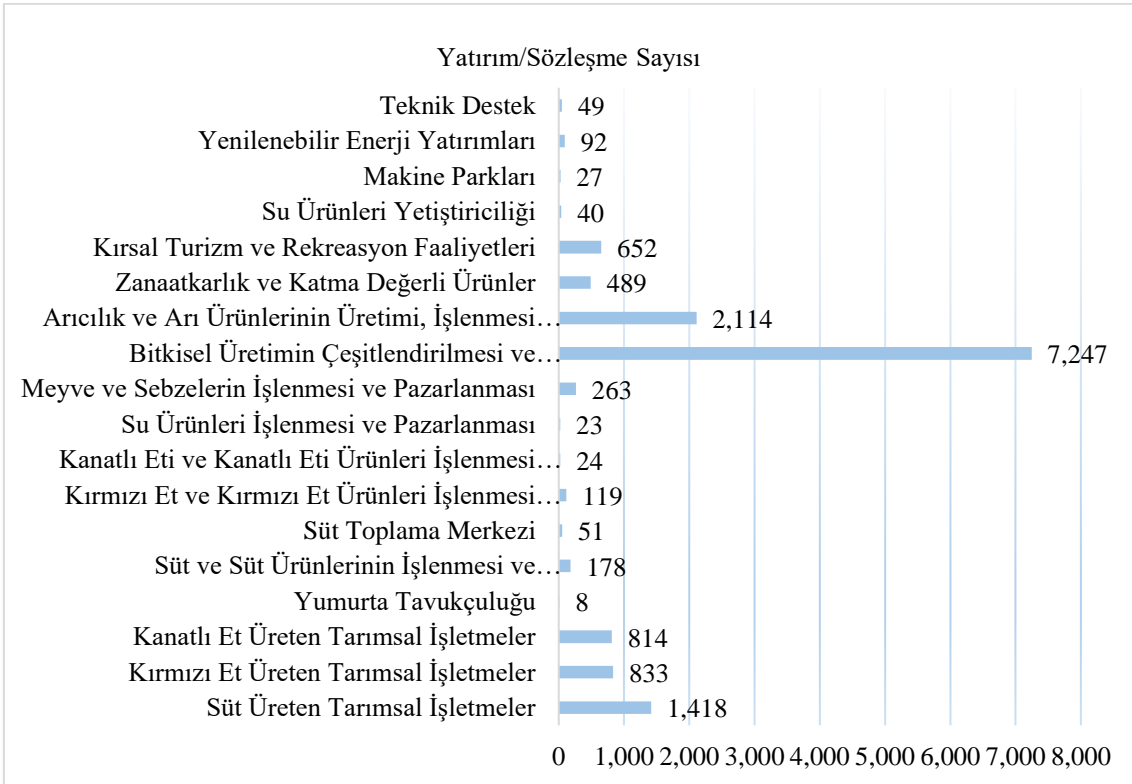
Alt Tedbir	Sözleşme Sayısı	Yatırım Tutarı (Milyon TL)	Destek Tutarı (Milyon TL)	Ödenen Hibe Tutarı (Milyon TL)
Süt Üreten Tarımsal İşletmeler	1418	3.105,9	1.556,5	1.359,8
Kırmızı Et Üreten Tarımsal İşletmeler	833	1.350,5	682,1	493,2
Kanatlı Et Üreten Tarımsal İşletmeler	814	1.082,4	568,8	545,9
Yumurta Tavukçuluğu	8	18,7	11,2	5,3
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	178	603,2	236,2	194,9
Süt Toplama Merkezi	51	23,4	9,9	9,9
Kırmızı Et ve Kırmızı Et Ürünleri İşlenmesi ve Pazarlanması	119	511,1	199,7	145,8
Kanatlı Eti ve Kanatlı Eti Ürünleri İşlenmesi ve Pazarlanması	24	79,1	28,4	26
Su Ürünleri İşlenmesi ve Pazarlanması	23	71	27,8	24
Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanması	263	810,7	351,4	236,2
Bitkisel Üretimin Çeşitlendirilmesi, Bitkisel Ürünlerin İşlenmesi ve Pazarlanması	7247	657,5	321,1	248,7
Arıcılık ve Arı Ürünlerinin Üretimi, İşlenmesi ve Pazarlanması	2114	201,5	93	79,6
Zanaatkarlık ve Katma Değerli Ürünler	489	549,9	254,9	157,7
Kırsal Turizm ve Rekreasyon Faaliyetleri	652	909,3	426,7	189,2
Su Ürünleri Yetiştiriciliği	40	40,4	18,8	9,6
Makine Parkları	27	9,5	5,6	3,6
Yenilenebilir Enerji Yatırımları	92	179,1	83,1	29,5
Teknik Destek	49	7,6	7,4	3,4
TOPLAM	14441	10.211,1	4.882,8	3.762,5

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019.

Tablo 3.2'den yola çıkılarak 2019 yılına kadar TKDK'nın hem IPARD-I hem de IPARD-II döneminde desteklediği sektörler arasında hem proje/yatırım sayısı hem de yatırım tutarları açısından karşılaştırma yapmak mümkündür (Grafik 3.1 ve Grafik 3.2).

Grafik 3. 1 Gerçekleştirilen Yatırım Tutarlarının Sektörel Olarak Dağılımı

Grafik 3. 2 Yatırım Sayılarının Sektörel Olarak Dağılımı

Grafik 3.1 ve Grafik 3.2’de sektörel olarak yatırım tutarları ve proje sayılarının dağılımı gösterilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere yatırım tutarları açısından en fazla yatırım yapılan sektör 101 no’lu tedbir kapsamında desteklenen “Süt Üreten Tarımsal İşletmelerin Desteklenmesi” konulu faaliyet alanıdır.

Proje sayısı bakımından en fazla destek alan sektör 302 no’lu tedbir kapsamındaki “Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi” konulu faaliyet alanıdır. Bu tedbir kapsamında yatırım konusu olan “Tıbbi Aromatik Bitkiler” için yapılan yatırımların sayısı özellikle IPARD-I programında desteklen projelerin toplam sayısının %75,5’ini oluşturmaktadır.

Bu projelerin konusu tıbbi aromatik bitki yetiştiren ve kırsal alanda faaliyet gösteren çiftçilerin ihtiyacı olan tarla makine ekipmanları için almış oldukları hibe destekleridir. Özellikle 9. 10. ve 11. Çağrı kapsamında istisnai bir durum olarak verilen traktör desteği, bu alt tedbirdeki yatırımların sayıca çok olmasının başlıca nedenidir.

3.1. TKDK Tarafından Desteklenen IPARD-I Projeleri Hakkında Genel Bilgiler

2007-2013 uygulama dönemini kapsayan IPARD-I programı; Türkiye’nin katılım öncesi dönemdeki önceliklerini ve ihtiyaçlarını dikkate alarak sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmada kapasite oluşturmasını amaçlarken diğer yandan destek kapsamındaki işletmelerin AB standartlarında faaliyette bulunmalarını sağlayacak koşulları yaratmayı hedeflemiştir.

IPARD-I (2007-2013) programının uygulama dönemi 9 Ağustos 2011 tarih ve C (2011) /6079 sayılı Avrupa Komisyonu kararı ile yetki devri verilmesinin ardından başlamıştır. Günümüzde ise uygulanan projelerin ödemeleri tamamlanmış, izleme dönemleri neredeyse tamamlanmıştır. Bu döneme ilişkin veriler aşağıda verilmiştir.

Tablo 3.3’de yatırım sayıları ile yapılan hibe ödemeleri, program hedeflerinin içerdiği alt tedbirler ve bütçe kalemleri bazında ayrıştırılarak yazılmıştır. Tablodan izlenebildiği gibi IPARD-I programı uygulama döneminde toplam 10495 proje hibe desteği için uygun kabul edilmiştir. Bu yatırımlar için yaklaşık olarak 3 milyar 60 milyon TL hibe ödemesi yapılmıştır.

Tablo 3. 3 IPARD- I Hibe Ödemelerinin Program Hedeflerine Göre Dağılımı

Program Hedefi (Tebdirler)	Proje Sayısı	Hibe Ödemesi Kamu Katkısı (1000 TL)	%
Süt Üreten Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi	1050	1.218.739	39.8
Kırmızı Et Üreten Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi	371	282.428	9.2
Beyaz Et Üreten Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi	714	506.635	16.6
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi-İşletme	112	145.172	4.7
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi-Süt Toplama Merkezleri	51	9.934	0.3
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi-Kırmızı Et-İşleme-Kesimhane	90	133.815	4.4
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi-Beyaz Et-İşleme-Kesimhane	20	22.750	0.7
Meyve ve Sebzelelerin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi	141	163.102	5.3
Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi	19	22.501	0.7
Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi, (Arıcılık, Süs Bitkileri, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler)	7229	276.891	9
Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi	329	123.209	4
Kırsal Turizm	349	149.383	4.9
Kültür Balıkçılığının Geliştirilmesi	20	5.870	0.2
Toplam	10495	3.060.429	100

Kaynak: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu 2017 verilerinden derlenmiştir.

Bu destek her bir proje için proje başına toplam uygun harcama tutarının %50 ile %65 arasında değişen oranlarında uygulanmıştır (Tablo 3.4). Ayrıca AB projelerin vergi muafiyetine tabi olması nedeniyle gerçekte yatırımcıya kalan finansman tutarının burada ortaya konulandan daha az olduğunu söylemek de mümkündür.

Tablo 3. 4 Hibe Oranlarına Göre Faydalanıcı Sayıları

Hibe Oranları ⁴	Faydalanıcı Sayısı
%50	8466
%55	208
%60	435
%65	1386
Toplam	10495

Kaynak: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu 2017 verilerinden derlenmiştir.

3.1.1. IPARD-I Projelerine İlişkin İl Düzeyinde ve Sektörel Düzeyde Veriler

IPARD-I programı kapsamında tedbirler ve bu tedbirler altında alt tedbirlerden oluşan alt yatırım alanları mevcuttur (Tablo 3.5). Bu yatırım alanları itibariyle toplam hibe desteği tutarları ve faydalanıcı sayılarının değerlendirilmesi Grafik 3.3, 3.4, 3.5 ve 3.6’da yapılmıştır.

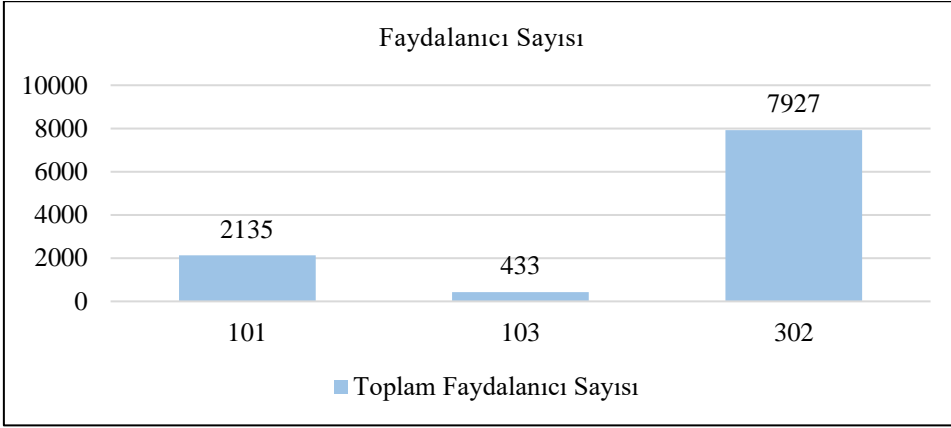
Tablo 3. 5 IPARD- I Programı Tedbirler

101: Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar
101-1-0: Süt Üreten Tarımsal İşletmeler
101-2-1: Kırmızı Et Üreten Tarımsal İşletmeler
101-2-2: Beyaz Et Üreten Tarımsal İşletmeler
103: Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar
103-1-1: Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-İşletme
103-1-2: Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Süt Toplama Merkezleri
103-2-1: Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Kırmızı Et-İşleme-Kesimhane
103-2-2: Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Beyaz Et-İşleme-Kesimhane
103-3-0: Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanması
103-4-0: Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
302: Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi
302-1-0: Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi (Arıcılık, Süs Bitkileri, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler)
302-2-0: Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi
302-3-0: Kırsal Turizm
302-4-0: Kültür Balıkçılığının Geliştirilmesi

Kaynak: IPARD- I Programı, 2006.

⁴Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasına yönelik sektör (103) ile Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi Sektöründe (302) faaliyette bulunan faydalanıcılar %50 oranında hibe desteği almıştır. Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına yönelik sektörde (101) faaliyette bulunan faydalanıcılar da 40 yaşın altında olma ve yatırımını dağlık alanda yapma durumuna göre %60 ile %65 arasında değişen oranda hibe desteğinden faydalanmışlardır.

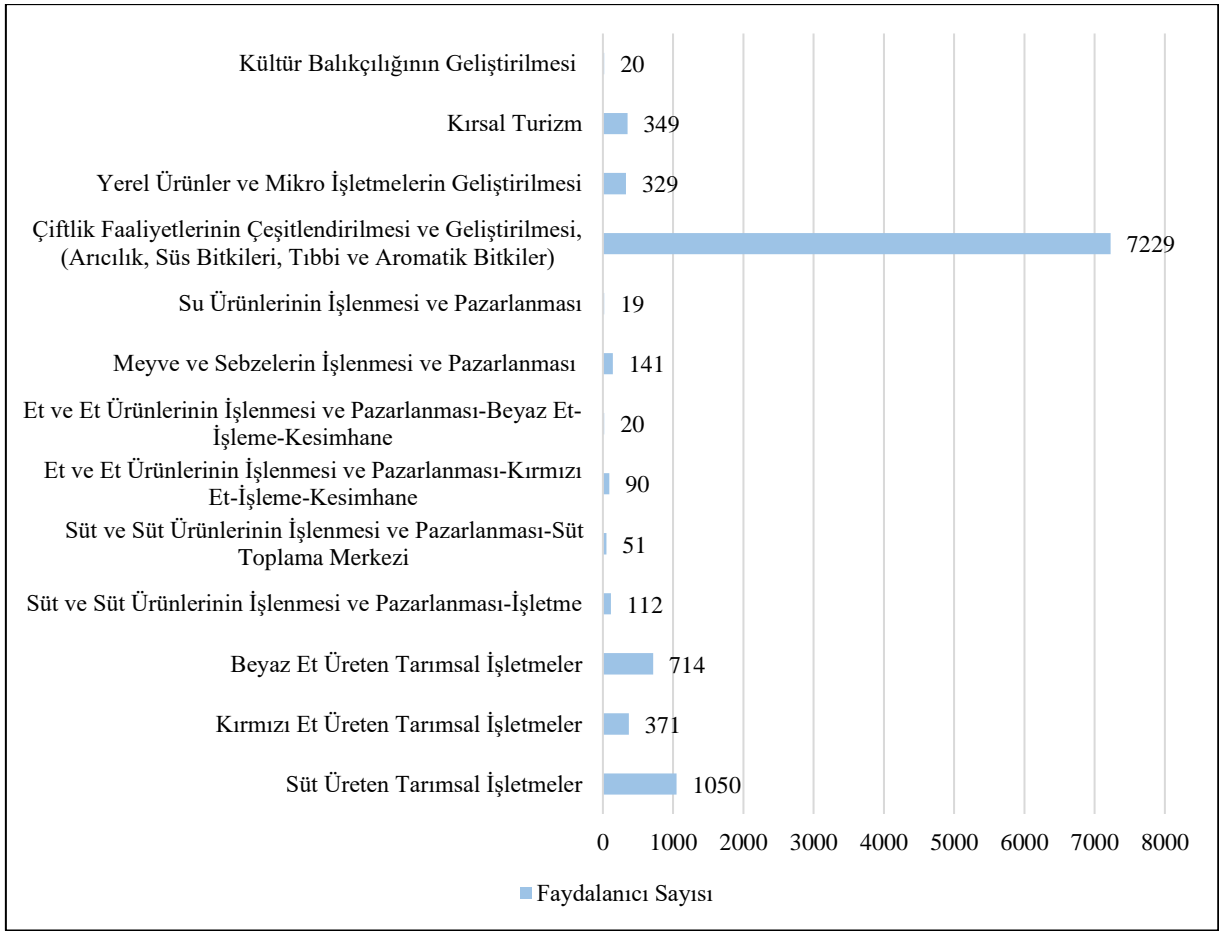
IPARD I programı faydalanıcı sayısı en fazla kırsal alanlara yönelik yatırımlarda söz konusu olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere sayıca en fazla yatırımın bu sektörde görülme nedeni tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği sektörüne sağlanan tarla makine ekipmanları ve özellikle traktör alımına yönelik desteklerdir.

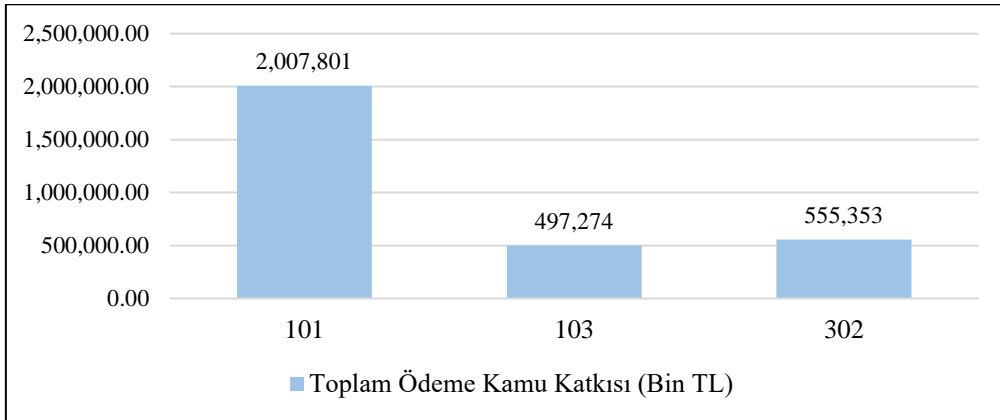
Grafik 3. 3 IPARD- I Programı Faydalanıcı Sayılarının Ana Sektörlere Göre Dağılımı

Alt sektörler itibariyle sunulan Grafik 3.4'te de bu durum görülebilir. Bunun dışında faydalanıcı sayısı bakımından süt- besi sektörünün, et tavukçuluğu ve et besi sektörü ile kırsal turizm yatırımlarının birbirini izlediği görülmektedir.

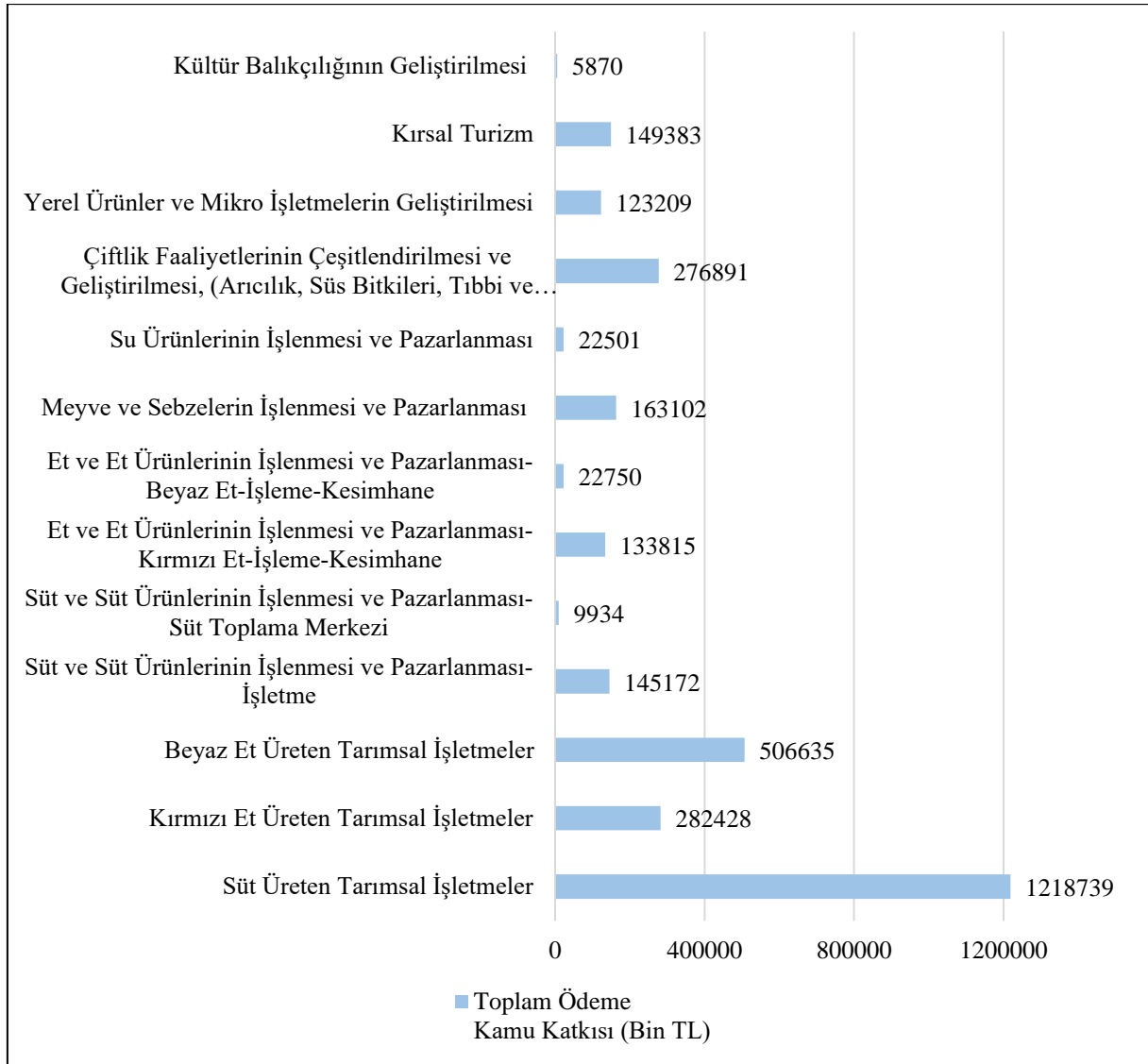
Ana sektörler itibariyle en fazla hibe desteği alan sektör süt ve et besi ile et tavukçuluğu (broiler) tesisleridir. Toplam hibe ödemelerinin %65,6'sı bu sektöre yapılmıştır. Burada Grafik 3.5'i Grafik 3.3 ile bir arada değerlendirmek yerinde olacaktır. Çünkü kırsal alanlara yönelik faaliyetleri içeren 302 no'lu sektör, sayıca daha fazla yatırım sayısına sahip olsa da hibe tutarları açısından ilk sırada değildir. Nitekim kırsal alanlara yönelik yatırım tutarları görece küçük çaplı ve düşük tutarlı yatırımlardır.

Grafik 3. 4 Alt Sektörlere Göre IPARD- I Programı Faydalanıcı Sayıları

Grafik 3. 5 Ana Sektörlere Göre IPARD- I Programı Hibe Ödemeleri

Grafik 3. 6 Alt Sektörlere Göre IPARD- I Programı Hibe Ödemeleri

Alt sektörler bazında değerlendirme yapılırsa, en fazla hibe desteğini alan sektörün süt hayvancılığı sektörü olduğu görülmektedir. Ardından faydalanıcılar açısından en fazla ilgiyi kümes hayvancılığı ve et besi hayvancılığı sektörü görmüştür (Grafik 3.6).

İl düzeyinde değerlendirme yapmak da mümkündür. Hibe desteğinden faydalanma düzeyi açısından Faz-I illeri Faz-II illerine göre daha avantajlı olmuştur. Çünkü IPARD-I programı ilk olarak bu illerde uygulanmıştır. 9. Başvuru Çağrı ilanına kadar sadece 20 il hibe fonlarından faydalanırken, 9. Çağrı itibariyle IPARD- I programın ve hâlihazırda devam eden IPARD- II fonları 42 ilde faydalanıcılara ulaşmıştır.

Tablo 3. 6 IPARD- I Programı Faz- I⁵ ve Faz- II İlleri Faydalanıcı Sayıları ve Hibe Ödemeleri

Sıralama	İller	Proje/Faydalanıcı Sayısı	Toplam Ödeme/ Kamu Katkısı (1000 TL)	%
1	Ankara	457	230.960	7,5
2	Konya	546	189.772	6,2
3	Elazığ	229	170.595	5,6
4	Sivas	595	148.700	4,9
5	Yozgat	254	124.126	4,1
6	Afyonkarahisar	385	120.367	3,9
7	Malatya	275	102.427	3,3
8	Samsun	727	99.832	3,3
9	Diyarbakır	151	96.778	3,2
10	Kahramanmaraş	210	95.207	3,1
11	Denizli	290	86.303	2,8
12	Muş	89	82.727	2,7
13	Kars	101	77.202	2,5
14	Bursa	212	74.819	2,4
15	Çankırı	307	74.641	2,4
16	Balıkesir	178	74.212	2,4
17	Nevşehir	318	72.743	2,4
18	Burdur	279	71.880	2,3
19	Manisa	319	67.847	2,2
20	Uşak	259	67.381	2,2
21	Mardin	161	67.025	2,2
22	Çorum	527	66.828	2,2
23	Isparta	166	62.542	2
24	Aydın	117	58.235	1,9
25	Kütahya	487	58.090	1,9
26	Şanlıurfa	219	57.561	1,9
27	Mersin	104	55.460	1,8
28	Tokat	233	54.489	1,8
29	Kastamonu	222	45.913	1,5
30	Aksaray	340	45.314	1,5
31	Erzincan	78	40.199	1,3
32	Ordu	340	37.912	1,2
33	Çanakkale	227	36.778	1,2
34	Van	131	36.621	1,2
35	Amasya	391	36.026	1,2
36	Erzurum	107	35.157	1,1
37	Trabzon	115	32.228	1,1
38	Karaman	89	29.755	1
39	Ardahan	77	21.108	0,7
40	Ağrı	47	20.625	0,7
41	Hatay	46	19.073	0,6
42	Giresun	90	14.970	0,5
	Toplam	10495	3.060.428	100

Tablo 3.6 ve Harita 3.1’de 42 il düzeyinde IPARD- I süresince hibe desteği almış yatırım sayıları görülmektedir. Öncelikli çağrı ilanlarına çıkılan ve desteklenen ilk faz illerin daha fazla proje sayısına ulaşmış olduğu ve çoğunlukla ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir.

⁵ Faz- I uygulama döneminde IPARD programının uygulandığı iller koyu tonda ve italik biçimde yazılmış illerdir.

IPARD I program döneminde aldıkları toplam hibe desteği tutarlarının neredeyse aynı olduğu görülmektedir.

Ödenen hibe desteği açısından 42 il sıralamasında ve Faz- I ile Faz-II illeri kendi arasında sıralandığında örneğin Konya ili Türkiye genelindeki IPARD-I uygulama döneminde ödenen toplam hibe fonlarının %6,2'sini kullanarak ikinci sırayı almış Faz- I illerinden biridir. Kendi grubundaki Çorum ili ile yaklaşık olarak aynı sayıda yatırım projesine sahip olmasına rağmen grubundaki iller arasında ödenen hibe desteği açısından ilk sıradadır. Bunun sebebi Konya ilinde süt ya da et sektöründe hem üretim hem de işleme tesisleri gibi daha büyük çaplı yatırımların destek almış olmasıdır. Çorum ilinde ise yerel tarım ve gıda ürünleri gibi daha küçük yatırımların yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3. 7 IPARD- I Programı Faz I İlleri Faydalanıcı Sayıları ve Hibe Ödemeleri

Sıralama	İller	Proje/Faydalanıcı Sayısı	Toplam Ödeme/ Kamu Katkısı (1000 TL)	%
1	Konya	546	189.772	12,1
2	Sivas	595	148.700	9,5
3	Yozgat	254	124.126	7,9
4	Afyonkarahisar	385	120.367	7,7
5	Malatya	275	102.427	6,5
6	Samsun	727	99.832	6,4
7	Diyarbakır	151	96.778	6,2
8	Kahramanmaraş	210	95.207	6,1
9	Kars	101	77.202	4,9
10	Balıkesir	178	74.212	4,7
11	Çorum	527	66.828	4,3
12	Isparta	166	62.542	4
13	Şanlıurfa	219	57.561	3,7
14	Tokat	233	54.489	3,5
15	Ordu	340	37.912	2,4
16	Van	131	36.621	2,3
17	Amasya	391	36.026	2,3
18	Erzurum	107	35.157	2,2
19	Trabzon	115	32.228	2,1
20	Hatay	46	19.073	1,2
	Toplam	5697	1.567.060	100

Tablo 3. 8 IPARD- I Programı Faz- II İlleri Faydalanıcı Sayıları ve Hibe Ödemeleri

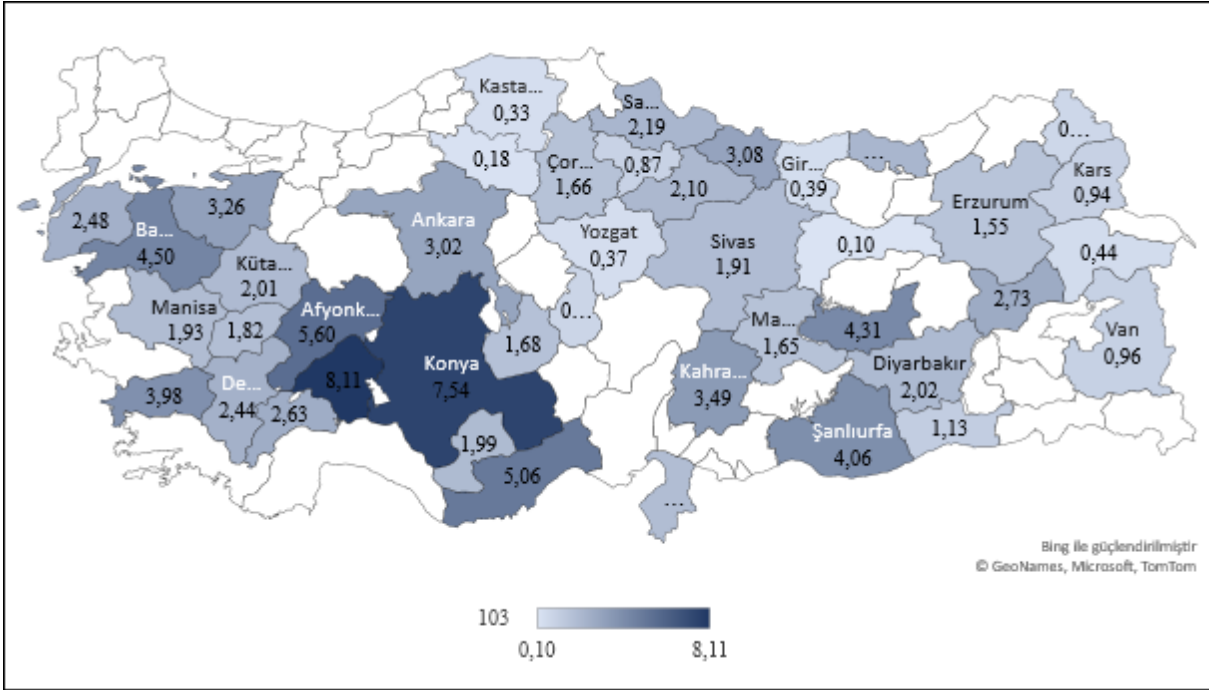
Sıralama	İller	Proje/Faydalanıcı Sayısı	Toplam Ödeme/ Kamu Katkısı (1000 TL)	%
1	Ankara	457	230.960	15,5
2	Elazığ	229	170.595	11,4
3	Denizli	290	86.303	5,8
4	Muş	89	82.727	5,5
5	Bursa	212	74.819	5
6	Çankırı	307	74.641	5
7	Nevşehir	318	72.743	4,9
8	Burdur	279	71.880	4,8
9	Manisa	319	67.847	4,5
10	Uşak	259	67.381	4,5
11	Mardin	161	67.025	4,5
12	Aydın	117	58.235	3,9
13	Kütahya	487	58.090	3,9
14	Mersin	104	55.460	3,7
15	Kastamonu	222	45.913	3,1
16	Aksaray	340	45.314	3
17	Erzincan	78	40.199	2,7
18	Çanakkale	227	36.778	2,5
19	Karaman	89	29.755	2
20	Ardahan	77	21.108	1,4
21	Ağrı	47	20.625	1,4
22	Giresun	90	14.970	1
	Toplam	4798	1.493.368	100

Yukarıda IPARD- I uygulama döneminde il düzeyinde ve genel olarak proje sayıları ile destek miktarlarına ilişkin veriler tablolarla verilmiştir. Bu verileri desteklenen ana sektörler itibariyle de göstermek mümkündür (Tablo 3.9, Tablo 3.10, Tablo 3.11 ve Tablo 3.12).

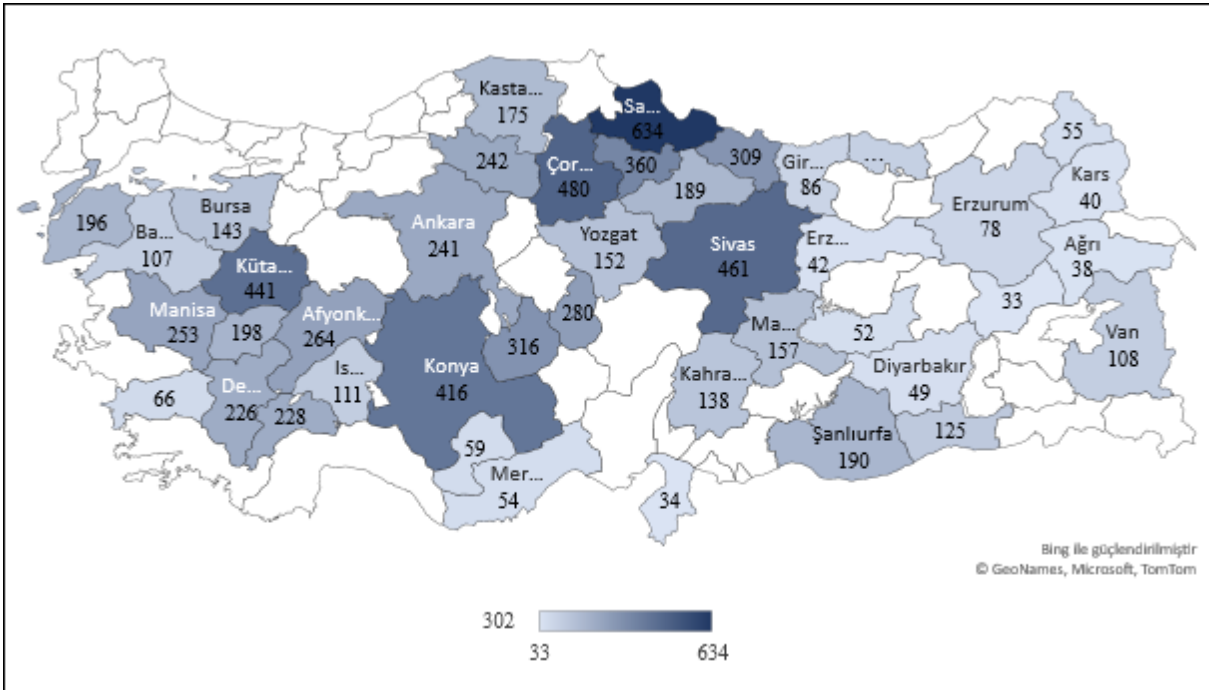
Tablo 3. 9 IPARD- I Programı Kapsamında İl Düzeyindeki Proje Sayılarının Desteklenen Ana Sektörlere Göre Dağılımı

Sıralama	İller	101	103	302	Proje/Faydalancı Sayısı
1	Samsun	85	8	634	727
2	Sivas	123	11	461	595
3	Konya	106	24	416	546
4	Çorum	40	7	480	527
5	Kütahya	31	15	441	487
6	Ankara	206	10	241	457
7	Amasya	29	2	360	391
8	Afyonkarahisar	78	43	264	385
9	Ordu	14	17	309	340
10	Aksaray	15	9	316	340
11	Manisa	57	9	253	319
12	Nevşehir	36	2	280	318
13	Çankırı	64	1	242	307
14	Denizli	52	12	226	290
15	Burdur	43	8	228	279
16	Malatya	111	7	157	275
17	Uşak	51	10	198	259
18	Yozgat	100	2	152	254
19	Tokat	36	8	189	233
20	Elazığ	162	15	52	229
21	Çanakkale	18	13	196	227
22	Kastamonu	42	5	175	222
23	Şanlıurfa	18	11	190	219
24	Bursa	55	14	143	212
25	Kahramanmaraş	59	13	138	210
26	Balıkesir	61	10	107	178
27	Isparta	17	38	111	166
28	Mardin	34	2	125	161
29	Diyarbakır	96	6	49	151
30	Van	19	4	108	131
31	Aydın	40	11	66	117
32	Trabzon	2	12	101	115
33	Erzurum	22	7	78	107
34	Mersin	31	19	54	104
35	Kars	56	5	40	101
36	Giresun	3	1	86	90
37	Karaman	18	12	59	89
38	Muş	46	10	33	89
39	Erzincan	34	2	42	78
40	Ardahan	14	8	55	77
41	Ağrı	8	1	38	47
42	Hatay	3	9	34	46
	Toplam	2135	433	7927	10495

İl düzeyindeki proje sayılarına bakıldığında Samsun ilinin IPARD-I programı uygulama dönemi süresince en fazla sayıda proje alan il olduğu görülmektedir. Toplam proje/faydalancı sayısı bakımından Samsun ilini, sırasıyla Sivas, Konya ve Çorum'un izlediği görülmektedir.

Harita 3.6 IPARD- I Programı 103 no'lu Sektör İçin Yapılan Hibe Ödemelerinin İl Düzeyinde Oransal Dağılımı (%)

Harita 3.7 IPARD- I Programı 302 no'lu Sektördeki Faydalanıcı Sayılarının İl Düzeyinde Dağılımı

Tablo 3. 10 IPARD- I Programı Kapsamında İl Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Desteklenen Ana Sektörlere Göre Dağılımı

Sıralama	İller	Toplam Ödeme/Kamu Katkısı (1000 TL)				
		101	103	302	Toplam	%
1	Ankara	204.776	14.999	11.185	230.960	7,55
2	Konya	131.933	37.521	20.318	189.772	6,20
3	Elazığ	137.193	21.427	11.976	170.596	5,57
4	Sivas	120.061	9.483	19.156	148.700	4,86
5	Yozgat	114.116	1.837	8.173	124.126	4,06
6	Afyonkarahisar	75.287	27.875	17.206	120.367	3,93
7	Malatya	84.678	8.229	9.520	102.427	3,35
8	Samsun	61.007	10.898	27.928	99.832	3,26
9	Diyarbakır	81.206	10.049	5.524	96.778	3,16
10	Kahramanmaraş	56.202	17.359	21.646	95.207	3,11
11	Denizli	45.361	12.160	28.782	86.303	2,82
12	Muş	60.912	13.582	8.233	82.727	2,70
13	Kars	62.963	4.672	9.567	77.202	2,52
14	Bursa	46.464	16.201	12.154	74.819	2,44
15	Çankırı	65.587	872	8.183	74.642	2,44
16	Balıkesir	42.185	22.405	9.621	74.212	2,42
17	Nevşehir	47.472	3.781	21.490	72.743	2,38
18	Burdur	48.390	13.079	10.410	71.879	2,35
19	Manisa	41.132	9.603	17.112	67.847	2,22
20	Uşak	44.570	9.041	13.770	67.381	2,20
21	Mardin	39.447	5.617	21.960	67.024	2,19
22	Çorum	40.861	8.233	17.734	66.828	2,18
23	Isparta	13.350	40.318	8.873	62.542	2,04
24	Aydın	28.108	19.788	10.339	58.235	1,90
25	Kütahya	30.233	9.988	17.869	58.090	1,90
26	Şanlıurfa	13.143	20.177	24.241	57.561	1,88
27	Mersin	23.660	25.147	6.653	55.460	1,81
28	Tokat	34.104	10.453	9.932	54.489	1,78
29	Kastamonu	32.440	1.629	11.843	45.912	1,50
30	Aksaray	22.252	8.367	14.696	45.315	1,48
31	Erzincan	35.519	509	4.171	40.199	1,31
32	Ordu	6.358	15.309	16.245	37.912	1,24
33	Çanakkale	10.491	12.334	13.954	36.779	1,20
34	Van	22.239	4.795	9.587	36.621	1,20
35	Amasya	17.828	4.352	13.846	36.026	1,18
36	Erzurum	19.403	7.717	8.038	35.157	1,15
37	Trabzon	1.025	10.932	20.271	32.228	1,05
38	Karaman	17.093	9.898	2.763	29.754	0,97
39	Ardahan	13.365	3.236	4.506	21.107	0,69
40	Ağrı	10.493	2.174	7.957	20.624	0,67
41	Hatay	2.822	9.288	6.963	19.073	0,62
42	Giresun	2.072	1.941	10.956	14.969	0,49
	Toplam (1000 TL)	2.007.801	497.378	555.653	3.060.425	100

Tablo 3. 11 IPARD- I Programı Kapsamında Desteklenen Ana Sektörlere Yapılan Hibe Ödemelerinin İl Düzeyinde Oransal Dağılımı

Sıralama	İller	101	103	302
1	Ankara	10,20	3,02	2,01
2	Konya	6,57	7,54	3,66
3	Elazığ	6,83	4,31	2,16
4	Sivas	5,98	1,91	3,45
5	Yozgat	5,68	0,37	1,47
6	Afyonkarahisar	3,75	5,60	3,10
7	Malatya	4,22	1,65	1,71
8	Samsun	3,04	2,19	5,03
9	Diyarbakır	4,04	2,02	0,99
10	Kahramanmaraş	2,80	3,49	3,90
11	Denizli	2,26	2,44	5,18
12	Muş	3,03	2,73	1,48
13	Kars	3,14	0,94	1,72
14	Bursa	2,31	3,26	2,19
15	Çankırı	3,27	0,18	1,47
16	Balıkesir	2,10	4,50	1,73
17	Nevşehir	2,36	0,76	3,87
18	Burdur	2,41	2,63	1,87
19	Manisa	2,05	1,93	3,08
20	Uşak	2,22	1,82	2,48
21	Mardin	1,96	1,13	3,95
22	Corum	2,04	1,66	3,19
23	Isparta	0,66	8,11	1,60
24	Aydın	1,40	3,98	1,86
25	Kütahya	1,51	2,01	3,22
26	Şanlıurfa	0,65	4,06	4,36
27	Mersin	1,18	5,06	1,20
28	Tokat	1,70	2,10	1,79
29	Kastamonu	1,62	0,33	2,13
30	Aksaray	1,11	1,68	2,64
31	Erzincan	1,77	0,10	0,75
32	Ordu	0,32	3,08	2,92
33	Çanakkale	0,52	2,48	2,51
34	Van	1,11	0,96	1,73
35	Amasya	0,89	0,87	2,49
36	Erzurum	0,97	1,55	1,45
37	Trabzon	0,05	2,20	3,65
38	Karaman	0,85	1,99	0,50
39	Ardahan	0,67	0,65	0,81
40	Ağrı	0,52	0,44	1,43
41	Hatay	0,14	1,87	1,25
42	Giresun	0,10	0,39	1,97
	Toplam (%)	100	100	100

Tablo 3. 12 IPARD- I Programı Kapsamında İl Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Desteklenen Ana Sektörlere Göre Oransal Dağılımı

Sıralama	İller	101	103	302	Toplam (%)
1	Ankara	88,66	6,49	4,84	100
2	Konya	69,52	19,77	10,71	100
3	Elazığ	80,42	12,56	7,02	100
4	Sivas	80,74	6,38	12,88	100
5	Yozgat	91,94	1,48	6,58	100
6	Afyonkarahisar	62,55	23,16	14,29	100
7	Malatya	82,67	8,03	9,29	100
8	Samsun	61,11	10,92	27,97	100
9	Diyarbakır	83,91	10,38	5,71	100
10	Kahramanmaraş	59,03	18,23	22,74	100
11	Denizli	52,56	14,09	33,35	100
12	Muş	73,63	16,42	9,95	100
13	Kars	81,56	6,05	12,39	100
14	Bursa	62,10	21,65	16,24	100
15	Çankırı	87,87	1,17	10,96	100
16	Balıkesir	56,84	30,19	12,96	100
17	Nevşehir	65,26	5,20	29,54	100
18	Burdur	67,32	18,20	14,48	100
19	Manisa	60,62	14,15	25,22	100
20	Uşak	66,15	13,42	20,44	100
21	Mardin	58,86	8,38	32,76	100
22	Corum	61,14	12,32	26,54	100
23	Isparta	21,35	64,47	14,19	100
24	Aydın	48,27	33,98	17,75	100
25	Kütahya	52,05	17,19	30,76	100
26	Şanlıurfa	22,83	35,05	42,11	100
27	Mersin	42,66	45,34	12,00	100
28	Tokat	62,59	19,18	18,23	100
29	Kastamonu	70,66	3,55	25,79	100
30	Aksaray	49,11	18,46	32,43	100
31	Erzincan	88,36	1,27	10,38	100
32	Ordu	16,77	40,38	42,85	100
33	Çanakkale	28,52	33,54	37,94	100
34	Van	60,73	13,09	26,18	100
35	Amasya	49,49	12,08	38,43	100
36	Erzurum	55,19	21,95	22,86	100
37	Trabzon	3,18	33,92	62,90	100
38	Karaman	57,45	33,27	9,29	100
39	Ardahan	63,32	15,33	21,35	100
40	Ağrı	50,88	10,54	38,58	100
41	Hatay	14,80	48,70	36,51	100
42	Giresun	13,84	12,97	73,19	100
	Toplam (%)	65,61	16,25	18,16	100

İl ve sektör düzeyinde fonların kullanım oranlarına bakılırsa Ankara'nın 101 no'lu ana sektörde, Isparta ve Konya illerini 103 no'lu ana sektörde, Denizli ve Samsun'un ise 302 no'lu sektörde ön plana çıktığı görülmektedir (Tablo 3.11, Tablo 3.12, Harita 3.4, Harita 3.6, Harita 3.8).

IPARD- I programı uygulama döneminde en fazla hibe ödemesi alan illerin ana sektörler dışında ayrıntılı alt sektörler açısından da yatırımlarının dağılımını incelenmiştir. Tablo 3.12 fon kullanımını ve il düzeyinde dağılım hakkında önemli bilgiler içermektedir. Tüm illerin en fazla proje alınan alt sektör veya yatırım alanı tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği, arıcılık, süs bitkileri gibi faaliyetleri içeren “Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi (302-1-0)” dir.

Sivas, Konya, Yozgat ve Ankara, Kars ve Elazığ illeri süt-besi, Diyarbakır, Ankara, Yozgat, Afyonkarahisar, Sivas illeri kırmızı et besi, Ankara, Elazığ, Malatya, Samsun ve Manisa beyaz et üretiminde en fazla sayıda projeye hibe ödemesi yapılmış illerdir.

Süt işleme sektöründe Afyonkarahisar, Kahramanmaraş, Ardahan illerinin ön olana çıktığı görülmektedir. Aynı sektörde süt toplama merkezi kurulmasına ilişkin hibe desteği alan proje sayısı Kütahya, Afyonkarahisar, Uşak ve Isparta illerinde en fazla olmuştur. Kırmızı et işleme sektöründe, öncelikli olarak Afyonkarahisar ve bu ili izleyen Konya en fazla sayıda yatırım sayısına ulaşmış iken; beyaz et işleme sektöründe Ordu ve Diyarbakır en fazla sayıda yatırımın desteklendiği illerdir. Meyve sebze işleme sektöründe en fazla sayıda yatırımın yapıldığı iller Isparta ve Mersin illeri iken; yatırım sayısı bakımından bu illeri Denizli, Bursa, Karaman ve Hatay illeri izlemektedir. Su ürünleri işleme sektöründe toplamda 19 yatırım hibe desteği almıştır. Bu yatırımın 9 tanesi Ordu, 7 tanesi Trabzon ilinde yapılmıştır.

Kırsal alanlarda yapılan yatırımları içeren 302 no'lu “Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi” tedbiri kapsamında hibe ödemesi almış yatırım sayısı 7927'dir. Bu IPARD-I programı uygulama döneminde hibe desteği verilen toplam yatırım sayısının %75,5'ini oluşturmaktadır. Bu yatırımların içerisinde en fazla sayıda hibe desteği verilen yatırım sayısına sahip alt sektör tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği, arıcılık, süs bitkileri gibi faaliyetleri içeren “Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi” dir. İller arasında bu bakımdan sıralama yapıldığında Samsun ilinin oldukça yüksek sayıda yatırımı hibe desteği almıştır. Çorum, Sivas, Kütahya ve Konya illeri de sıralama da yer alan diğer illerdir.

Tablo 3. 13 IPARD- I Programı Kapsamında İl Düzeyindeki Toplam Proje Sayılarının Desteklenen Alt Sektörlere Göre Dağılımı

Sıralama	İller	Desteklenen Alt Sektörler ⁶												Toplam	
		101			103					302					
		10110	10121	10122	10311	10312	10321	10322	10330	10340	30210	30220	30230		30240
1	Samsun	9	2	74	1	2	1		2	2	623	4	6	1	727
2	Sivas	103	20		3	2	3		3		459		2		595
3	Konya	90	16		5	4	9	2	4		412	2	2		546
4	Çorum	31	3	6	3		1		3		476	2	2		527
5	Kütahya	18	3	10	5	7	2		1		436	1	3	1	487
6	Ankara	50	25	131	1		4		5		240		1		457
7	Amasya	5	19	5	1		1				357		3		391
8	Afyonkarahisar	37	21	20	14	6	19	1	3		241	13	10		385
9	Ordu	1	4	9	1	1		4	4	7	292		17		340
10	Aksaray	12	3		5	1	3				313	1	2		340
11	Manisa	7	1	49	4		1		4		227	24	1	1	319
12	Nevşehir	28	3	5	1		1				238	3	39		318
13	Çankırı	19	12	33			1				239		3		307
14	Denizli	24	3	25			1	1	9	1	170	49	7		290
15	Burdur	39	3	1	2	2	4				220	1	7		279
16	Malatya	24	5	82	2		4		1		146	3	7	1	275
17	Uşak	19	2	30	2	6	2				185	10	3		259
18	Yozgat	74	23	3		1	1				145	2	5		254
19	Tokat	27	9		1	1	2		4		181		7	1	233
20	Elazığ	47	10	105	6	1	4		4		24	13	7	8	229
21	Çanakkale	8		10	6		1		5	1	176	7	12	1	227
22	Kastamonu	20	12	10	1	1	1		2		164	2	9		222
23	Şanlıurfa	8	10		6		1		4		153	34	3		219
24	Bursa	20	7	28		1	3	1	9		128	9	6		212
25	Kahramanmaraş	37	17	5	8		1		4		94	10	31	3	210
26	Balıkesir	26	8	27	3		5	1	1		86	15	6		178
27	İsparta	13	4		1	5	3	1	28		89	18	4		166
28	Mardin	28	6		1		1				88	28	9		161
29	Diyarbakır	29	60	7	2			4			40	6	3		151
30	Van	11	8				2	1	1		96		11	1	131
31	Aydın	28	3	9	6	2	1		2		44	17	4	1	117
32	Trabzon	2			2		2	1	2	5	43	18	40		115
33	Erzurum	14	8		2	3	2				67	2	9		107
34	Mersin	6		25	1			1	15	2	40	10	4		104
35	Kars	48	8		5						25		15		101
36	Giresun		1	2						1	69	6	11		90
37	Karaman	13	5		1	3			8		58	1			89
38	Muş	36	10		2	1	1	1	5		21	1	10	1	89

⁶ IPARD-1 Program Tedbirleri için Tablo 3.5'e bakılabilir.

39	Erzincan	17	15	2		1	1				36		6		78
40	Ardahan	12	2		8						49		6		77
41	Ağrı	8					1				26		12		47
42	Hatay	2		1				1	8		13	17	4		46
Toplam		1050	371	714	112	51	90	20	141	19	7229	329	349	20	10495

“Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi” alt sektörü, katma değer üretimini içeren, yerel ürünler, zanaatkârlık, el sanatları gibi yatırım alanlarını içermektedir. Denizli dokumacılık sektöründe sahip olduğu üretim potansiyeli ile en fazla yatırım sayısına sahip olmuştur. Şanlıurfa ve Manisa illeri Denizli’yi takip etmiştir.

“Kırsal Turizm” sektöründe sahip oldukları turizm potansiyeli ile en fazla sayıda yatırıma hibe desteği sağlamış olan iller Trabzon, Nevşehir ve Kahramanmaraş’tır.

“Kültür Balıkçılığı” alanı diğer bir kırsal alan faaliyetini oluşturmaktadır ve Elazığ ili en fazla sayıda yatırımın hibe desteği aldığı ildir.

Tablo 3.13’e göre IPARD-I program döneminde ödenen toplam destek miktarından en fazla pay alan il %7,5 ile Ankara’dır. Ankara süt-besi, kırmızı et besi, tavuk eti üretimi gibi üretim alanlarında destek verilen yatırım sayısı açısından en yüksek illerden olmuştur. Aynı şekilde yatırımlara ödenen hibe desteği açısından da Ankara ili için, ilgili sektöre yapılan toplam hibe ödemesinden alınan pay anlamında benzer bir sonuç söz konusudur. Et tavukçuluğu tesislerinin kurulmasına yönelik desteklemede Ankara ilinde hem çok sayıda yatırım desteklenmiş hem de il düzeyinde almış olduğu toplam hibe ödemeleri içinde %47,8 oran ile en fazla bu alt sektörde hibe desteği almıştır (Tablo 3.14). Ankara Türkiye genelinde et tavukçuluğu sektörüne yapılan hibe ödemelerinden %21,8 oranı ile en fazla pay alan il olmuştur (Tablo 3.13).

Tablo 3.13'e göre IPARD-I program döneminde ödenen toplam destek miktarından en fazla pay alan ikinci il %6,2 ile Konya'dır. Konya süt-besi ve kırmızı et işleme alanlarında destek verilen yatırım sayısı açısından en yüksek illerden olmuştur. Konya'nın il düzeyinde aldığı toplam hibe desteği içerisinde süt-besi sektörünün payı %61,6'tır ve en fazla bu sektör için hibe ödemesi almıştır. IPARD-I program döneminde ödenen toplam destek miktarından %5,6 ile en fazla payı alan 4. İl Sivas'tır (Tablo 3.13). Sivas ile Konya ili süt-besi sektörü açısından karşılaştırıldığında, Sivas'ta 103 yatırıma destek verilirken, Konya'da 90 yatırıma destek verildiği görülmektedir. Sivas'ta il düzeyinde aldığı toplam hibe desteği içerisinde bu sektörün payı %68,6'dır (Tablo 3.14). Diğer yandan Konya tüm sektörler için Türkiye genelinde yapılan hibe ödemelerinin %9,6'sını alırken, Sivas %8,4'ünü almıştır (Tablo 3.13). Bu anlamda Konya ilinde Sivas'a göre büyük ölçekli yatırımların finanse edilmiş olduğu söylenebilir.

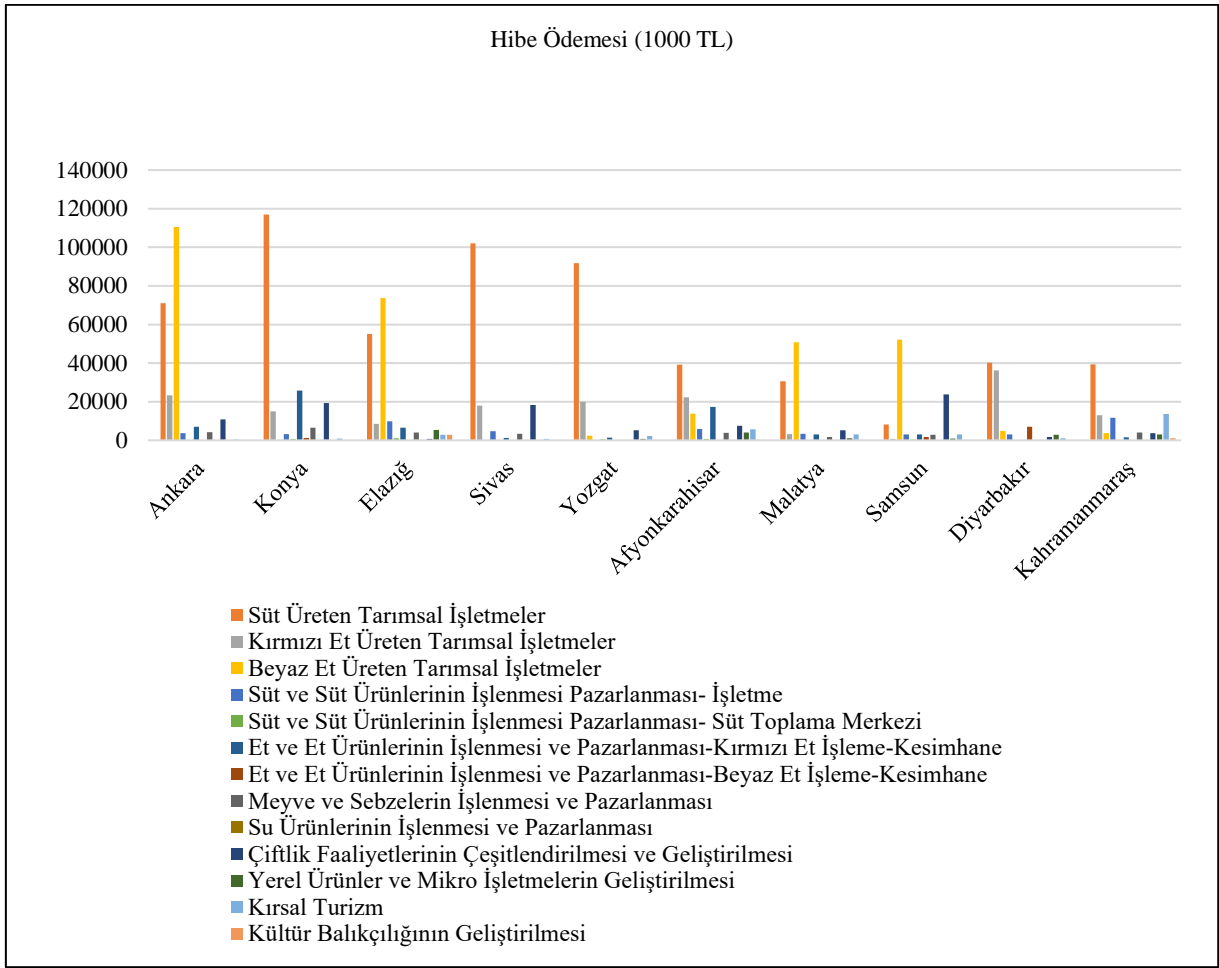
Kırmızı et işleme ve kesimhanelerin dahil olduğu bu alt sektörde yatırım sayısı açısından Afyonkarahisar'da 19 yatırım hibe desteği alırken, Konya'da 9 yatırım hibe desteği almıştır ve bu iki il, ilgili sektör açısından ilk sırada yer alan illerdir (Tablo 3.13). Bununla birlikte il düzeyinde tüm program boyunca aldıkları toplam destek tutarları içerisinde bu sektörün il düzeyindeki payı %13-14 olup benzerlik sergilemektedir (Tablo 3.14). Ancak Türkiye genelinde ilgili sektöre ödenen toplam hibe desteği içerisinde bu illerin payına bakıldığında Afyonkarahisar'da %12,9 oranı söz konusu iken; Konya'nın bu sektör için ödenen toplam hibe desteğinden aldığı pay ise 9 yatırım söz konusu olmasına rağmen %19,2'tür (Tablo 3.13). Bu durumda Konya ilinde Afyonkarahisar'a göre daha büyük ölçekli yatırımların finanse edildiği anlaşılmaktadır. Ancak fon dağılımı açısından Afyonkarahisar'da daha homojen bir dağılımın varlığı söz konusudur.

Tablo 3. 15 IPARD- I Programı Kapsamında İl Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerin Desteklenen Alt Sektörlere Göre Oransal Dağılımı

İller	Desteklenen Alt Sektörler													Toplam
	101			103						302				
	10110	10121	10122	10311	10312	10321	10322	10330	10340	30210	30220	30230	30240	
Afyonkarahisar	32,53	18,57	11,45	4,92	0,67	14,36	0,05	3,16	0,00	6,22	3,37	4,70	0,00	100
Ağrı	50,88	0,00	0,00	0,00	0,00	10,54	0,00	0,00	0,00	5,72	0,00	32,86	0,00	100
Aksaray	41,25	7,86	0,00	8,94	0,16	9,36	0,00	0,00	0,00	28,41	1,09	2,94	0,00	100
Amasya	12,50	26,59	10,39	10,56	0,00	1,52	0,00	0,00	0,00	35,19	0,00	3,25	0,00	100
Ankara	30,74	10,11	47,82	1,61	0,00	3,03	0,00	1,86	0,00	4,69	0,00	0,15	0,00	100
Ardahan	53,54	9,78	0,00	15,33	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	7,43	0,00	13,92	0,00	100
Aydın	35,93	2,18	10,15	24,30	1,33	3,32	0,00	5,02	0,00	3,83	10,33	3,36	0,23	100
Balıkesir	27,23	5,26	24,35	9,25	0,00	15,80	3,20	1,94	0,00	3,95	7,05	1,96	0,00	100
Burdur	64,38	2,10	0,84	8,16	0,26	9,77	0,00	0,00	0,00	10,46	0,72	3,31	0,00	100
Bursa	29,95	5,44	26,72	0,00	0,23	5,22	2,54	13,66	0,00	6,69	5,51	4,04	0,00	100
Çanakkale	15,44	0,00	13,08	15,03	0,00	1,28	0,00	13,89	3,33	17,75	5,09	14,61	0,48	100
Çankırı	35,93	16,20	35,74	0,00	0,00	1,17	0,00	0,00	0,00	8,14	0,00	2,83	0,00	100
Çorum	52,73	1,37	7,05	5,84	0,00	0,89	0,00	5,59	0,00	24,83	0,89	0,82	0,00	100
Denizli	32,88	1,36	18,32	0,00	0,00	0,18	0,81	10,82	2,28	6,68	22,20	4,47	0,00	100
Diyarbakır	41,53	37,42	4,96	3,13	0,00	0,00	7,25	0,00	0,00	1,73	2,91	1,07	0,00	100
Elazığ	32,31	4,95	43,16	5,77	0,64	3,80	0,00	2,36	0,00	0,45	3,19	1,67	1,71	100
Erzincan	68,95	16,64	2,77	0,00	0,54	0,72	0,00	0,00	0,00	3,19	0,00	7,19	0,00	100
Erzurum	40,62	14,57	0,00	11,25	1,27	9,43	0,00	0,00	0,00	10,02	1,70	11,15	0,00	100
Giresun	0,00	2,82	11,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	12,97	13,11	13,85	46,23	0,00	100
Hatay	11,89	0,00	2,90	0,00	0,00	0,00	3,59	45,10	0,00	1,86	25,19	9,46	0,00	100
Isparta	17,86	3,49	0,00	0,64	1,41	5,26	0,99	56,17	0,00	4,68	8,20	1,31	0,00	100
Kahramanmaraş	41,40	13,64	3,99	12,28	0,00	1,65	0,00	4,30	0,00	3,97	3,21	14,37	1,19	100
Karaman	51,64	5,80	0,00	0,52	1,97	0,00	0,00	30,78	0,00	8,29	1,00	0,00	0,00	100
Kars	70,89	10,66	0,00	6,05	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,79	0,00	10,60	0,00	100
Kastamonu	27,85	25,07	17,74	1,92	0,19	0,56	0,00	0,88	0,00	14,39	2,20	9,20	0,00	100
Konya	61,65	7,88	0,00	1,72	0,42	13,56	0,65	3,43	0,00	10,19	0,09	0,43	0,00	100
Kütahya	34,81	5,36	11,88	8,12	1,88	6,93	0,00	0,26	0,00	27,18	0,44	2,86	0,29	100
Malatya	29,90	3,21	49,56	3,34	0,00	2,93	0,00	1,76	0,00	5,01	1,09	3,01	0,19	100
Manisa	10,66	1,19	48,78	5,36	0,00	1,10	0,00	7,70	0,00	9,87	13,75	0,81	0,79	100
Mardin	52,03	6,82	0,00	3,08	0,00	5,30	0,00	0,00	0,00	9,52	18,04	5,21	0,00	100
Mersin	14,66	0,00	28,01	2,72	0,00	0,00	0,76	37,84	4,03	2,80	6,74	2,45	0,00	100
Muş	61,25	12,38	0,00	3,05	1,09	1,90	2,70	7,68	0,00	1,86	0,34	7,49	0,27	100
Nevşehir	56,29	5,08	3,89	4,36	0,00	0,84	0,00	0,00	0,00	12,59	1,37	15,58	0,00	100
Ordu	2,43	1,95	12,39	0,46	0,25	0,00	8,65	10,49	20,54	29,95	0,00	12,89	0,00	100
Samsun	8,19	0,68	52,24	3,08	0,34	2,98	0,00	1,69	2,83	23,81	0,83	3,06	0,27	100
Şanlıurfa	11,70	11,13	0,00	22,32	0,00	4,19	0,00	8,54	0,00	11,66	27,37	3,09	0,00	100
Sivas	68,64	12,10	0,00	3,19	0,10	0,78	0,00	2,31	0,00	12,35	0,00	0,54	0,00	100
Tokat	50,36	12,23	0,00	0,84	0,40	11,80	0,00	6,15	0,00	12,02	0,00	6,15	0,06	100
Trabzon	3,18	0,00	0,00	3,83	0,00	5,14	4,51	6,43	14,01	3,75	19,97	39,17	0,00	100
Uşak	34,99	1,52	29,64	9,92	0,75	2,75	0,00	0,00	0,00	11,61	6,28	2,54	0,00	100

Van	36,31	24,42	0,00	0,00	0,00	9,93	2,15	1,01	0,00	11,71	0,00	14,23	0,23	100
Yozgat	73,88	16,07	1,99	0,00	0,42	1,06	0,00	0,00	0,00	4,24	0,56	1,78	0,00	100
Toplam	39,82	9,23	16,55	4,74	0,32	4,37	0,74	5,33	0,74	9,05	4,03	4,88	0,19	100

Tablo 3.15 aynı zamanda illerin yatırım yapılabilecek sektör potansiyelleri açısından da fikir vermektedir. İl düzeyindeki toplam hibe ödemeleri içerisinde alt sektör açısından en yüksek payı almış olan sektör o ilin yatırım potansiyelini de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda örneğin Afyonkarahisar süt ve et besi hayvancılığında yatırım potansiyeli taşımaktadır. Yine Ankara et tavukçuluğu ve süt-besi, Aydın, Ardahan, Balıkesir, Burdur, Bursa, Çorum, Erzincan, Erzurum, Kahramanmaraş, Kars, Konya, Mardin, Muş, Tokat, Uşak, Yozgat gibi illerde süt-besi sektörü yatırım potansiyeli en yüksek alan iller olarak sıralanabilir. Ağrı, hem süt-besi hem de kırsal turizm alanında, Çanakkale, süt-besi, süt işleme ve kırsal turizm alanlarında, Çankırı, hem süt-besi hem et tavukçuluğu üretiminde, Denizli, hem süt-besi hem kırsal alanlarda yapılan zanaatkarlık (dokumacılık) ve yerel ürünler (leblebi) için yapılan yatırımlarda, Diyarbakır, hem süt-besi hem de kırmızı et besi yatırımlarında, Elazığ, süt-besi ve et tavukçuluğu yatırımlarında, Giresun, kırsal turizmde, Hatay ve Isparta, meyve ve sebzenin işlenmesi ile soğuk hava depolarının kurulmasına dönük yatırımlarda, Kastamonu, süt ve et besi yatırımlarında, Manisa, et tavukçuluğu tesisleri ile yerel ürün (zeytin, zeytinyağı) için yapılan yatırımlarda, Karaman, süt-besi ile meyve ve sebzenin işlenmesi ile soğuk hava depolarının kurulmasına dönük yatırımlarda, Mersin, et tavukçuluğu ile meyve ve sebzenin işlenmesi ile soğuk hava depolarının kurulmasına dönük yatırımlarda, Nevşehir, süt-besi ve kırsal turizm yatırımlarında, Ordu, su ürünleri işleme ve kırsal alanlara yönelik faaliyetlerde (tıbbi aromatik bitki ve arıcılık), Samsun, et tavukçuluğu ve kırsal alanlara yönelik faaliyetlerde (tıbbi aromatik bitki ve arıcılık), Şanlıurfa, süt işleme ve kırsal alanlara yönelik faaliyetlerde (mısır kurutma ve pamuk işleme), Trabzon kırsal turizm alanında (yeme içme yerleri), Van ve Yozgat, süt-besi ve kırmızı et besi yatırımlarında güçlü potansiyellere sahip iller olduğu söylenebilir.

Grafik 3. 7 En Fazla Hibe Desteği Alan Bazı İllerde İl Düzeyinde IPARD- I Programı Hibe Ödemelerinin Alt Sektörlere Dağılımı

Bu bulgular Grafik 3.7’de de görülebilir. İllerin hemen hemen hepsinde en fazla hibe desteği alan sektörün süt üretimi sektörü olduğu dikkat çekmektedir. İllerin tamamında sadece birkaç sektörün ön plana çıktığı ve yatırımların neredeyse tamamının bu sektörlerde yapıldığı görülmektedir. İllerin hem yerel hem de bölge ekonomisi açısından niteliği itibariyle öne çıktığı sektörlerle çok daha fazla hibe akışı olduğu görülmektedir (Grafik 3.7).

3.1.2. IPARD-I Projelerine İlişkin Bölge Düzeyinde ve Sektörel Düzeyde Veriler

Türkiye’de fonların dağılımı ve kullanımı açısından il düzeyinde yapılan değerlendirmeye benzer şekilde bölge düzeyinde değerlendirme yapmak da mümkündür. Bunun için yapılacak değerlendirmede, bölgesel istatistiklerin sağlanmasında kullanılan NUTS Düzey 2 sınıflandırma şekli kullanılmıştır.

IPARD-I program illerini kapsayan bölgeler hem hibe desteği alan proje/yatırım/faydalanıcı sayısı hem de ödenen hibe desteği açısından Tablo 3.16’da sıralanmıştır.

Tablo 3. 16 IPARD- I Programı Faydalanıcı Sayıları ve Hibe Ödemelerinin Bölgesel Dağılımı

Sıralama	Düzyey 2 (20 Alt Bölge) ⁷	Proje/Faydalanıcı Sayısı	Gerçekleşen Kamu Katkısı (1000 TL)	%
1	TR33	1450	313.685	10,25
2	TRB1	504	273.022	8,92
3	TR72	849	272.826	8,91
4	TR83	1878	257.175	8,40
5	TR51	457	230.960	7,55
6	TR52	635	219.527	7,17
7	TRC2	370	154.339	5,04
8	TR32	407	144.538	4,72
9	TR61	445	134.421	4,39
10	TR82	529	120.554	3,94
11	TRB2	220	119.348	3,90
12	TRA2	225	118.935	3,89
13	TR71	658	118.056	3,86
14	TR63	256	114.280	3,73
15	TR22	405	110.990	3,63
16	TR90	545	85.110	2,78
17	TRA1	185	75.357	2,46
18	TR41	212	74.819	2,44
19	TRC3	161	67.025	2,19
20	TR62	104	55.460	1,81
	Toplam	10495	3.060.427	100,00

IPARD- I uygulama illerinden Samsun, Tokat, Çorum, Amasya illerini kapsayan TR83 Samsun alt bölgesi en fazla sayıda (%17,9) yatırıma destek verilen bölgedir. İkinci sırada Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak illerini kapsayan TR33 Manisa alt bölgesi gelmektedir (%13,81).

Ödenen hibe desteği açısından, toplam fonların %10,2'sini almış olan TR33 Manisa alt bölgesi ilk sırada yer almaktadır. Hemen arkasından Malatya ve Elazığ uygulama illerini kapsayan TRB1 Malatya alt bölgesi ile Sivas ve Yozgat uygulama illerini kapsayan TR72 Kayseri alt bölgesi hibe fonlarının %8,9'unu bu bölgelere gitmiştir. Fonların %8,4'ü TR83 Samsun alt bölgesi, %7,5'i TR51 Ankara alt bölgesi ve %7'17'si Konya alt bölgesine gitmiştir. IPARD-I uygulama illerini kapsayan 20 alt bölgeden sıralamadaki ilk 6 bölgeye %51,2 oranında fon akışı olmuştur (Tablo 3.16).

⁷ Türkiye'de NUTS2'ye göre tanımlanmış toplam 26 adet Düzyey 2 bölgesi bulunmaktadır. IPARD programı bu bölgelerin 20 tanesi ile bağlantılıdır. TR22: Balıkesir alt bölgesi (Balıkesir, Çanakkale), TR32: Aydın alt bölgesi (Aydın, Denizli), TR33: Manisa alt bölgesi (Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak), TR41: Bursa alt bölgesi (Bursa), TR51: Ankara alt bölgesi (Ankara), TR52: Konya alt bölgesi (Konya, Karaman), TR61: Antalya alt bölgesi (Burdur, Isparta), TR62: Adana alt bölgesi (Mersin), TR63: Hatay alt bölgesi (Hatay, Kahramanmaraş), TR71: Kırıkkale alt bölgesi (Aksaray, Nevşehir), TR72: Kayseri alt bölgesi (Sivas, Yozgat), TR82: Kastamonu alt bölgesi (Kastamonu, Çankırı), TR83: Samsun alt bölgesi (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya), TR90: Trabzon alt bölgesi (Trabzon, Ordu, Giresun), TRA1: Erzurum alt bölgesi (Erzurum, Erzincan), TRA2: Ağrı alt bölgesi (Ağrı, Kars, Ardahan), TRB1: Malatya alt bölgesi (Malatya, Elazığ), TRB2: Van alt bölgesi (Van, Muş), TRC2: Şanlıurfa alt bölgesi (Şanlıurfa, Diyarbakır), TRC3: Mardin alt bölgesi (Mardin).

IPARD- I uygulama döneminde bölge düzeyinde ve genel olarak proje sayıları ile destek miktarlarına ilişkin verileri ana sektörler itibariyle de göstermek mümkündür (Tablo 3.17, Tablo 3.18, Tablo 3.19 ve Tablo 3.20).

Tablo 3. 17 IPARD- I Programı Kapsamında Bölge Düzeyindeki Proje Sayılarının Desteklenen Ana Sektörlere Göre Dağılımı

Sıralama	Düzye 2 (20 Alt Bölge)	101	103	302	Proje/Faydalanıcı Sayısı
1	TR83	190	25	1663	1878
2	TR33	217	77	1156	1450
3	TR72	223	13	613	849
4	TR71	51	11	596	658
5	TR52	124	36	475	635
6	TR90	19	30	496	545
7	TR82	106	6	417	529
8	TRB1	273	22	209	504
9	TR51	206	10	241	457
10	TR61	60	46	339	445
11	TR32	92	23	292	407
12	TR22	79	23	303	405
13	TRC2	114	17	239	370
14	TR63	62	22	172	256
15	TRA2	78	14	133	225
16	TRB2	65	14	141	220
17	TR41	55	14	143	212
18	TRA1	56	9	120	185
19	TRC3	34	2	125	161
20	TR62	31	19	54	104
	Toplam	2135	433	7927	10495

Tablo 3. 18 IPARD-I Programı Kapsamında Bölge Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Desteklenen Ana Sektörlere Göre Dağılımı

Sıralama	Düzy 2 (20 Alt Bölge)	Toplam Ödeme/Kamu Katkısı (1000 TL)				
		101	103	302	Toplam	%
1	TR33	191.222	56.506	65.956	313.684	10,25
2	TRB1	221.870	29.656	21.496	273.022	8,92
3	TR72	234.177	11.320	27.329	272.826	8,91
4	TR83	153.800	33.936	69.440	257.176	8,40
5	TR51	204.776	14.999	11.185	230.960	7,55
6	TR52	149.026	47.420	23.082	219.528	7,17
7	TRC2	94.349	30.226	29.764	154.339	5,04
8	TR32	73.469	31.947	39.121	144.537	4,72
9	TR61	61.740	53.398	19.284	134.422	4,39
10	TR82	98.027	2.501	20.026	120.554	3,94
11	TRB2	83.150	18.377	17.820	119.347	3,90
12	TRA2	86.822	10.083	22.031	118.936	3,89
13	TR71	69.723	12.147	36.186	118.056	3,86
14	TR63	59.024	26.647	28.609	114.280	3,73
15	TR22	52.676	34.739	23.575	110.990	3,63
16	TR90	9.455	28.182	47.473	85.110	2,78
17	TRA1	54.922	8.226	12.209	75.357	2,46
18	TR41	46.464	16.201	12.154	74.819	2,44
19	TRC3	39.447	5.617	21.960	67.024	2,19
20	TR62	23.660	25.147	6.653	55.460	1,81
	Toplam (1000 TL)	2.007.799	497.275	555.353	3.060.427	100,00

Bölge ve sektör düzeyinde fon kullanım durumuna bakılırsa fon kullanımını açısından ilk sırada yer alan TR33 Manisa alt bölgesinin “Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi” başlığı altındaki yatırımlarda çok sayıda proje almış olan 2. sırada yer alan bölge olmasına rağmen (Tablo 3.17), en fazla fonu “Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar” başlığı altındaki yatırımlarda kullanmıştır (Tablo 3.18). TR90 ve TR62 dışında kalan tüm bölgelerde o bölgeye gelen fonun büyük çoğunluğu TR33 Manisa alt bölgesinde olduğu gibi “Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar” başlığı altındaki süt-besi, et besi, et tavukçuluğu tesislerine ilişkin yatırımlarda kullanılmıştır (Tablo 3.18). Tablo 3.20’de bu durum daha net görülebilir. Bölgenin aldığı hibe fonlarının içerisinde bu yatırımlar için kullanılan fonun oranı ortalama %61’dir. Bazı bölgelerde bu oran %80’nin üzerine çıkmaktadır.

Tablo 3. 19 IPARD- I Programı Kapsamında Bölge Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Desteklenen Ana Sektörlere Göre Oransal Dağılımı

Sıralama	Düzy 2 (20 Alt Bölge)	101	103	302
1	TR33	9,52	11,36	11,88
2	TRB1	11,05	5,96	3,87
3	TR72	11,66	2,28	4,92
4	TR83	7,66	6,82	12,50
5	TR51	10,20	3,02	2,01
6	TR52	7,42	9,54	4,16
7	TRC2	4,70	6,08	5,36
8	TR32	3,66	6,42	7,04
9	TR61	3,08	10,74	3,47
10	TR82	4,88	0,50	3,61
11	TRB2	4,14	3,70	3,21
12	TRA2	4,32	2,03	3,97
13	TR71	3,47	2,44	6,52
14	TR63	2,94	5,36	5,15
15	TR22	2,62	6,99	4,25
16	TR90	0,47	5,67	8,55
17	TRA1	2,74	1,65	2,20
18	TR41	2,31	3,26	2,19
19	TRC3	1,96	1,13	3,95
20	TR62	1,18	5,06	1,20
	Toplam (%)	100,00	100,00	100,00

Tablo 3. 20 IPARD- I Programı Kapsamında Bölge Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Desteklenen Ana Sektörlere Göre Oransal Dağılımı

Sıralama	Düzy 2 (20 Alt Bölge)	101	103	302	Toplam (%)
1	TR33	60,96	18,01	21,03	100,00
2	TRB1	81,26	10,86	7,87	100,00
3	TR72	85,83	4,15	10,02	100,00
4	TR83	59,80	13,20	27,00	100,00
5	TR51	88,66	6,49	4,84	100,00
6	TR52	67,88	21,60	10,51	100,00
7	TRC2	61,13	19,58	19,28	100,00
8	TR32	50,83	22,10	27,07	100,00
9	TR61	45,93	39,72	14,35	100,00
10	TR82	81,31	2,07	16,61	100,00
11	TRB2	69,67	15,40	14,93	100,00
12	TRA2	73,00	8,48	18,52	100,00
13	TR71	59,06	10,29	30,65	100,00
14	TR63	51,65	23,32	25,03	100,00
15	TR22	47,46	31,30	21,24	100,00
16	TR90	11,11	33,11	55,78	100,00
17	TRA1	72,88	10,92	16,20	100,00
18	TR41	62,10	21,65	16,24	100,00
19	TRC3	58,86	8,38	32,76	100,00
20	TR62	42,66	45,34	12,00	100,00
	Toplam (%)	65,61	16,25	18,15	100,00

TR90 Trabzon alt bölgesi bölge düzeyinde kullanılan fonların %55,8'ini 302 no'lu "Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi" başlığı altındaki yatırımlarda kullanmıştır. TR62'de Adana alt bölgesi ise bölge düzeyinde kullanılan fonların %45,3'ünü 103 no'lu "Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar" başlığı altındaki yatırımlarda kullanırken %42,6'sını 101 no'lu "Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar" başlığı altındaki süt-besi, et besi ve et tavukçuluğu tesislerine ilişkin yatırımlarda kullanılmıştır (Tablo 3.20).

TR72 Kayseri alt bölgesi, TRB1 Malatya alt bölgesi ve TR51 Ankara alt Bölgesi IPARD-I programı süresince 101 no'lu "Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar" için ödenen toplan hibe fonlarından en yüksek oranda faydalanmışlardır. TR33 Manisa alt bölgesi, TR61 Antalya alt bölgesi ile TR52 Konya alt bölgesi 103 no'lu "Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar" için ödenen hibe fonlarından en yüksek oranda faydalanan bölgelerdir. TR83 Samsun alt bölgesi ve TR33 Manisa alt bölgesi 302 no'lu "Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi" için ödenen toplam hibe fonlarından en fazla faydalanan bölge olmuştur (Tablo 3.20).

Bu bölgelerin ilgili tedbir başlığı altında daha çok hangi alt sektör için bu fonları kullanmış olduğu, yani yatırımların alt sektörler açısından bölgesel dağılımından da söz edilebilir. Tablo 3.21 fon kullanımı ve bölge düzeyinde dağılım hakkında bilgi vermektedir. Tabloya bakıldığında tüm bölgelerde en fazla proje uygulanan alt sektör veya yatırım alanı tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği, arıcılık, süs bitkileri gibi faaliyetleri içeren "Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi" (302-1-0)'dir.

TR72 Kayseri alt bölgesi ve TR52 Konya alt bölgesi süt-besi, TRC2 Şanlıurfa alt bölgesi kırmızı et besi, TRB1 Malatya alt bölgesi, TR51 Ankara alt bölgesi ve TR33 Manisa alt bölgesi beyaz et/broiler üretiminde en fazla sayıda projeye hibe ödemesi yapmış bölgelerdir.

TR33 Manisa alt bölgesi ve TRA2 Ağrı alt bölgesi süt işleme sektöründe en fazla sayıda yatırıma hibe ödemesinin yapıldığı bölgelerdir. Süt toplama merkezlerinin kurulmasında yine TR33 Manisa alt bölgesinde en fazla sayıda yatırıma hibe desteği verilmiştir.

Kırmızı et işleme sektöründe, TR33 Manisa alt bölgesi en fazla sayıda yatırımın hibe desteği aldığı bölgedir. Beyaz et işlemede TR90 Trabzon alt bölgesi en fazla yatırıma hibe ödemesinin yapıldığı bölgedir.

Meyve ve sebze işleme sektöründe, TR61 Antalya alt bölgesi, su ürünleri işleme sektöründe TR90 Trabzon alt bölgesi ilk sırada yer almaktadır.

Kırsal alanlarda yapılan yatırımları içeren alt sektörlerden tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği, arıcılık, süs bitkileri gibi faaliyetleri içeren alt sektörde TR83 Samsun alt bölgesi ve TR33 Manisa alt bölgesi yatırım sayısı açısından ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 3. 21 IPARD-I Programı Kapsamında Bölge Düzeyinde Toplam Proje Sayılarının Desteklenen Alt Sektörlere Göre Dağılımı

	Düzy 2 (20 Alt Bölge)	Desteklenen Alt Sektörler												Toplam	
		101			103					302					
		10110	10121	10122	10311	10312	10321	10322	10330	10340	30210	30220	30230		30240
1	TR83	72	33	85	6	3	5		9	2	1637	6	18	2	1878
2	TR33	81	27	109	25	19	24	1	8		1089	48	17	2	1450
3	TR72	177	43	3	3	3	4		3		604	2	7		849
4	TR71	40	6	5	6	1	4				551	4	41		658
5	TR52	103	21		6	7	9	2	12		470	3	2		635
6	TR90	3	5	11	3	1	2	5	6	13	404	24	68		545
7	TR82	39	24	43	1	1	2		2		403	2	12		529
8	TRB1	71	15	187	8	1	8		5		170	16	14	9	504
9	TR51	50	25	131	1		4		5		240		1		457
10	TR61	52	7	1	3	7	7	1	28		309	19	11		445
11	TR32	52	6	34	6	2	2	1	11	1	214	66	11	1	407
12	TR22	34	8	37	9		6	1	6	1	262	22	18	1	405
13	TRC2	37	70	7	8		1	4	4		193	40	6		370
14	TR63	39	17	6	8		1	1	12		107	27	35	3	256
15	TRA2	68	10		13		1				100		33		225
16	TRB2	47	18		2	1	3	2	6		117	1	21	2	220
17	TR41	20	7	28		1	3	1	9		128	9	6		212
18	TRA1	31	23	2	2	4	3				103	2	15		185
19	TRC3	28	6		1		1				88	28	9		161
20	TR62	6		25	1			1	15	2	40	10	4		104
	Toplam	1050	371	714	112	51	90	20	141	19	7229	329	349	20	10495

“Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi (302-2-0)” alt sektöründe en fazla sayıda yatırımın desteklendiği bölgeler TR32 Aydın alt bölgesi, TR33 Manisa alt bölgesi ve TRC2 Şanlıurfa alt bölgesidir.

“Kırsal Turizm” alt sektöründe TR90 Trabzon alt bölgesinde en fazla sayıda yatırım hibe desteği almıştır. Son olarak “Kültür Balıkçılığına” ilişkin al sektörde TRB1 Malatya alt bölgesi en fazla sayıda yatırıma destek almayı başarmış bölgedir.

Tablo 3. 22 IPARD-I Programı Kapsamında Bölge Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Alt Sektörlere Göre Oransal Dağılımı

Düzyer 2 (20 Alt Bölge)	Desteklenen Alt Sektörler													Toplam (%)
	101			103						302				
	10110	10121	10122	10311	10312	10321	10322	10330	10340	30210	30220	30230	30240	
TR33	7,40	9,66	14,56	14,43	24,21	17,86	0,26	5,63	0,00	13,65	14,51	6,42	11,93	10,25
TRB1	7,04	4,16	24,55	9,14	10,91	7,08	0,00	3,57	0,00	2,13	5,33	3,97	53,01	8,92
TR72	15,90	13,43	0,49	3,26	6,70	1,85	0,00	2,11	0,00	8,53	0,57	2,01	0,00	8,91
TR83	6,18	6,31	11,96	7,74	5,55	7,88	0,00	5,38	12,58	21,52	1,16	5,44	5,09	8,40
TR51	5,82	8,27	21,80	2,56	0,00	5,23	0,00	2,63	0,00	3,91	0,00	0,24	0,00	7,55
TR52	10,86	5,90	0,00	2,35	13,96	19,23	5,39	9,60	0,00	7,87	0,38	0,55	0,00	7,17
TRC2	3,85	15,09	0,95	10,94	0,00	1,80	30,83	3,01	0,00	3,03	15,08	1,88	0,00	5,04
TR32	4,05	0,87	4,29	9,75	7,81	1,56	3,06	7,52	8,74	2,89	20,43	3,89	2,29	4,72
TR61	4,71	1,31	0,12	4,31	10,77	7,71	2,72	21,54	0,00	3,77	4,58	2,14	0,00	4,39
TR82	3,25	8,36	6,87	0,61	0,89	0,84	0,00	0,25	0,00	4,58	0,82	4,24	0,00	3,94
TRB2	5,25	6,79	0,00	1,74	9,08	3,89	13,27	4,12	0,00	2,10	0,23	7,64	5,29	3,90
TRA2	6,28	3,65	0,00	5,45	0,00	1,62	0,00	0,00	0,00	1,49	0,00	11,98	0,00	3,89
TR71	4,89	2,57	0,56	4,97	0,73	3,63	0,00	0,00	0,00	7,96	1,21	8,48	0,00	3,86
TR63	3,42	4,60	0,86	8,05	0,00	1,18	3,01	7,79	0,00	1,49	6,38	10,37	19,36	3,73
TR22	2,12	1,38	4,52	8,54	0,00	9,11	10,43	4,01	5,45	3,42	5,77	4,57	3,04	3,63
TR90	0,16	0,41	1,25	0,97	0,94	1,24	20,81	3,71	63,30	5,25	6,91	16,36	0,00	2,78
TRA1	3,45	4,18	0,22	2,72	6,68	2,70	0,00	0,00	0,00	1,74	0,49	4,56	0,00	2,46
TR41	1,84	1,44	3,95	0,00	1,76	2,92	8,35	6,27	0,00	1,81	3,34	2,02	0,00	2,44
TRC3	2,86	1,62	0,00	1,42	0,00	2,65	0,00	0,00	0,00	2,30	9,81	2,34	0,00	2,19
TR62	0,67	0,00	3,07	1,04	0,00	0,00	1,85	12,87	9,93	0,56	3,04	0,91	0,00	1,81
Toplam (%)	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

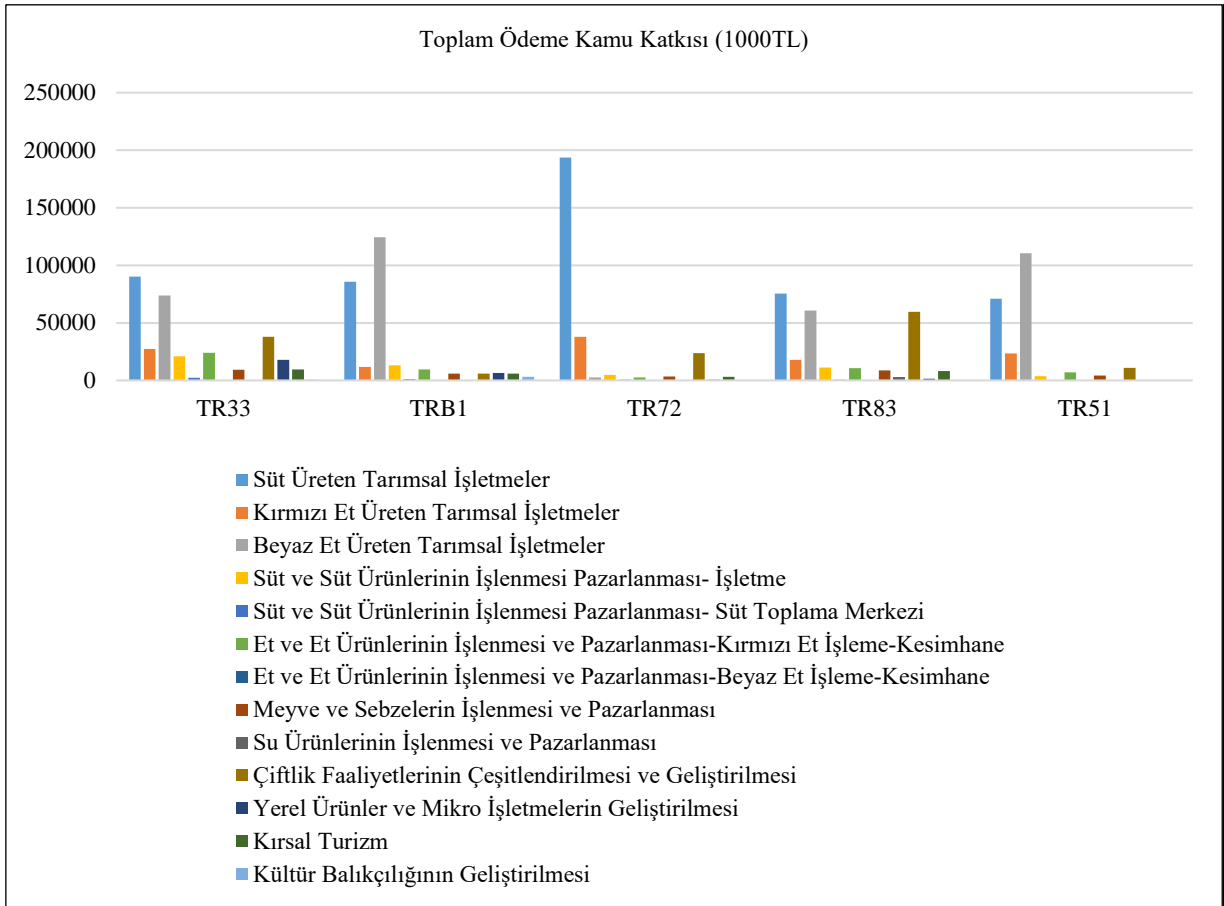
Tablo 3.22'ye göre IPARD-I program döneminde ödenen toplam hibe desteği miktarından en fazla pay alan bölge TR33 Manisa alt bölgesidir. Toplam hibe fonlarının %10,2'sini bu bölge elde etmiştir. TR33 Manisa alt bölgesi beyaz et/broiler üretiminde, süt işleme ve süt toplama merkezlerine ilişkin yatırımlarda, kırmızı et işlemede, tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği, arıcılık ve süs bitkileri ile yerel ürünler ve mikro işletmelerin geliştirilmesi alt sektöründe yatırım sayısı bakımında ilk sırada yer alan bölgedir (Tablo 3.21). Bu anlamda Manisa alt bölgesinin IPARD-I programı fonlarından yararlanma düzeyinin diğer bölgeler aleyhine yüksek potansiyele sahip bir bölge olduğu ortaya çıkmaktadır.

TRB1 Malatya alt bölgesi hibe ödemesi yapılan yatırım sayısı açısından Türkiye genelinde 8. sırada olmasına rağmen (Tablo 3.21), fon kullanımı açısından Türkiye genelinde IPARD-I uygulama döneminde verilen toplam fonların %8,9'unu kullanarak sıralamada 2. bölge olmuştur (Tablo 3.22). TRB1 Malatya alt bölgesi örneğin beyaz et/broiler üretimi alt sektöründe Türkiye genelindeki toplam fonların %24,5'ini, kültür balıkçılığında ödenen toplam fonların %53'ünü kullanmış bir bölgedir (Tablo 3.22). Bu bölgenin IPARD-I dönemi boyunca bölge düzeyinde aldığı tüm fonların %45,6'sı beyaz et/broiler üretimi için yapılan yatırımlara ödenmiştir (Tablo 3.23). Bölge potansiyeli bu alt sektörde ortaya çıkmıştır.

Tablo 3. 23 IPARD-I Programı Kapsamında Bölge Düzeyinde Yapılan Hibe Ödemelerinin Alt Sektörlere Göre Oransal Dağılımı

Düzy 2 (20 Alt Bölge)	Desteklenen Alt Sektörler													Toplam (%)
	101			103						302				
	10110	10121	10122	10311	10312	10321	10322	10330	10340	30210	30220	30230	30240	
TR33	28,75	8,70	23,51	6,68	0,77	7,62	0,02	2,93	0,00	12,05	5,70	3,06	0,22	100
TRB1	31,40	4,30	45,56	4,86	0,40	3,47	0,00	2,14	0,00	2,16	2,40	2,17	1,14	100
TR72	71,02	13,90	0,91	1,74	0,24	0,91	0,00	1,26	0,00	8,66	0,26	1,10	0,00	100
TR83	29,30	6,93	23,57	4,37	0,21	4,10	0,00	3,41	1,10	23,17	0,55	3,16	0,12	100
TR51	30,74	10,11	47,82	1,61	0,00	3,03	0,00	1,86	0,00	4,69	0,00	0,15	0,00	100
TR52	60,29	7,60	0,00	1,55	0,63	11,72	0,56	7,13	0,00	9,93	0,21	0,38	0,00	100
TRC2	30,41	27,61	3,11	10,29	0,00	1,56	4,55	3,18	0,00	5,43	12,04	1,82	0,00	100
TR32	34,11	1,69	15,03	9,79	0,54	1,45	0,48	8,49	1,36	5,53	17,42	4,02	0,09	100
TR61	42,73	2,75	0,45	4,66	0,80	7,67	0,46	26,13	0,00	7,77	4,20	2,38	0,00	100
TR82	32,85	19,58	28,88	0,73	0,07	0,94	0,00	0,34	0,00	10,52	0,84	5,25	0,00	100
TRB2	53,60	16,07	0,00	2,11	0,76	4,36	2,53	5,63	0,00	4,88	0,23	9,56	0,26	100
TRA2	64,34	8,66	0,00	6,65	0,00	1,83	0,00	0,00	0,00	3,47	0,00	15,05	0,00	100
TR71	50,51	6,15	2,40	6,12	0,06	4,11	0,00	0,00	0,00	18,66	1,26	10,73	0,00	100
TR63	36,47	11,37	3,81	10,23	0,00	1,38	0,60	11,11	0,00	3,61	6,88	13,55	0,99	100
TR22	23,33	3,52	20,61	11,17	0,00	10,99	2,14	5,90	1,10	8,53	6,40	6,15	0,16	100
TR90	2,29	1,36	7,46	1,65	0,11	1,95	5,56	7,11	16,73	17,07	10,00	28,71	0,00	100
TRA1	55,73	15,67	1,48	5,25	0,88	4,79	0,00	0,00	0,00	6,38	0,79	9,03	0,00	100
TR41	29,95	5,44	26,72	0,00	0,23	5,22	2,54	13,66	0,00	6,69	5,51	4,04	0,00	100
TRC3	52,03	6,82	0,00	3,08	0,00	5,30	0,00	0,00	0,00	9,52	18,04	5,21	0,00	100
TR62	14,66	0,00	28,01	2,72	0,00	0,00	0,76	37,84	4,03	2,80	6,74	2,45	0,00	100
Toplam (%)	39,82	9,23	16,55	4,74	0,32	4,37	0,74	5,33	0,74	9,05	4,03	4,88	0,19	100

Tablo 3.23'e göre bölgelerin IPARD-I uygulama dönemi boyunca aldıkları toplam fonların alt sektörler dağılımı, bölgelerin yatırım potansiyellerini de ortaya koymaktadır. Çok sayıda bölge en fazla sayıda hibe ödemesini süt ve besi alt sektörü için kullanırken; TRB1 Malatya alt bölgesinde beyaz et/broiler üretiminde, TR90 Trabzon alt bölgesin kırsal turizm alt sektöründe, TR62 Adana alt bölgesinde meyve sebze işleme alt sektöründe faaliyette bulunan ya da bulunacak olan faydalanıcı işletmelere hibe ödemesi yapılmıştır.

Grafik 3. 8 IPARD- I Programı Bölgesel Düzeyde Hibe Ödemelerinin Alt Sektörlere Göre Bölgesel Dağılımı

Destek alan bölgelerde hangi sektörlerin ön planda olduğu hususundaki değerlendirme il düzeyindeki değerlendirmelere benzerdir. Dolayısıyla süt üretimi tüm bölgelerde en fazla hibe ödemesinin yapıldığı sektör olmuştur. Bu sektörü beyaz et/broiler ve et besi sektörü izlemektedir. TR83 Samsun alt bölgesinin kırsal alanda yapılan yatırımlardan tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği, arıcılık ve süs bitkileri gibi yatırımlar için en fazla fon akışını alan bölge olduğu görülmektedir (Grafik 3.8).

3.1.3. IPARD-I Projelerine İlişkin Ölçek Düzeyinde ve Sektörel Düzeyde Veriler

TKDK tarafından uygulanan IPARD-I programında verilen hibe fonlarının, uygulanan projelerin büyüklüğü açısından dağılımına bakmak il düzeyinde, bölge ve sektör düzeyinde bu büyüklüğü değerlendirmeye de olanak sağlar.

TKDK hibe desteği için ödemeyi taahhüt ettiği miktarı, hibe sözleşmesine esas uygun harcama tutarı üzerinden hibe oranına göre hesaplamaktadır. Bu anlamda uygun harcama tutarı yatırım tutarına yakın bir miktara tekabül etmektedir. Canlı hayvan alımı, kiralama giderleri, personel giderleri, sigorta giderleri gibi harcamalar destek kapsamında değerlendirilmeyen uygun olmayan harcamaları oluşturur. Eğer var ise bu harcamalar ve TKDK tarafından hibe

başvurusu değerlendirme sürecinde uygun bulunmayan harcamalar ile uygun harcamaların toplanması ile toplam yatırım tutarı da elde edilmiş olur. Bu kısımda yatırım büyüklüklerini belirlerken uygun olmayan harcamalar göz ardı edilecek ve uygun harcamalar toplamı yatırım tutarı gibi düşünülerek değerlendirme yapılacaktır. Uygun harcamalar toplamı aynı zamanda AB ve Türkiye finansmanından oluşan hibe ödemesi (kamu katkısı) ile faydalanıcının katkısından oluşan büyüklüktür.

Değerlendirmede uygun harcamalar toplamı 500 bin TL'nin altında olan yatırımlar küçük ölçekli, 500 bin TL ile 1 milyon TL arasındaki yatırımlar orta ölçekli ve 1 milyon TL üzerindeki yatırımlar ise büyük ölçekli olarak ifade edilecektir.

Bu bakımdan IPARD-I uygulama döneminde hibe desteği almış olan 10495 adet yatırımdan 7631 adet yatırım küçük ölçek, 741 adet yatırım orta ölçek, 2123 adet yatırım büyük ölçekli yatırımdır.

Tablo 3.24, yatırımların büyüklük açısından sektörel dağılımını vermektedir. Tahmin edilebileceği üzere küçük ölçekli yatırımların %96,8'i mikro ve küçük işletmelerin desteklendiği 302 no'lu "Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi" alanında yapıldığı görülmektedir. Bu sektördeki küçük ölçekli yatırımların %97,7'si Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi (Arıcılık, Süs Bitkileri, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler) alt sektöründedir (Tablo 3.25).

101 no'lu sektörde (süt-besi, et besi, broiler üretimi), orta ölçekli yatırımların küçük ölçekli yatırımlara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu sektördeki yatırımların %74,5'i büyük ölçekli yatırımlardır. Bu durumu yeni besihane ve broiler tesislerinin kurulumu olarak yorumlamak mümkündür. Çünkü yatırımların büyük ölçekli dolayısıyla büyük tutarlı olması yapım işini de içeren hayvancılık işletmelerinin kurulumundan kaynaklanmaktadır (Tablo 3.24).

IPARD-I uygulama sürecinde küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin desteklendiği 103 no'lu sektörde yapılan yatırımların %68,8'i büyük ölçekli yatırımlardır (Tablo 3.24). Bu sektör içinde büyük ölçekli yatırımların %41,6'sı meyve ve sebze alt sektöründe, %24,1'i süt işleme sektöründe gerçekleştirilmiştir (Tablo 3.25).

Tablo 3. 24 IPARD-I Programı Kapsamında Desteklenen Yatırımların Büyüklüklerinin Ana Sektörlere Göre Dağılımı

Sektörler	Küçük Ölçekli	Orta Ölçekli	Büyük Ölçekli	Toplam
101	168	376	1591	2135
103	79	56	298	433
302	7384	309	234	7927
Toplam	7631	741	2123	10495

Tablo 3. 25 IPARD- I Programı Kapsamında Desteklenen Yatırımların Büyüklüklerinin Alt Sektörlere Göre Dağılımı

Alt Sektörler	Küçük Ölçekli	Orta Ölçekli	Büyük Ölçekli	Toplam
10110	107	94	849	1050
10121	52	103	216	371
10122	9	179	526	714
10311	16	24	72	112
10312	41	6	4	51
10321	13	13	64	90
10322	3	1	16	20
10330	5	12	124	141
10340	1	0	18	19
30210	7215	13	1	7229
30220	76	158	95	329
30230	83	131	135	349
30240	10	7	3	20
Toplam	7631	741	2123	10495

İl düzeyinde yapılacak bir yatırım ölçeği değerlendirmesinde Tablo 3.26'dan yararlanılabilir. Burada izlenebildiği üzere genel olarak yatırım sayısı anlamında ilk sırada yer alan illerin çoğunun küçük ölçekli yatırım sayısının da fazla olduğu görülmektedir. Örneğin Samsun, Çorum, Amasya ve Ordu illerinin yatırımlarının çoğu küçük ölçeklidir. Bu nedenle de çok sayıda yatırım için hibe desteği verilmiş olmasına rağmen bu iller ödemeler açısından ilk sıralarda bulunmamaktadır.

Tablo 3. 26 IPARD- I Programı Kapsamında Desteklenen Yatırımların Büyüklüklerinin İl Düzeyinde Dağılımı

Sıralama	İller	Küçük Ölçekli	Orta Ölçekli	Büyük Ölçekli	Toplam
1	Samsun	631	19	77	727
2	Sivas	495	13	87	595
3	Konya	429	11	106	546
4	Çorum	480	10	37	527
5	Kütahya	448	12	27	487
6	Ankara	244	8	205	457
7	Amasya	363	6	22	391
8	Afyonkarahisar	271	24	90	385
9	Ordu	307	15	18	340
10	Aksaray	314	4	22	340
11	Manisa	232	27	60	319
12	Nevşehir	259	19	40	318
13	Çankırı	240	9	58	307
14	Denizli	187	38	65	290
15	Burdur	227	10	42	279
16	Malatya	154	58	63	275
17	Uşak	190	29	40	259
18	Yozgat	155	16	83	254
19	Tokat	185	16	32	233
20	Elazığ	40	44	145	229
21	Çanakkale	188	14	25	227
22	Kastamonu	177	13	32	222
23	Şanlıurfa	161	13	45	219
24	Bursa	135	17	60	212
25	Kahramanmaraş	105	38	67	210
26	Balıkesir	98	29	51	178
27	Isparta	108	16	42	166
28	Mardin	93	26	42	161
29	Diyarbakır	53	24	74	151
30	Van	97	8	26	131
31	Aydın	56	18	43	117
32	Trabzon	64	29	22	115
33	Erzurum	75	14	18	107
34	Mersin	41	24	39	104
35	Kars	33	11	57	101
36	Giresun	72	5	13	90
37	Muş	22	10	57	89
38	Karaman	64	6	19	89
39	Erzincan	39	17	22	78
40	Ardahan	53	7	17	77
41	Ağrı	27	1	19	47
42	Hatay	19	13	14	46
	Toplam	7631	741	2123	10495

Bunun yanında, Konya, Sivas, Ankara, Afyonkarahisar, Elazığ, Yozgat gibi illerin hibe ödemesi yaptığı yatırımlar içinde büyük ölçekli yatırım sayısı daha fazla olduğundan bu iller hibe ödemesinden aldıkları pay anlamında ilk sırada olan illerdir (Tablo 3.26).

Bölgesel olarak ölçek dağılımı il düzeyinde yapılan değerlendirme ile paralel şekilde ifade edilebilir. Bölgesel dağılımda, en fazla sayıda yatırıma hibe desteği verilmiş olan TR83 Samsun alt bölgesinde küçük ölçekli yatırım sayısının fazla olduğu göze çarpmaktadır. TR33 Manisa alt bölgesi daha önce de söz edildiği gibi Türkiye genelinde en fazla fon akışı olan bölgedir. Bu bölgede küçük ölçekli yatırımlar yanında büyük ölçekli yatırım sayısının da en fazla olduğu görülmektedir. TRB1 Malatya alt bölgesinde küçük ölçekli yatırımlar ile büyük ölçekli yatırımların sayısı birbirine çok yakındır. Bu bölge de yine fon akışından en fazla payı alan 2. sıradaki bölgedir (Tablo 3.27).

Tablo 3. 27 IPARD- I Programı Kapsamında Desteklenen Yatırımların Büyüklüklerinin İl Düzeyinde Dağılımı

Sıralama	Düzye 2 (20 Alt Bölge)	Küçük Ölçekli	Orta Ölçekli	Büyük Ölçekli	Toplam
1	TR83	1659	51	168	1878
2	TR33	1141	92	217	1450
3	TR72	650	29	170	849
4	TR71	573	23	62	658
5	TR52	493	17	125	635
6	TR90	443	49	53	545
7	TR82	417	22	90	529
8	TRB1	194	102	208	504
9	TR51	244	8	205	457
10	TR61	335	26	84	445
11	TR32	243	56	108	407
12	TR22	286	43	76	405
13	TRC2	214	37	119	370
14	TR63	124	51	81	256
15	TRA2	113	19	93	225
16	TRB2	119	18	83	220
17	TR41	135	17	60	212
18	TRA1	114	31	40	185
19	TRC3	93	26	42	161
20	TR62	41	24	39	104
	Toplam	7631	741	2123	10495

Hibe fonlarının il ve bölge düzeyinde dağılımı verilirken sadece faydalanıcı sayısı hibe ödemeleri ve yapılan yatırımın hibeye esas uygun harcama tutarı gibi verilere göre değerlendirme yapılmış, illerin ya da bölgelerin kırsal alan büyüklükleri, kırsal nüfusu, hibe kullanabilme potansiyelini ortaya koyan veriler değerlendirilmemiştir. Ancak gözlemlenen durumlardan biri de aynı illerin ve aynı şekilde aynı bölgelerin belirli sektörlerde ve dolayısıyla da hibe fonlarını emme durumunda ön plana çıktığıdır. Bu bağlamda hibe fonları daha iyi tarımsal yapılara sahip bölgelere gitmekte ve bu anlamda tarım ve kırsal kalkınmada iller ve bölgeler arasındaki farklılıkları azaltmadaki potansiyel rolü yeterince kullanılamamaktadır.

3.1.4. IPARD-I Programı Kapsamında Kooperatif ve Birliklerin Desteklenme Durumu

IPARD-I uygulama dönemi süresince Türkiye genelinde kooperatif/birlikler tarafından uygulanan 45 yatırıma 20 milyon 407 bin TL tutarında hibe desteği verilmiştir. Dolayısıyla programın uygulandığı dönemde toplam yatırım sayısının %0,4'ü kooperatif/birlikler tarafından yapılmış ve bu yatırımlar için toplam hibe ödemesinin %0,6'sı tutarında desteği alabilmişlerdir.

Tablo 3. 28 IPARD-I Programı Kapsamında Desteklenen Kooperatifler/Birlikler

Kooperatif/ Birlik	Proje/Yatırım Sayısı	Ödenen Hibe Tutarı (1000 TL)
Damızlık Koyun-Keçi Yetiştiricileri Birliği	1	627
Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği	1	219
Köy-Koop	1	1.697
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	1	680
Sulama Kooperatifi	1	123
Süt Üreticileri Birliği	9	1.896
Tarım Satış Kooperatifi	8	2.786
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	22	11.827
Turizm Geliştirme Kooperatifi	1	552
Genel Toplam	45	20.407

Tablo 3. 29 IPARD-I Programı Kapsamında Desteklenen Kooperatif/Birlik Sayısının İl Düzeyinde Dağılımı

İller	Desteklenen Kooperatif/Birlik Sayısı	Ödenen Hibe Tutarı (1000 TL)
Afyonkarahisar	3	3.119
Denizli	3	2.545
Aydın	7	2.220
Isparta	3	2.099
Burdur	3	1.886
Çanakkale	2	1.696
Ardahan	1	1.476
Çankırı	1	872
Konya	3	640
Diyarbakır	1	627
Manisa	1	552
Yozgat	1	519
Erzurum	3	445
Bursa	2	422
Balıkesir	1	322
Erzincan	1	219
Tokat	1	216
Uşak	2	121
Kütahya	2	99
Ordu	1	94
Kastamonu	1	89
Aksaray	1	72
Sivas	1	58
Toplam	45	20.407

Kooperatif/birlikler tarafından gerçekleştirilen yatırımlar bakımından en fazla desteklenen örgüt Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'dir. Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri 22 yatırım için 11 milyon 827 bin TL hibe ödemesi almıştır. En fazla hibe desteği alan diğer bir örgüt ise Tarım Satış Kooperatifi'dir. Tarım Satış Kooperatifleri 8 yatırım için 2 milyon 786 bin TL hibe ödemesi almıştır. Toplam 9 yatırım için hibe desteği alan Süt Üreticileri Birliği ise 1 milyon 896 bin TL tutarında destek almıştır (Tablo 3.28). Türkiye genelinde desteklenen kooperatif/birlik sayısı en fazla Aydın ilindedir. Bu ilde 7 adet kooperatif/birlik hibe desteği almıştır. Yine Türkiye genelindeki toplam hibe ödemelerinden kooperatif/birlik düzeyinde en büyük payı alan il Afyonkarahisar'dır (Tablo 3.29).

Program süresince hibe desteği alan kooperatif/birliklerin alt sektör düzeyinde dağılımı Tablo 3.30'da gösterilmiştir. Buna göre programa dâhil olan toplam 13 alt sektörden 9 alt sektörde kooperatif/birlikler hibe desteği almıştır. Kooperatif/birliklerin en fazla sayıda yatırımı gerçekleştirmiş olduğu alt sektör "Süt Toplama Merkezleri" ile ilgilidir. Bu yatırım ya yeni bir süt toplama merkezinin kurulmasını ya da var olanın modernizasyonu ve kapasitesinin geliştirilmesini içeren yatırımlardır. Kooperatif/birliklerin gerçekleştirmiş olduğu yatırımlar için yapılan hibe ödemelerinden en fazla hibe desteği alınan alt sektör ise 5 yatırım için alınan 4 milyon 359 bin TL tutarındaki "Meyve ve Sebze İşleme" sektörüne ilişkin ödemedir. Bunu "Süt-Besi" ve "Sofralık Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi" izlemektedir.

Tablo 3. 30 IPARD-I Programı Kapsamında Desteklenen Alt Sektör Düzeyinde Kooperatif/Birlik Sayısı

Alt Sektör	Desteklenen Kooperatif/Birlik Sayısı	Ödenen Hibe Tutarı (1000 TL)
Süt-Besi	3	3.890
Et Besi	1	1.312
Süt İşleme	2	2.324
Süt Toplama Merkezleri	21	2.947
Kırmızı Et İşleme	1	872
Meyve ve Sebze İşleme	5	4.359
Tıbbi Aromatik Bitki	1	165
Zeytin-Zeytinyağı	9	3.306
Kırsal Turizm	2	1.232
Toplam	45	20.407

Kooperatif/birliklerin en fazla sayıda yatırımı gerçekleştirmiş olduğu "Süt Toplama Merkezleri" ile ilgili yatırımların çoğunlukla "Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri" ve "Süt Üreticileri Birlikleri" tarafından yapıldığı görülmektedir. "Sofralık Zeytin-Zeytinyağı" üretimi

yatırımlarının “Tarım Satış Kooperatifleri” tarafından, “Meyve ve Sebze İşleme” sektörü için olan yatırımların yine “Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri” tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Diğer kooperatif/birliklerin tek bir yatırım yaptığı anlaşılmaktadır (Tablo 3.31).

Tablo 3. 31 IPARD- I Programı Kapsamında Desteklenen Kooperatifler/Birliklerin Alt Sektör Düzeyinde Dağılımı

Kooperatif/ Birlik	Süt- Besi	Et Besi	Süt İşleme	Süt Toplama Merkezleri	Kırmızı Et İşleme	Meyve ve Sebze İşleme	Tıbbi Aromatik Bitki	Zeytin- Zeytinyağı	Kırsal Turizm	Proje/Yatırım Sayısı
Damızlık Koyun-Keçi Yetiştiricileri Birliği			1							1
Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği				1						1
Köy-Koop			1							1
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi									1	1
Sulama Kooperatifi				1						1
Süt Üreticileri Birliği				9						9
Tarım Satış Kooperatifi								8		8
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	3	1		10	1	5	1	1		22
Turizm Geliştirme Kooperatifi									1	1
Toplam	3	1	2	21	1	5	1	9	2	45

Tablo 3. 32 IPARD-I Programı Kapsamında Alt Sektör Düzeyinde Kooperatifler/Birliklere Yapılan Hibe Ödemelerinin Dağılımı

Kooperatif/ Birlik	Süt -Besi	Et Besi	Süt İşleme	Süt Toplama Merkezleri	Kırmızı Et İşleme	Meyve ve Sebze İşleme	Tıbbi Aromatik	Zeytin- Zeytinyağı Üretimi	Kırsal Turizm	Ödenen Hibe Tutarı (1000 TL)
Damızlık Koyun-Keçi Yetiştiricileri Birliği			627							627
Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği				219						219
Köy-Koop			1.697							1.697
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi									680	680
Sulama Kooperatifi				123						123
Süt Üreticileri Birliği				1.896						1.896
Tarım Satış Kooperatifi								2.786		2.786
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	3.890	1.312		710	872	4.359	165	520		11.827
Turizm Geliştirme Kooperatifi									552	552
Toplam	3.890	1.312	2.324	2.947	872	4.359	165	3.306	1.232	20.407

Bu durum yatırım sayısı yerine hibe ödemesi açısından değerlendirilirse en fazla hibe ödemesinin “Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri” tarafından gerçekleştirilen “Süt-Besi” sektörü tarafından alındığı görülmektedir. Bunu “Tarım Satış Kooperatifleri” tarafından

gerçekleştirilen “Sofralık Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi” sektörüne ilişkin yatırımlar için alınan hibe desteği izlemektedir. Son olarak “Süt Üreticileri Birliği” tarafından “Süt Toplama Merkezleri” için alınan hibe desteği 3. Sırada yer almaktadır (Tablo 3.32).

3.2. TKDK Tarafından Desteklenen IPARD-II Projeleri Hakkında Genel Bilgiler⁸

Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası, Kırsal Kalkınma Politikası ve ilgili politikalarının uygulanması ve yönetimi için uyum hazırlıklarını ve bu kapsamda politika geliştirilmesini desteklemeyi amaçlayan IPARD programının uygulamasının ikinci etabı devam etmektedir. IPARD-II (2014-2020) uygulama sürecinde halihazırda 11. Başvuru Çağrı İlanı kapatılmış olup bu ilana ilişkin hibe sözleşmeleri imzalama süreci devam etmektedir.

Tablo 3. 33 IPARD-II Programı Desteklenen Sektörler

101: Tarımsal İşletmelerin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar
101-1: Süt Üreten Tarımsal İşletmeler
101-2: Kırmızı Et Üreten Tarımsal İşletmeler
101-3: Kanatlı Eti Üreten Tarımsal İşletmeler
101-4: Yumurta Üreten Tarımsal İşletmeler
103: Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması ile İlgili Fiziki Varlıklara Yönelik Yatırımlar
103-1: Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
103-2: Kırmızı Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
103-3: Kanatlı Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
103-4: Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
103-5: Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanması
201: Tarım-Çevre İklim ve Organik Tarım
201-1: Toprak Örtüsü Yönetimi ve Toprak Erozyonu Kontrolü
202: LEADER Yaklaşımı- Yerel Kalkınma Stratejilerinin Uygulanması
202-0: LEADER Yaklaşımı- Yerel Kalkınma Stratejilerinin Uygulanması
302: Çiftlik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme
302-1: Bitkisel Üretim Çeşitlendirilmesi ve Bitkisel Ürünlerin İşlenmesi ve Paketlenmesi
302-2: Arıcılık ve Arı Ürünlerinin Üretimi, İşlenmesi ve Paketlenmesi
302-3: Zanaatkarlık ve Yerel Ürün İşletmeleri
302-4: Kırsal Turizm ve Rekreasyon Faaliyetleri
302-5: Su Ürünleri Yetiştiriciliği
302-6: Makine Parkları
302-7: Yenilenebilir Enerji Yatırımları

Kaynak: TKDK, 2021.

⁸ Bu bölümde sunulacak olan IPARD II verileri TKDK tarafından yayınlanmış olan imzalanan sözleşmeler listesi referans alınarak düzenlenmiştir. 10. Çağrı ilanına ilişkin imzalanan sözleşmeler listesi yayınlanmamış olduğundan ilgili veriler de dahil değildir.

IPARD-II programı kapsamında desteklenen sektör ve alt sektörler Tablo 3.33’de verilmiştir. Hibe oranı her sektöre ve faydalanıcı ile yatırımın durumuna göre değişmekle birlikte çağrı ilanı bazlı değişiklikler de olabilmektedir. Destek verilen sektörler ve alt sektörler açısından IPARD-I’den farklı olarak IPARD-II döneminde “Yumurta Üreten Tarımsal İşletmeler”, “Makine Parkları” ve “Yenilenebilir Enerji Yatırımları” na da destek verilmeye başlanmıştır. Ayrıca “Tarım-Çevre, İklim ve Organik Tarım” ile “LEADER Yaklaşımı-Yerel Kalkınma Stratejilerinin Uygulanması” tedbirleri IPARD-II’de uygulamaya geçmiş yeniliklerdir.

Tablo 3. 34 IPARD-II Hibe Ödemelerinin Program Hedeflerine Göre Dağılımı⁹

Program Hedefi (Sektörler)	Proje Sayısı	Hibe Ödemesi Kamu Katkısı (1000 TL)	%
Süt Üreten Tarımsal İşletmeler	297	289.097,89	13,76
Kırmızı Et Üreten Tarımsal İşletmeler	476	416.642,76	19,82
Kanatlı Eti Üreten Tarımsal İşletmeler	117	62.355,57	2,97
Yumurta Üreten Tarımsal İşletmeler	11	15.596,88	0,74
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	217	244.150,78	11,62
Kırmızı Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	67	101.818,96	4,84
Kanatlı Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	20	15.557,34	0,74
Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	16	31.885,90	1,52
Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanması	271	417.649,56	19,87
Bitkisel Üretimin Çeşitlendirilmesi ve Bitkisel Ürünlerin İşlenmesi ve Paketlenmesi	1477	88.883,74	4,23
Arıcılık ve Arı Ürünlerinin Üretimi, İşlenmesi ve Paketlenmesi	444	24.248,91	1,15
Zanaatkarlık ve Yerel Ürün İşletmeleri	124	102.131,90	4,86
Kırsal Turizm ve Rekreasyon Faaliyetleri	224	198.194,18	9,43
Su Ürünleri Yetiştiriciliği	16	11.433,94	0,54
Makine Parkları	24	5.050,81	0,24
Yenilenebilir Enerji Yatırımları	85	76.982,31	3,66
Toplam	3886	2.101.681,43	100,00

Kaynak: TKDK, 2021.

IPARD- II Programı İzleme Komitesi’nin 12. Resmi İzleme Toplantısı’nda, IPARD-II programı uygulama sürecinde 25 Kasım 2021 tarihi itibarıyla 5567 projenin tamamlanmış olduğu ifade edilmiştir. Bu projelere yaklaşık 397 milyon avro hibe desteği verilmiştir. Bu

⁹ TKDK tarafından www.tkd.gov.tr adresinde yer alan imzalanmış hibe sözleşmeleri listeleri, feshedilmemiş ve uygulaması halihazırda devam eden sözleşme listelerinden faydalanılarak hazırlanmıştır. İlgili hesaplama ve düzenlemeler bu listeler esas alınarak düzenlenmiştir. İlgili sözleşmelerin hibe ödemeleri tam veya kısmen yapılmış, uygulama veya izleme dönemleri devam etmektedir. Bu nedenle ödeme miktarları kesinleşmiş meblağlar olup kesinleşmiş ödemeler olmadığına dikkat edilmelidir.

tutarın yaklaşık 297 milyon avro tutarındaki miktarı AB tarafından fonlanmıştır (Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2022).

Tablo 3. 35 IPARD- II Programı İl Düzeyinde Faydalanıcı Sayıları ve Hibe Ödemeleri

Sıralama	İller	Proje/Faydalanıcı Sayısı	Toplam Ödeme/ Kamu Katkısı (1000 TL)	%
1	Konya	315	141.909	6,75
2	Mersin	100	134.430	6,40
3	Afyonkarahisar	226	113.936	5,42
4	Elazığ	113	95.431	4,54
5	Malatya	129	91.158	4,34
6	Diyarbakır	88	73.117	3,48
7	Isparta	76	72.741	3,46
8	Kahramanmaraş	129	71.538	3,40
9	Ankara	92	70.216	3,34
10	Manisa	76	69.928	3,33
11	Bursa	76	63.653	3,03
12	Sivas	176	56.359	2,68
13	Yozgat	80	54.662	2,60
14	Denizli	120	53.722	2,56
15	Karaman	49	51.419	2,45
16	Samsun	242	49.635	2,36
17	Nevşehir	62	44.687	2,13
18	Şanlıurfa	55	44.335	2,11
19	Balıkesir	54	44.179	2,10
20	Muş	68	43.943	2,09
21	Trabzon	62	42.737	2,03
22	Tokat	101	41.118	1,96
23	Uşak	135	41.012	1,95
24	Aydın	30	40.589	1,93
25	Burdur	84	38.435	1,83
26	Aksaray	99	37.696	1,79
27	Giresun	62	37.215	1,77
28	Kars	34	35.417	1,69
29	Erzurum	50	34.851	1,66
30	Çanakkale	44	34.467	1,64
31	Amasya	67	32.044	1,52
32	Çankırı	153	30.396	1,45
33	Van	114	29.753	1,42
34	Çorum	130	29.266	1,39
35	Kütahya	106	29.084	1,38
36	Erzincan	37	24.130	1,15
37	Ağrı	20	23.744	1,13
38	Kastamonu	68	19.095	0,91
39	Mardin	26	17.846	0,85
40	Ardahan	35	14.572	0,69
41	Ordu	93	14.389	0,68
42	Hatay	10	12.825	0,61
	Toplam	3.886	2.101.681	100

Kaynak: TKDK, 2021.

Halihazırda uygulamasına devam edilen IPARD-II programı ile 3886 yatırım için toplam 2 milyar 101 milyon 681 bin TL tutarında hibe ödemesi yapılmıştır (Tablo 3.30). Bu ödemeden en fazla payı alan Konya ilini, Mersin, Afyonkarahisar ve Elazığ illeri takip

etmektedir. IPARD-II döneminde ödenen hibe fonlarından en düşük payı alan il ise Hatay'dır (Tablo 3.35).

Bölge düzeyinde ise, fonların %12,1 oranındaki en büyük bölümünü TR33 Manisa alt bölgesi yatırıma dönüştürmüştür. TR 52 Konya alt bölgesi fonların %9,2'sini, TRB1 Malatya alt bölgesi fonların %8,8'ini kullanmıştır (Tablo 3.36).

Tablo 3. 36 IPARD-II Programı Faydalancı Sayıları ve Hibe Ödemelerinin Bölgesel Dağılımı

Sıralama	Düzy 2 (20 Alt Bölge)	Proje/Faydalancı Sayısı	Gerçekleşen Kamu Katkısı (1000 TL)	%
1	TR33	543	253.960	12,08
2	TR52	364	193.328	9,20
3	TRB1	242	186.589	8,88
4	TR83	540	152.064	7,24
5	TR62	100	134.430	6,40
6	TRC2	143	117.452	5,59
7	TR61	160	111.177	5,29
8	TR72	256	111.022	5,28
9	TR90	217	94.341	4,49
10	TR32	150	94.311	4,49
11	TR63	139	84.363	4,01
12	TR71	161	82.383	3,92
13	TR22	98	78.646	3,74
14	TRA2	89	73.732	3,51
15	TRB2	182	73.697	3,51
16	TR51	92	70.216	3,34
17	TR41	76	63.653	3,03
18	TRA1	87	58.981	2,81
19	TR82	221	49.491	2,35
20	TRC3	26	17.846	0,85
	TOPLAM	3.886	2.101.681	100,00

IPARD-I programı kapsamında hibe desteği verilmemiş ancak IPARD-II uygulama döneminde destek vermeye başlanan sektörlerden birisi de “Yumurta Tavukçuluğu” sektörüdür. Bu sektörde sadece aktif şekilde yumurta üretimi yapan en fazla 100.000 yumurta tavuğuna sahip tarımsal işletmeler desteklenmektedir. Yatırımlar ya kapasitesini artırmadan modernizasyon yapmak ya da işletmeyi başka bir yere taşımak amaçlı faaliyetleri kapsamaktadır (TKDK, 2021). Hâlihazırda devam eden IPARD-II uygulama döneminde Yumurta tavukçuluğu faaliyetine ilişkin toplamda 11 yatırım için, yaklaşık olarak 15 milyon 597 bin TL tutarında hibe ödemesi yapılmıştır. Sadece 7 il bu fonları kullanabilmiştir. Ödemelerin %52,5'ini ise Afyonkarahisar tek başına 5 yatırım için kullanmıştır (Tablo 3.37).

Tablo 3. 37 IPARD-II Yumurta Tavukçuluğu Alt Sektörü

Sıralama	İller	Proje/Faydalanıcı Sayısı	Toplam Ödeme/ Kamu Katkısı (1000 TL)	%
1	Afyonkarahisar	5	8.193	52,53
2	Erzincan	1	1.653	10,60
3	Diyarbakır	1	1.542	9,89
4	Bursa	1	1.460	9,36
5	Mersin	1	1.378	8,83
6	Nevşehir	1	1.111	7,12
7	Çankırı	1	261	1,67
	Toplam	11	15.597	100,00

IPARD-II döneminde hibe desteği verilmeye başlanan bir diğer sektör kırsal faaliyetlerin oluşturulması esnasında yerel tarım sektörünün ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen “Makine Parkları” sektörüdür.

Tablo 3. 38 IPARD-II Makine Parkları Alt Sektörü

Sıralama	İller	Proje/Faydalanıcı Sayısı	Toplam Ödeme/ Kamu Katkısı (1000 TL)	%
1	Konya	2	930	18,41
2	Bursa	11	921	18,23
3	Mardin	1	848	16,79
4	Karaman	1	755	14,95
5	Isparta	3	430	8,51
6	Kastamonu	1	305	6,04
7	Yozgat	1	286	5,66
8	Burdur	1	270	5,35
9	Çanakkale	2	227	4,49
10	Erzincan	1	77	1,52
	Toplam	24	5.051	100,00

Sadece kırsal alana yapılacak yatırımların desteklendiği bu sektörde, yine sadece üretici örgütleri bu desteklemeden faydalanabilmektedir. Üretici örgütü, kendi faaliyet alanına ilişkin yapım işi ve makine ekipman alımı için destek alabilmektedir. Böylece ilgili makine ekipmanlar üretici örgütünün üyelerine kiralanarak üyelerin ortak kullanımının sağlanması hedeflenmiştir (TKDK, 2021). Bu alanda verilen hibe desteği Türkiye genelinde 24 yatırım için kullanılmıştır. Bu 24 yatırımdan 11 tanesi Bursa ilindedir. Ancak hibe fonlarından en fazla payı 2 yatırım için Konya ili almıştır. Konya ili toplam hibe fonlarının %18,4’ünü Bursa %18,2’sini, Mardin %16,8’ini kullanmıştır (Tablo 3.38).

Tablo 3. 39 IPARD-II Yenilenebilir Enerji Yatırımları Alt Sektörü

Sıralama	İller	Proje/Faydalanıcı Sayısı	Toplam Ödeme/ Kamu Katkısı (1000 TL)	%
1	Çorum	7	6.801	8,83
2	Ankara	7	5.825	7,57
3	Kahramanmaraş	5	5.340	6,94
4	Malatya	7	4.792	6,22
5	Bursa	4	4.295	5,58
6	Ağrı	3	4.272	5,55
7	Manisa	5	3.871	5,03
8	Elazığ	6	3.867	5,02
9	Şanlıurfa	3	3.137	4,07
10	Afyonkarahisar	3	3.010	3,91
11	Uşak	3	2.404	3,12
12	Tokat	2	2.263	2,94
13	Erzincan	2	2.254	2,93
14	Isparta	2	1.982	2,57
15	Yozgat	2	1.935	2,51
16	Çankırı	2	1.890	2,46
17	Diyarbakır	2	1.664	2,16
18	Denizli	2	1.586	2,06
19	Samsun	2	1.454	1,89
20	Erzurum	1	1.425	1,85
21	Kars	1	1.405	1,83
22	Ardahan	2	1.373	1,78
23	Kütahya	2	1.221	1,59
24	Konya	1	1.187	1,54
25	Aydın	1	1.181	1,53
26	Nevşehir	1	1.043	1,35
27	Amasya	1	1.043	1,35
28	Mardin	1	1.025	1,33
29	Mersin	1	935	1,21
30	Kastamonu	1	713	0,93
31	Çanakkale	1	681	0,88
32	Karaman	1	596	0,77
33	Balıkesir	1	510	0,66
	Toplam	85	76.982	100,00

“Yenilenebilir Enerji Yatırımları” sektörü de IPARD-II uygulama döneminde desteklenmeye başlanmıştır. Elektrik ve ısı üretimi için yapılacak faaliyetleri içeren bu sektörde desteklenen diğer sektörlerden bağımsız olarak kırsal alanda faaliyet gösteren işletmelerinin kendi ihtiyacını karşılamaya dönük hidroelektrik hariç yenilenebilir enerji faaliyetleri desteklenmektedir (TKDK, 2021). Bu sektörde IPARD-II kapsamında destek verilen 42 ilden 33 tanesi destek almıştır. Yenilenebilir enerji yatırımları için 85 adet yatırım yapılmış, 76 milyon 982 bin TL tutarında hibe ödemesi gerçekleştirilmiştir. Bu desteklerden en yüksek payı Çorum ili toplam 7 yatırımı için %8,8 oranında hibe ödemesini almıştır. Çorum’u %7,6 oranı ile Ankara, %6,9 ile Kahramanmaraş ili izlemektedir (Tablo 3.39).

IPARD-II programının getirdiği yeniliklerden birisi de Tarım-Çevre İklim ve Organik Tarım Tedbirinin uygulanmasıdır. Bu tedbir genel olarak doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimine katkıda bulunmak, çevrenin, peyzajın, doğal kaynakların, toprağın ve genetik çeşitliliğin korunması ve iyileştirilmesi ile uyumlu tarımsal üretim yöntemlerinin uygulanmasıyla çevreye verilen zararların azaltılmasını sağlama amaçlarını taşımaktadır. Tedbir kapsamında IPARD-II 4. başvuru çağrı ilanı kapsamında Toprak Örtüsü Yönetimi ve Toprak Erozyonu Kontrolü alt tedbiri desteklenmeye başlanmıştır. Bu alt sektörde toprak erozyonunu azaltmak, toprak verimliliği, topraktaki organik madde içeriği, toprak yapısı ve toprak biyolojik çeşitliliği gibi toprağın mevcut değerlerini korumak, çevre dostu tarımsal uygulamalar ile ilgili farkındalık yaratmak amaçlanmaktadır. (TKDK, 2018:2).

2023 yılı sonunda %100 hibe oranı ile hibe ödemelerinin tamamlanması planlanmıştır. Sadece Ankara ili Beypazarı ilçesinde uygulanmaya başlanmış olan bu alt sektörde bu ilçeden toplam 92 faydalanıcının yatırımına 10 milyon 885 bin TL hibe ödemesi yapılmış olacaktır. Ödemenin %85'i AB, %15'i ise Türkiye tarafından finanse edilmektedir (Tablo 3.40).

Tablo 3. 40 IPARD-II Toprak Örtüsü Yönetimi ve Toprak Erozyonu Kontrolü

Toplam Faydalanıcı Sayısı	5 Yıllık Toplam Ödeme Tutarı (1000 TL)	Toplam AB Katkısı (1000 TL)	Toplam TC Katkısı (1000 TL)
92	10.885	9.252	1.633

Kaynak: TKDK, 2021.

IPARD-II döneminde Yerel Kalkınma Stratejilerinin Uygulanmasını amaçlayan Yerel Eylem Grupları (YEG) da desteklenmeye başlamıştır. Yerel Kalkınma Stratejilerinin Uygulanması-LEADER yaklaşımı ile dernek statüsündeki yerel kamu-özel ortaklıkları tarafından tabandan tavana yaklaşımı ile iyi tanımlanmış alt bölgesel kırsal alanları hedefleyen, alan bazlı yerel kalkınma stratejilerinin geliştirilmesine ve uygulanması hedeflenmiştir. Yerel kalkınma stratejileri, çok sayıda sektörü kapsamaktadır ve yerel ekonominin farklı sektörlerinin aktörleri ve projeleri arasındaki etkileşime dayanmaktadır. Bu anlamda yerel kalkınma stratejisi; kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesine yönelik olarak kaliteli ürünleri, el sanatlarını ve diğer faaliyetleri içeren kısa tedarik zincirlerinin ve katma değerli ürünlerin geliştirilmesi; yerel, doğal ve kültürel kaynakların kullanımına dayalı kırsal turizm ürünlerinin geliştirilmesi; topluluğun kültürel ve sosyal yaşamının geliştirilmesi ve yerel örgütlerin, derneklerin ve sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesi; köylerde kamusal alanların iyileştirilmesi; YEG alanındaki çevre standartlarının iyileştirilmesi ve toplum tarafından yenilenebilir enerji kullanımının teşvik edilmesi gibi özel amaçlara sahiptir (TKDK, 2019:2).

YEG dernekleri, LEADER yaklaşımı kapsamında hibe desteği olarak, bölgeleri için hazırladıkları yerel kalkınma stratejilerini (YKS) uygulama faaliyetlerine 2020 yılında başlamışlardır. LEADER tedbiri için IPARD-II 7. Başvuru İlanı 2019 yılında ilk etapta 12 ilde uygulanmak üzere yayınlanmıştır. Tablo 3.41’de bu illerde destek alan YEG sayıları ve LEADER bütçeleri yer almaktadır. İlk uygulama kapsamında 12 il ve 64 ilçede kurulmuş olan toplam 50 YEG, 102 milyon 925 bin 349 TL tutarında LEADER bütçesine sahiptir. Kırsal kalkınma stratejisi uygulama dönemi 2020’de başlamış olup, 2023’te sona erecek şekilde düzenlenmiştir. Dolayısıyla 2020 yılında başlayan yıllık ödemeler 2023 yılında tamamlanmış olacaktır. Bu tedbir kapsamında hibe oranı %100’dür. Bu ödemenin %90 AB, %10 ise Türkiye tarafından finanse edilmektedir.

Tablo 3. 41 IPARD-II LEADER Tedbiri

Sıralama	İller	Yerel Eylem Grubu (YEG) Sayısı	Toplam LEADER Bütçesi (TL)	Toplam AB Katkısı (TL)	Toplam T.C Katkısı (TL)
1	Ordu	9	17.565.665	15.809.099	1.756.567
2	Samsun	8	16.299.360	14.669.424	1.629.936
3	Ankara	6	11.994.037	10.794.634	1.199.404
4	Denizli	5	9.918.645	8.926.781	991.865
5	Kastamonu	4	8.909.155	8.018.240	890.916
6	Şanlıurfa	3	6.696.360	6.026.724	669.636
7	Diyarbakır	3	6.618.467	5.956.620	661.847
8	Erzurum	3	6.384.835	5.746.352	638.484
9	Amasya	3	6.076.335	5.468.702	607.634
10	Çanakkale	2	4.464.180	4.017.762	446.418
11	Çorum	2	4.154.000	3.738.600	415.400
12	Manisa	2	3.844.310	3.459.879	384.431
	Toplam	50	102.925.349	92.632.814	10.292.535

Bundan sonraki süreçte LEADER yaklaşımını yaygınlaştırmak amacıyla; Balıkesir, Burdur, Bursa, Çankırı, Elazığ, Erzincan, Giresun, Hatay, Isparta, Karaman, Kütahya, Mardin, Muş, Uşak ve Yozgat gibi IPARD programının uygulandığı 15 ilde en az 30 YEG kurulması ve Yerel Kalkınma Stratejilerinin hazırlanması için çalışmalar yapılmaktadır (Türkiye UKA, 2021).

IPARD-II programının resmi olarak uygulama dönemi tamamlanmamış olsa da IPARD-III programı hazırlıkları IPARD Yönetim Otoritesi görevini üstlenen Tarım Reformu Genel Müdürlüğü tarafından yapılmaktadır. 2021-2027 dönemine ilişkin hazırlanan IPARD-III Programı’nın hazırlık süreci ve programa esas teşkil eden sektör analizi çalışmaları 2020 yılı içinde başlatılmış, Mart 2021 tarihinde tamamlanmıştır (UKKS, 2021:59; UKA, 2021).

IPARD Programı kapsamında; süt, kırmızı et, kanatlı eti ve yumurta üreten tarımsal işletmelerin kurulmasına ilişkin yatırımlar; süt, kırmızı et, kanatlı eti, su ürünleri ve meyve ve

sebze ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasına ilişkin yatırımlar; bitkisel üretimin çeşitlendirilmesi, bitkisel ürünlerin işlenmesi ve paketlenmesi, arıcılık ve arı ürünlerinin üretimi, işlenmesi ve paketlenmesi, zanaatkarlık ve yerel ürün işletmeleri, su ürünleri yetiştiriciliği, kırsal turizm ve Rekreatif faaliyetler, makine parkları ve yenilenebilir enerji konularındaki yatırımlar; tarım, çevre, iklim ve organik tarıma yönelik uygulamalar (toprak erozyonunun önlenmesi, yer altı su kaynaklarının korunması, biyolojik çeşitliliğin korunması), yerel kalkınma stratejilerinin uygulanmasına yönelik projeler (LEADER yaklaşımı), kırsal altyapı yatırımları, üretici örgütlerinin kurulması, eğitimin geliştirilmesi, teknik destek, danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesi, konularının desteklenmesi planlanmıştır (UKKS, 2021:60).

3.3. Avrupa Birliği ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma Uygulamalarını Konu Alan Etki Analizi Çalışmaları

Araştırmanın bu kısmında Avrupa Birliği ülkelerinde yürütülen kırsal kalkınma politikalarına yönelik etki analizi uygulamaları ve Türkiye’de kırsal kalkınma alanında yapılmış etki analizi uygulamalarından söz edilecektir.

3.3.1. Avrupa Birliği’nde Etki Analizi Çalışmaları

Avrupa Birliği’nde kırsal kalkınma politikası, 2000 yılından sonra OTP’nın ikinci ayağı olarak Kırsal Kalkınma Programları (RDP-Rural Development Programmes) aracılığıyla resmen uygulanmaya başlanmıştır. Kırsal alanlarda AB politikalarının uygulanması ulusal ya da bölgesel düzeyde uygulanabilen bu programlara dayandırılmıştır. 2000-2006 döneminde gerçekleşen yapısal fonlar reformuyla birlikte bu politikaların değerlendirilme uygulamaları da yaygınlaşmaya ve resmîyet kazanmaya başlamıştır. Her bir program yedi yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Bu bağlamda 2000–2006, 2007–2013 ve 2014–2020 şeklindeki üç program dönemi tamamlanmıştır. Bu programların etkisini değerlendirmenin gelecekteki politikaları belirlemede etkili ve önemli olduğu Avrupa Komisyonunca da vurgulanmakta ve bu değerlendirmeleri yapmak üye devletler için zorunluluk teşkil etmektedir. 2007-2013 program döneminde AB kırsal kalkınma politikasının üye ülkeler tarafından uygulanmasında öncelikle her üye devlet kendi RDP’lerini ulusal ve bölgesel düzeyde oluşturmuştur. Bunu izleyen adım RDP’lerin performansının değerlendirilmesi için Ortak İzleme ve Değerlendirme Çerçevesinin oluşturulması olmuştur. Bu anlamda kırsal kalkınma politikalarının uygulanması ve değerlendirilmesi için hem ulusal düzeyde hem de AB düzeyinde kırsal kalkınma ağları kurulmuştur (Castano vd., 2019:2). Kırsal Kalkınma Programlarının değerlendirilmesini konu

alan literatürde program öncesi (ex-ante), program sürecinde yapılan (mid-term) ve program sonrası (ex-post) değerlendirme örneklerine rastlanmaktadır.

Karşı-olgusal (counterfactual) analizi RDP etkilerinin değerlendirmesinde bir analiz aracı olarak kullanılmaktadır. Castano vd. (2019), 2007-2013 dönemi RDP'nin ex-post etkilerinin tahmin edilmesinde karşı olgusal yaklaşımların uygulanmasını araştırmıştır. Politika etki değerlendirmesinde, karşı olgusal analiz, bir politikanın uygulandığı bir durum ile o politikanın uygulanmadığı durumun karşılaştırılmasına dayanır. RDP'nin ekonomik büyüme, istihdam yaratma ve işgücü verimliliği üzerindeki sosyoekonomik etkilerini karşı-olgusal analiz yoluyla ölçmede çeşitli metodolojik yaklaşımları değerlendirmeyi amaçlayan çalışmada ilk bulgu; ex-post sosyoekonomik etkileri değerlendirmek için uygun bir karşı-olgusal yöntemin bulunmadığıdır. Bazı mikro ekonomik yaklaşımlar karşı-olgusal analiz yoluyla RDP etkilerini tahmin etmede uygun gibi görünse de RDP ve sektörel kapsam açısından veri kısıtlamaları bu yaklaşımın kullanımında sınırlamalara yol açmaktadır. Diğer bir bulgu da bireysel RDP ex-post değerlendirmeleri tarafından sağlanan bilgilerin, bir bütün olarak AB kırsal kalkınma politikasının etkilerini değerlendirmek için sınırlı olmasıdır. Kullanılan verilerdeki farklılıkların yanında metodolojik yaklaşımlardaki çeşitlilik de bireysel RDP'lerin etkilerini ve bunların karşılaştırılmasını engellemektedir. Tüm bu kısıtlamalar ve zorluklar AB düzeyinde kırsal kalkınma politikasının uygulanması konusunda politika yapıcılar için doğru sonuçlara ulaşılmasını engelleyeceği ve yöntemlerin geliştirilmesi konusunda çalışmalar yapılması konusunda değerlendirmeler yapılmıştır (Castano vd., 2019:2-22).

Kırsal kalkınma politikalarına ilişkin etki değerlendirme çalışmaları yazınında bir yanda kullanılan yöntemleri ve etki alanlarını inceleyip karşılaştıran metodolojik bir yaklaşım söz konusuken diğer yanda kırsal kalkınma programlarının değerlendirilmesini konu alan uygulama literatürü söz konusudur.

AB Ortak Tarım Politikası (OTP) tedbirlerinin kırsal kalkınma ve çevresel amaçları geniş çapta desteklemeyi amaçlayan kırsal kalkınma ayağına yönelik politikalar için yapılmış Etki Değerlendirme (IA) çalışmaları 2006 sonunda yeni kırsal kalkınma düzenlemelerinin yapılmasına katkı sağlamıştır. Yine 2013 sonrası tarım ve çevre alanındaki politika değişiklikleri kırsal alanları ve sosyo-ekonomik koşulları daha fazla etkilemeye başlamıştır. Bu nedenle tarım politikalarının sürdürülebilir kalkınma ve tarıma olan etkisinin değerlendirilmesi, politika geliştirmek ve uygulamada etkinliğe ulaşmak açısından önemlidir (Manos vd., 2013: 106). Bu yönde yapılmış IA çalışmalarını inceleyen Manos vd. (2013), yayınların %7'sinin kırsal kalkınma programlarına yönelik çalışmalar olduğunu ve bu konuda uygulanan

politikaları değerlendirmede en çok kullanılan IA araçların modelleme araçları, paydaş analizi, göstergeler ve çoklu kriter analizi (MCA) olduğunu saptamışlardır.

IA çalışmalarında ilgili etki alanlarının tanımlanması her bir politika tercihinin ekonomik, sosyal ve çevresel ayrımını gösterir. AB Etki Değerlendirme Rehberi (2009)' den alınan etki alanlarına göre incelenen çalışmaların %40'a yakınının çevresel, %25'inin ekonomik-çevresel-sosyal ve %12'sinin ise ekonomik politikalara ilişkin etki alanlarında IA araçlarının kullanıldığını tespit etmiştir (Manos vd., 2013:107-112). Bu anlamda ilgili yazında etki değerlendirme çalışmalarının daha çok çevresel etkilere odaklanan analizler sunduğu görülmektedir.

Örneğin; Finlandiya için AB kırsal kalkınma tedbirlerinin ve programlarının çevresel düzeydeki etkileri bir vaka çalışması ile incelenmiştir. 2007-2013 döneminin ex-post değerlendirmesinin yapıldığı bu çalışmada iklim dengesi üzerindeki etkiler makro düzeyde çok bölgesel dinamik kısmi denge modellemesi yaklaşımı kullanılarak değerlendirilmiştir. Tarımsal kaynaklı emisyonların iklim dengesi açısından önemini vurgulandığı çalışmada kırsal kalkınma programlarının değerlendirilmesinin bu açıdan da yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Modelde arazi kullanımı etkileri hesaba katıldığında, tarım ve kırsal kalkınma tedbirlerinin hayvancılık ve tarımsal arazinin korunmasına katkı sağlaması nedeniyle sera gazı emisyonlarında %7 artış olduğu bulunmuştur (ENRD, 2016). Slee vd. (2015) yine çevresel etkiler konusunda iklim değişikliği ve finansman arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Avrupa Komisyonu 2003'ten itibaren önerilecek yeni faaliyetlerin ya da politikaların ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini değerlendirmektedir. Etki değerlendirmeye ilişkin literatürde, araştırmalar birbirinden farklı teorik çerçevelere ve metodolojilere dayanan farklı etki değerlendirme süreçleri öne sürmektedirler. Bu etki değerlendirme süreci için Moulogianni (2015) Yunanistan Kırsal Kalkınma Programı (2007-2013 dönemi) kapsamında uygulanan Tarımsal İşletmelerin Modernizasyonunu içeren 121 tedbiri için bu süreci aktaran bir çalışma yapmıştır. Etki analizinde 1934 faydalanıcı arasından 219 çiftçiden oluşan örneklem ile çalışılmıştır. Anket uygulamasının ilk bölümünde tarımsal işletmelerin temel teknik, ekonomik ve sosyal nitelikleri, ikinci bölümünde ise ürün planı, çalışma saatleri, gübre kullanımı gibi daha detaylı nitelikleri ortaya koyan sorular kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistiksel analiz kullanılarak tahminler yapılmış, ortalama tarımsal işletmenin temel özellikleri analiz edilmiştir. Ortalama tarımsal işletmenin mevcut ürün planı ortaya çıkarılmıştır. Sonrasında Pozitif Matematiksel Programlama kullanılarak tedbirin etkilerini değerlendirmek ve farklı gelecek senaryoları ile koşullar tahmin edilerek bu ürün planı optimize edilmiştir. Literatürde buna

benzer şekilde 2007-2013 programlama dönemine odaklanan çeşitli çalışmalar bulmak mümkündür.

İrlanda Kırsal Kalkınma Programı (2007-2013) için 2010 yılında, program geliştirme mantık modeli çerçevesinde bir ara dönem değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir. Çalışma, 106 program faydalanıcısı ile sınırlı tutulmuştur. Katılımcılar program öncesi ile sonrasına yönelik telefon anketi yoluyla destek tedbirlerinin etkisine yönelik görüş ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Çalışmanın bu yönü bir adım ileriye taşınarak anket sonuçlarını destekleyici vaka çalışması yapılmak istenmiştir. Bu bağlamda 15 adet faydalanıcı ile daha detaylı görüşmeler yapılarak programa yönelik değerlendirme ve tavsiyeleri içeren sonuçlar ortaya çıkarılmıştır (NISRA, 2010:35-45).

Alboiu vd. (2011), Litvanya ve Romanya ülkelerinin kırsal kalkınma programları kapsamındaki iki uygulama tedbiri için, farklı sosyoekonomik göstergeleri de dahil ederek fon emilim düzeylerini karşılaştıran bir çalışma yapmışlardır. İki ülkede çiftliklerin göreceli olarak küçük olması ve tarımsal istihdam yüzdesinin yüksek olması gibi ortak birtakım özellikler bulunduğu ifade edilmiştir. Kırsal kalkınma programının mali dağılımının iki ülke arasında oldukça farklı olduğu ifade edilmiştir. Litvanya’da tarımsal işletmelere yapılan yatırımlar ile işlemeye yönelik yapılan yatırımların daha dengeli dağıldığı, Litvanya’nın üretici gruplarının kurulması ile ilgili tedbir için henüz uygulamaya başlamadığı, Romanya’nın ise çok düşük bir fon emilimi ile bu konuda başarısız olduğu bulgular arasında sayılmıştır.

2007-2013 dönemi için Çek Cumhuriyeti’nde uygulanan RDP kapsamında “iş yaratma” tedbirinin Vysočina bölgesindeki bölgesel üretim, gelir ve istihdam üzerindeki etkisini yapısal girdi-çıktı analizi kullanarak değerlendirilmek istenmiştir. Vysočina bölgesi örneği üzerine inşa edilen bölgesel girdi-çıktı modeli ile analiz yapılmıştır. Temel bulgular, analiz edilen önlemlerin Vysočina bölgesinin bölgesel ekonomisi üzerinde, özellikle üretim üzerindeki etkiler açısından olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, üretim, gelir ve istihdam üzerindeki nihai etkilerin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Etki analizi bulgularına göre, turizme yapılan yatırımların çalışmanın konusunu oluşturan Vysočina bölgesinin ekonomisi gelişiminde önemli bir faktör olduğu belirlenmiştir (Bednaříková, 2015:416-430).

2007-2013 dönemi RDP kapsamında Tedbir 121’in etkilerinin İtalya ve Litvanya örneği üzerinden karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. İtalya’da Litvanya’ya göre daha az sayıda büyük projeler finanse edilmişken, Litvanya’da çok sayıda küçük proje finanse edilmiştir. Sonuç olarak Litvanya’da finanse edilen çok sayıda küçük projenin kırsal alanların gelişiminde daha homojen bir şekilde dağıldığı sonucuna varılmıştır (Caruso vd., 2015).

Aynı dönem için Fransa ve Hollanda örneğinde, kırsal kalkınma tedbirleri ve tarımsal çevre planlarının etkisini değerlendirmede tarım doğa değeri göstergeleri (ürün çeşitliliği, tarım arazisi vs.) kullanılmıştır. Alansal ekonometri yöntemiyle yapılan analiz sonuçlarında konumsal düzeyde etkilerin farklılaştığı sonucu elde edilmiştir. Yerel düzeyde, bölgesel ve ülke düzeyinde farklı sonuçlara ulaşılması analizlerin mekansal ölçeğinin önemli olduğunu göstermiştir. Bu anlamda üye devletin genel izleme ve değerlendirme çerçevesi ulusal, bölgesel ve yerel özellikler dikkate alınarak uygulanması önemlidir. Yine 2007-2013 dönemindeki fonların Macaristan'daki mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin performansları üzerindeki etkisinin değerlendirildiği çalışmada bu fonların Macaristan'da çalışan sayısı, satış gelirleri, gayri safi katma değer ve işletme karı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte faydalanıcıların emek verimliliği önemli şekilde etkilenmemiştir. Firmaların AB fonlarını öncelikle verimliliği artırmak için değil kapasiteyi artırmak için kullandıkları yönündeki sonuçlara ulaşılmıştır (Banai vd., 2017).

İsveç için 2007-2013 dönemi Kırsal Kalkınma Programı ex-post değerlendirmesi bu dönemde uygulanan 121 nolu tedbirin faydalanıcı firmaların rekabetçiliğine ne ölçüde katkı sağladığını tahmin etmeyi amaçlamıştır. Firma düzeyinde mikro verilerin kullanıldığı çalışmada, desteğin dağıtılmasına ilişkin seçim yanlılığını modellemek ve nedensel etkileri tahmin etmek için farkların farkı yöntemi (Coarsened Exact Matching-CEM) yöntemi kullanılmıştır (ENRD, 2017). Firma verimliliğini tanımlayan faktörler içsel (ölçek, yönetimsel, finansal kapasite) ve dışsal (dışsal bilgiye erişim) olarak ifade edilmiş ve bu faktörlerin firma verimliliği ile ilişkilendirmek için sabit etkiler panel analizi (FE) kullanılmıştır. Öncelikle yaklaşık 5000 adet firmanın verilerine ulaşılmış ve bu veriler karşıt durum panel veri modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar, yatırım desteği alan firmaların, destek almayanlara (kontrol grubu) göre daha yüksek bir toplam faktör ve işgücü verimliliğine sahip olduğunu göstermiştir. Çünkü firmalar aldıkları desteklerle işletmelerini modernize etmişler, yeni üretim teknikleriyle yatırımlarını gerçekleştirerek verimliliklerini artırmışlardır. Ayrıca bulgulara göre yatırım desteğine bağımlılıkların bir gelir kaynağı olarak arttığı göz önünde bulundurulduğunda, verimlilik üzerindeki etkinin olumsuz olduğu ifade edilmiştir. Desteklere olan bağımlılık artışı daha düşük motivasyon ve daha düşük çabayı beraberinde getirdiğinde bu daha düşük verimlilik sonucunu doğurabilecektir. Çalışan sayısına göre ayrılmış firma ölçeği ve faaliyet alanına göre ayrılmış firma türlerine ilişkin sınıflandırma ile verimlilik değerlendirildiğinde, küçük ve orta ölçekli firmaların verimlilikleri üzerinde olumlu etkiler yarattığı görülmüştür. Büyük ölçekli firmaların ise destek almayan firmalara göre daha az

üretken oldukları bulunmuştur. Ayrıca verimlilik açısından firma türüne göre de farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Avrupa Birliği Kırsal kalkınma Programları kapsamındaki Slovakya’da tarımsal işletmelerin rekabet gücünün geliştirilmesine yönelik uygulamaları karşı-olgusal etki değerlendirmesi yoluyla program sonuçlarını değerlendirmeyi amaçlayan bir çalışma yapılmıştır. Karşı-olgusal analizi tasarlanırken bu kapsamda destek almış (birincil katkı) 27 tarımsal işletme ile alan bazlı destek verilen tedbirlerden yararlanan (ikincil katkı) 6127 işletme örneğe dahil edilmiştir. Karşı-olgusal analizi, istatistiksel eşleştirme teknikleri, Eğilim Skoru Eşleşmesi (Propensity Score Matching-PSM) ve Farkların Farkı (Difference-in-Differences-DID) uygulanmasına dayandırılmıştır. Daha önceki çalışmalarda da kullanıldığı üzere PSM, program faydalanıcıları ve faydalanıcı olmayanlar (kontrol grubu) arasındaki sonuç göstergelerindeki değişimlerin karşılaştırılmasında seçim yanlılığının azaltılmasına yardımcı olmak için kullanılmıştır. DID uygulaması da RDP müdahalesi öncesi ve sonrasında iki gruptaki sonuç göstergelerinin karşılaştırılabilmesini sağlamıştır. Bu yolla elde edilen değerlendirmelerde kırsal kalkınma programı tedbirlerinin daha etkili kombinasyonu ve yatırım tedbirleri yoluyla desteklenen her bir projenin daha etkin hibe kullanması için öneriler sunulmuştur (ENRD, 2017).

Csata (2018), Romanya’nın 2007-2013 programlama dönemi ile öncesindeki 2000-2006 dönemi kırsal kalkınma programını esas alarak, bu dönemde uygulanan başarılı projelerin ilçe bazında etkilerini karşılaştıran bir analiz gerçekleştirmiştir. Bu anlamda hibe fonlarına başarılı şekilde erişen ilçelerin kendi bölgesinde ekonomik koşullarının üstesinden gelmediği, gelişme kaydedemediği ifade edilmiştir. Ayrıca 2000-2006 dönemi başvuru sayısı ile 2007-2013 dönemi başvurularının hibe büyüklükleri arasındaki ilişki incelenmiş ve pozitif ilişki bulunmuştur. Bu durum önceki deneyimler ve öğrenme etkisi ile açıklanmış; önceki dönemde daha küçük fonlara nasıl başvuracağını öğrenenlerin, sonraki dönemde daha büyük fonlara başvurdukları yönünde değerlendirme yapılmıştır. Söz konusu iki dönem için, önceki dönem başvuruların hibe büyüklüğü ile mevcut başvuruların büyüklüğü arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Bu anlamda ilk dönemde daha büyük hibe fonlarına erişenlerin, sonraki dönemde bu kadar büyük fonlara erişme ihtimalinin düşük olacağı belirtilmiştir.

2007-2013 dönemi RDP’nin Polonya’da gıda işleme sektörüne olan etkisi değerlendirmek üzere Michalek vd. (2020)’nin yaptığı çalışmada 3 farklı etki göstergesi kullanılmıştır; gıda işleme sektöründeki firma sayısı, sektörden çıkan firma sayısı ve gıda işleyen sektördeki firma sayısı. Bu göstergelerden ilk ikisi sektördeki yapısal değişimi yakalamayı amaçlarken; diğeri RDP’nin önemli bir politika önceliği olan istihdam yaratmaya

olan katkısını ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışma, RDP'nin gıda işleme sektörünün performansı üzerindeki etkisinin yarı deneysel bölgesel yaklaşım yöntemi ile incelemiştir. RDP desteği Polonya'daki gıda işleme sektöründe yer alan birçok firmanın sektörden çıkmasına neden olurken aynı zamanda yenilerinin yaratılmasına ve bunların genel olarak artmasına katkıda bulunduğunu göstermektedir. İstihdam açısından, Polonya'daki gıda işleme sektöründe emeğin azalmasına yol açtığı bulunmuştur (Michalek vd., 2020:1392-1398).

Dryjska vd. (2020), Polonya'daki AB kırsal kalkınma politikasının etkilerine ilişkin 2007-2013 yılı kırsal kalkınma programını değerlendirmiştir. Tarım ve kırsal alanların gelişiminin yerel belirleyicileri ile OTP kırsal kalkınma tedbirlerine başvuru sıklığı arasındaki ilişkiyi faktör analizi ve doğrusal regresyon modellerini kullanarak araştırmıştır. Bulunan sonuçlara göre yerel tarımsal potansiyel düzeyi ile kırsal ekonomileri çeşitlendirmek ve kırsal alanlarda yaşam kalitesini artırmayı amaçlayan tedbirlere başvuru yapma sıklığı arasında güçlü bir ilişki vardır. Çalışmanın bulgularına göre, kırsal alanlarda çeşitlendirmeye yönelik fonların daha iyi gelişmiş tarımsal yapılar sergileyen NUTS 5 bölgelerinde daha iyi emilmekte ve bu anlamda tarım ve kırsal kalkınmaya yönelik bölgesel farklılıkları derinleştirdiğini göstermektedir.

RDP tedbirleri tarımsal işletmelerin sürdürülebilirliğini sağlamayı hedeflemekte, bu alanda destekler de vermektedir. Bu politikaların da ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri söz konusudur. Bu etkileri değerlendirmede 2007-2013 döneminde Yunanistan'da uygulanan RDP'nin "Tarımsal İşletmelerin Modernizasyonu" başlıklı tedbirinin nihai etkileri matematiksel modelleme kullanılarak değerlendirilmiştir. Yunanistan'ın kuzey bölgesindeki 219 tarımsal işletme çalışmaya dahil edilmiş ve tarım arazisindeki ürün planındaki değişiklikler etkileri belirlemede kullanılmıştır. Ürün planına göre 11 sürdürülebilirlik göstergesi hesaplanmıştır. Bulgular bu tedbirin pozitif ekonomik etkileri, negatif sosyal etkileri ve yine çevresel göstergelerin çoğunda negatif etkileri olduğunu göstermiştir (Moulogianni ve Bournaris, 2021:1-11).

3.3.2. Türkiye'de Etki Analizi Çalışmaları

Türkiye'de IPARD kapsamında tarım ve kırsal kalkınmaya yönelik projeler için ödenen hibe fonlarının etkisinin ortaya konulması açısından yapılan çalışmalar az sayıdadır. Türkiye'yi konu alan çalışmaların çoğu adaylık sürecindeki Türkiye'nin kırsal kalkınma politikalarındaki dönüşümü ve bu alanda aldığı yardımların değişimini, daha öncekilerle karşılaştırılmasını, içeriğinin tanımlanmasını konu almış, buna yönelik hem genel hem de yerel düzeyde verilere

yer vermiştir (Aslan vd., 2016). Birtakım çalışmalar da desteklerin etkisini sektör bazında değerlendirmiştir (Gülçubuk vd., 2016; Çimen, 2017; Ünal ve Fidan, 2014).

Bu alanda yapılmış en detaylı çalışma Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) 2015 yılında yayınladığı etki değerlendirme raporudur. 2011-2014 yıllarının kapsayan desteklerle ilgili etki çalışmasında ekonomik, çevresel, kurumsallaşma, teknolojik ve sosyo- kültürel etki başlıklarında değerlendirmeler yapılmıştır. Adı geçen rapor bu alanda Türkiye’de yapılmış en detaylı çalışmadır. Çalışmada 146 işletme sahibiyle yapılan anketler ile projelerin nitel ve nicel değerlendirmesi için veriler elde edilmiştir.

Faydalanıcıların yaş, eğitim durumu ve meslekleri, mesleki tecrübe düzeyleri özellikle tarımsal düzeydeki tecrübelerine yönelik veriler oluşturulmuştur. Faydalanıcı işletmelerin tipleri, ortalama yaşları ve işletme yapısında gerek faaliyet alanları gerek teknoloji kullanımı ve kapasite kullanımı gibi yapısal değişiklikler izlenmeye çalışılmıştır. Diğer yandan yatırımlarıyla birlikte pazarlama kanallarındaki değişim, satış durumları, hammadde temininde yaşanan değişiklikler, teknoloji kullanma düzeyi ve kurumsallaşma boyutunda veriler ortaya konmuştur. İşletme gelirindeki değişim, istihdam, üretim, kredi kullanımı gibi göstergeler üzerinden de ekonomik etki boyutu değerlendirilmiştir. Etkililik değerlendirmesi projelerin yenilikçi unsurlarını belirleyen ilk olma durumu, farkındalık yaratması, sürdürülebilir olması, uzmanlığı artırması ve farklı bir konuyu oluşturması faktörleri açısından değerlendirilmiştir. Projelerin hedefine ulaşip ulaşmadığı da değerlendirilmiş ve bunu sağlayan faktörlerin faydalanıcılar tarafından nasıl tanımlandığı sorgulanmıştır (TKDK, 2015).

Bu çalışmanın araştırmacılarından olan Gülçubuk vd. (2017) raporun konusu olan sektörler ve faydalanıcılarının verilerini istihdam açısından bir başka çalışmada değerlendirmiştir. TKDK desteklerinin istihdama etkisi hem genel hem de sektörel düzeyde ortaya konmuştur.

Türkiye’de etki değerlendirme analizinin tarihi çok yenidir. İlk resmi çalışmalar 2004 yılına dayanmaktadır 2004 yılında Başbakanlıkta Daha İyi Düzenleme Çalışma Grubu oluşturulmuş, AB ile ortak eğitim çalışmaları yürütülmüştür. Kanun, kanun hükmünde kararname ve başbakanlıkça uygun görülecek diğer düzenleyici işlemler için düzenleyici etki analizi yapılması öngörülmüştür. Etki değerlendirme yerine düzenleyici etki analizinin kullanılması aslında sadece devlet tarafından yapılan düzenlemelerin ekonomik aktörler üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Avrupa’da uygulanan sistemde etki değerlendirme çok daha geniş anlamda karşılık bulmakta, yapılacak düzenlemenin ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini birarada değerlendirmektedir (Akbulut, 2010:6-10).

Türkiye’de AB’de olduğu gibi kapsayıcı bir etki değerlendirme tanımı yapılmamış daha dar anlamda düzenleyici etki analizi kabul edilmiştir. Bu bağlamda hem AB hem Türkiye’de yapılmış çalışmalar ile etki değerlendirme sistemi düşünüldüğünde, AB etki değerlendirme rehberi sürdürülebilir kalkınma anlamında ekonomik, sosyal ve çevresel olguları bir arada düşünerek hazırlanmış detaylı bir rehber olduğundan, çalışmada esas alınmıştır. Böylece hem AB ülkeleri hem de Türkiye için yapılmış etki değerlendirme yazınında sınırlı sayıda yer alan, ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri birarada değerlendiren bütünsel etki değerlendirme çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA

4.1. Veri

Araştırmada kullanılan veriler hibe desteği alan projeler arasından tabakalı örnekleme yöntemiyle seçilmiş işletmelerden anket yoluyla toplanan birincil veriler, TKDK verileri ve konu ile ilgili yapılan çalışmalardan ve raporlardan elde edilen ikincil veriler oluşturmaktadır.

Birincil veriler IPARD-I Programı kapsamında 42 ilde faaliyette bulunan 170 işletmeden (hibe desteği faydalanıcılarından) yüz yüze anket yapılarak elde edilmiştir. İkincil kaynaklı veriler ise hem IPARD programı uygulayıcısı olan TKDK'dan hem de konu ile ilgili resmi istatistikler, araştırmalar, tezler, makaleler ile raporlar ve kitaplardan oluşmaktadır. Bunlara ek olarak, konu ile ilgili yerli ve yabancı kurum ve kuruluşların resmi verilerinden de yararlanılmıştır.

4.2. Yöntem

4.2.1. Verilerin Toplanmasında İzlenen Yöntem

Çalışma alanını IPARD-I programı uygulama döneminde hibe desteği ödemesi almış, faydalanıcı işletmeler oluşturmaktadır. IPARD-I program döneminde TKDK'dan elde edilmiş 2017 yılı verilerine göre aktif halde toplam 10495 faydalanıcı işletme bulunmaktadır. Tablo 4.1'de TKDK'dan elde edilen IPARD-I programı kapsamında yatırımı gerçekleştirilen proje verileri sunulmuştur. Bu projelerin uygulaması tamamlanmış olup, kurulu işletmeler halihazırda üretim faaliyetlerine devam etmektedirler. Söz konusu projelerin uygulandıkları faaliyet alanları ile hibe tutarına esas olarak kabul edilen uygun harcama tutarları ve aldıkları destek miktarlarına ilişkin 2017 yılı sonu itibari ile elde edilen veriler derlenmiş ve tablolarda sunulmuştur.

Tablo 4. 1 IPARD-I Program Hedeflerine Göre Yatırımların Dağılımı¹⁰

Program Hedefi (Tedbirler)	Yatırım Sayısı/ Faydalanıcı Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı (Bin TL)¹¹	%	Toplam Hibe Tutarı (Bin TL)	%
Süt Üreten Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi	1050	1.930.128	36,36	1.218.739	39,82
Kırmızı Et Üreten Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi	371	462.262	8,71	282.428	9,23
Beyaz Et Üreten Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi	714	812.323	15,30	506.635	16,55
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi- İşletme	112	290.343	5,47	145.172	4,74
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi- Üretici Örgütleri	51	19.868	0,37	9.934	0,32
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi- Kırmızı Et-İşleme-Kesimhane	90	267.629	5,04	133.815	4,37
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi- Beyaz Et-İşleme-Kesimhane	20	45.048	0,85	22.750	0,74
Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi	141	326.204	6,15	163.102	5,33
Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımların Desteklenmesi	19	45.003	0,85	22.501	0,74
Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi (Arıcılık, Süs Bitkileri, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler)	7229	552.589	10,41	276.891	9,05
Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi	329	246.417	4,64	123.209	4,03
Kırsal Turizm	349	298.768	5,63	149.383	4,88
Kültür Balıkçılığının Geliştirilmesi	20	11.739	0,22	5.870	0,19
Toplam	10495	5.308.321	100,00	3.060.429	100,00

¹⁰ Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu 2017 verilerinden derlenmiştir.

¹¹ Bir projenin Toplam Yatırım Tutarı; Uygun Harcamalar ve destek kapsamına alınmayan Uygun Olmayan Harcamaların toplamından oluşur. Burada Uygun Harcamalar Toplamı, Yatırım Tutarı olarak alınmış ve Uygun Olmayan Harcamalar ilgili veriye ulaşamadığından bu tutar gözardı edilmiştir.

Tablo 4. 2 IPARD-I Faydalanıcı Sayıları ve Örneklem Çerçevesi

Tedbirler/Sektörler	Faydalanıcı Sayıları
Süt Üreten Tarımsal İşletmeler (10110)	1050
Kırmızı Et Üreten Tarımsal İşletmeler (10121)	371
Beyaz Et Üreten Tarımsal İşletmeler (10122)	714
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Süt İşleyen İşletmeler (10311)	112
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Süt Toplama Merkezleri (10312)	51
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Kırmızı Et (10321)	90
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Beyaz Et (10322)	20
Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanması (10330)	141
Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması (10340)	19
Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi-Arıcılık, Süs Bitkileri, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler (30210)	7229
Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi (30220)	329
Kırsal Turizm (30230)	349
Kültür Balıkçılığı (30240)	20
Toplam	10495

Tablo 4.2 IPARD-I döneminde destek verilen yatırımların sektörlere göre dağılımını göstermekte ve çalışma alanını oluşturmaktadır. İlgili sektörler içerisinde bulunan 101 nolu Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılması tedbiri; Süt Üreten Tarımsal İşletmeler, Kırmızı Et Üreten Tarımsal İşletmeler ile Beyaz Et Üreten Tarımsal İşletmelerdir. Çalışmada söz konusu sektör ve alt sektörler birincil üretim sektörlerini oluşturmaktadır. Bunun yanında 302 nolu Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi tedbiri (Arıcılık, Süs Bitkileri, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler) kapsamında faaliyette bulunan faydalanıcılar toplam yatırım sayısının %68,9'unu oluşturmakta iken, toplam desteğin %9'unu almıştır. Bu alt sektör daha çok sadece traktör desteği ve tarla makine ekipmanları almış çiftçilerden oluşmaktadır. Bu nedenle ilgili yatırım alanı çalışma kapsamının dışında tutulmuştur. Hem birincil üretim hem de Arıcılık, Süs Bitkileri, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler alt tedbirinde destek verilen yatırımlar çalışmadan çıkarıldığında geriye kalan 1111 adet faydalanıcı çalışmanın “örneklem çerçevesini” oluşturmuştur. Bu yatırımlar ikincil üretim yapan ve katma değer yaratan sektörleri ifade etmektedir.

Belirlenen bu yatırım alanlarında faaliyette bulunan faydalanıcılar arasından hibeye esas alınan Uygun Harcama Toplamı (1000 TL) dikkate alınarak tabakalama yapılmış. Oransal Tabakalı Örneklem Yöntemi (I. Grup, <500, II. Grup 501-1000, ve III. Grup >1001) ile %95 güven düzeyinde ve %10 hata oranı kabul edilerek alt örnek sayıları belirlenmiş ve rastgele

seçimleri yapılmıştır. Birinci grupta yatırımı olan 238 faydalanıcıdan 30; II. Grupta yatırımı olan 345 faydalanıcıdan 53 ve III. Grupta yatırımı olan 528 faydalanıcıdan 87'si ile yüz yüze olmak üzere toplam 170 faydalanıcı ile görüşme yapılmıştır (Tablo 4.3 e Tablo 4.4).

Tablo 4. 3 Sektör Düzeyinde Örneklem Çerçevesi ve Görüşülen Faydalanıcı Sayıları

Tedbirler-sektörler	Çerçeve	Anket
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Süt İşleyen İşletmeler (10311)	112	22
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Süt Toplama Merkezleri (10312)	51	10
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Kırmızı Et (10321)	90	11
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Beyaz Et (10322)	20	1
Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanması (10330)	141	30
Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması (10340)	19	1
Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi (30220)	329	51
Kırsal Turizm (30230)	349	44
Genel Toplam	1111	170

IPARD-I programı 42 il düzeyinde uygulanmaktadır. Araştırmanın etki analizi çalışması olarak Türkiye genelinde yapılması amaçlanmıştır. Her uygulama ilinde görüşme yapılmasına özen gösterilmiş ancak maddi olanaklar, zaman faktörü ve COVID-19 kısıtlamaları göz önünde bulundurularak toplamda 170 faydalanıcı ile görüşme yapılmıştır. Bu kısıtlayıcı zorluklara rağmen sektör ve il düzeyinde yeterli sayıda faydalanıcıya ulaşılmış ve ülke genelini temsil eden bir örneklem sayısı ile anket çalışması yapılmıştır.

Tablo 4. 4 İl Düzeyinde Örneklem Çerçevesi ve Görüşülen Faydalanıcı Sayıları

İller	Çerçeve	Anket	İller	Çerçeve	Anket
Afyonkarahisar	66	17	Kahramanmaraş	54	8
Ağrı	13	3	Karaman	13	4
Aksaray	12	3	Kars	20	3
Amasya	5	2	Kastamonu	16	3
Ankara	11	3	Konya	28	2
Ardahan	14	3	Kütahya	19	3
Aydın	32	1	Malatya	17	1
Balıkesir	31	8	Manisa	34	6
Burdur	16	4	Mardin	39	8
Bursa	29	3	Mersin	33	2
Çanakkale	32	4	Muş	21	2
Çankırı	4	1	Nevşehir	44	4
Corum	11	3	Ordu	34	2
Denizli	68	18	Samsun	18	1
Diyarbakır	15	4	Şanlıurfa	48	6
Elazığ	35	1	Sivas	13	1
Erzincan	8	3	Tokat	15	1
Erzurum	18	2	Trabzon	70	4
Giresun	18	2	Uşak	23	4
Hatay	30	2	Van	15	1
Isparta	60	16	Yozgat	9	1
			TOPLAM	1111	170

Araştırma kapsamında TKDK hibe desteklerinin ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda anketin hazırlanmasında Avrupa Komisyonu Etki Değerlendirme Rehberi ve bu rehberin “Etki Tanımlama Soruları” esas alınmıştır (Ek 2).

Avrupa Komisyonu Etki Değerlendirme Rehberi (IAG); AB mevzuatının ve Avrupa Komisyonu girişimlerinin şeffaf, kapsamlı ve dengeli kanıtlara dayanılarak hazırlanmasını sağlayan önemli bir araçtır. AB kurumlarının daha iyi politikalar ve yasalar oluşturmasına yardım etme amacı taşımakta ve böylece daha bilinçli politik kararlar almaya olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda Avrupa Komisyonunun diğer kurumlara ve sivil topluma karşı şeffaflık ve açıklık politikasına uygun olarak dış paydaşlara geniş bir şekilde hesap vermeyi sağlamada önemli bir araç olarak görülmektedir. Farklı politika tercihlerinin fayda ve maliyetleri üzerinde şeffaflık sağlayarak, önerilen eylemin neden gerekli ve uygun olduğunu

açıklamaya yardımcı olmakta ve AB müdahalesini olabildiğince basit ve etkili tutmaya çalışmaktadır.

Bu önemli politika aracının hazırlanmasında kullanılan rehberin ana metni Etki Değerlendirmesi'nin (Impact Assessment-IA) ne olduğunu açıklamakta ve önemli aktörleri sunmaktadır. Aynı zamanda IA'nın hazırlanması için süreç ve kurallarını ortaya koymakta ve IA çalışmasında birbirini izleyen analitik adımlar konusunda yol gösterici bilgileri sunmaktadır. Rehberin ana metin dışındaki diğer kısmı da spesifik etkileri analiz etmeye yardımcı detaylı bilgiler içeren eklerden oluşmaktadır.

Bir IA'nın yapılmasında genel olarak problemin tanımlanması, amaçların tanımlanması, temel politika tercihinin geliştirilmesi, bu tercihin etkisinin analiz edilmesi, politika tercihlerinin karşılaştırılması ile son olarak temel politikanın izleme ve değerlendirilmesi gibi bazı analitik adımlarla gerçekleştirilen bir süreç söz konusudur. Bu anlamda IA, politika önerilerini hazırlamada, birbirini takip eden mantıksal adımlar bütünüdür. Bu politik karar vericiler için olası politik fikirlerin potansiyel etkilerini inceleyerek avantajları ve dezavantajları üzerine kanıtlar sunan bir süreçtir. Bu sürecin sonuçları IA raporunda özetlenmekte ve sunulmaktadır.

Etki Değerlendirme (IA) sadece politika ve mevzuatın kalitesini iyileştirmez, bunun yanında sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu olan ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını bir araya getiren bir bakış açısına da sahiptir. Bu Etki Değerlendirme Rehberinde de açıkça ifade edilmiştir (AB, 2009: 6). Etki değerlendirmede sürdürülebilir kalkınmanın her üç boyutunun da eşit bir şekilde dikkate alınması amaçlanmaktadır. Bu nedenle IA ile ilgili rehberler ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere sınıflandırılmış olası etkiler ve anahtar soruları içeren bir liste de içermektedir (Ek 2).

Çalışmada kullanılan anket Avrupa Komisyonu Etki Değerlendirme Rehberinin "Etki Tanımlama Soruları" esas alınarak oluşturulmuş sekiz bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm faydalanıcıların (işletmelerin) nitelikleri ve yürütmekte oldukları yatırımlara ilişkin bilgiler, yatırım öncesi ve sonrasındaki işletme yapıları, yatırımlarının finansmanını nasıl sağladıkları, üretim durumları, kapasiteleri, istihdam durumları gibi soruları içermektedir. İkinci bölüm, TKDK hibe desteklerinin ekonomik etkilerine ilişkin sorulardan oluşmaktadır. Üçüncü bölüm yatırımın yenilikçiliğine ilişkin faydalanıcıların görüşlerini ve değerlendirmelerini yansıtan sorulardan oluşmaktadır. Dördüncü bölüm yatırımın yerel/bölgesel ekonomiye katkısının değerlendirilmesini amaçlayan sorulardan oluşmaktadır. Beşinci bölüm, TKDK hibe desteklerinin sosyal, kültürel ve sağlık etkilerine ilişkin sorulardan, altıncı bölüm ise olumlu ve olumsuz düzeyde çevresel etkileri ortaya koymayı amaçlayan sorulardan oluşmaktadır.

TKDK'nın hibe desteklerinin uygulanması ve bu desteklere ilişkin görüşler yedinci bölümdeki soruların konusunu oluşturmaktadır. Son bölüm açık uçlu sorulardan oluşmakta ve faydalanıcıların yeniden destek alma konusundaki niyetlerini sorgulamaktadır. Bir diğer soruda ise IPARD benzeri kırsal kalkınma programlarının kırsal alanlarda yaşam koşullarını iyileştirme konusundaki görüşler ile bu tür program ve uygulamalardan daha iyi sonuç almak için hangi önlemlerin alınması gerektiğine ilişkin görüş ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

4.2.2. Verilerin Analizinde Kullanılan Yöntem

Araştırma kapsamında seçilen faydalanıcı işletmelerden anketler yardımıyla elde edilen veriler kodlanarak bilgisayara girilmiştir.

Araştırmada, bir örneğe ait belirli değişkenlerin değerleri hakkında çeşitli bilgiler sağlayan tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma vb.) kullanılmıştır (Pallant, 2016:69). Verilerin özelliklerini kavrayabilmek ve verilerden yararlanabilmek için aynı zamanda daha ayrıntılı bilgileri sunan frekans tablosu oluşturulmuş, belirli özellik ve büyüklüklerin bir araya toplanması yoluyla sınıflandırma yapılmıştır (Özdamar, 1999).

Araştırma kapsamında elde edilen veriler parametrik ve parametrik olmayan hipotez testleriyle analiz edilmiştir. Sürekli değişkenlerin normal dağılışa uygunluğu çarpıklık ve basıklık değerleri gözlenerek ve Kolmogorov-Smirnov ile Shapiro-Wilk testleri kullanılarak belirlenmiştir. Ancak çalışmada kullanılan sürekli değişkenler normal dağılım göstermemektedir.

Normal dağılış göstermeyen değişkenler için ortalamalar arasında fark olup olmadığının belirlenmesinde Mann-Whitney U testi veya Kruskal-Wallis testinden yararlanılmıştır. Mann-Whitney U testi, üç ya da daha fazla grup için sürekli değişken üzerinden elde edilen verileri kıyaslamak için kullanılan bir yöntemdir (Pallant, 2017: 249-255). Gruplararası farklılığın nereden kaynaklılığını tespit etmek amacıyla post-hoc istatistiklerinden Tamhane's T2 kullanılmıştır.

Sürekli olmayan kesikli değişkenler için grupları arası farklılık olup olmadığı Khi-kare (χ^2) analiziyle tespit edilmiştir. Khi-karenin varsayımlarından biri olan 5 ya da daha fazla olması gereken minimum beklenen hücre frekansı ya da hücrelerin en az %80'inin 5 ya da daha fazla beklenen frekansa sahip olması varsayımının ihlal edilip edilmediği kontrol edilmiştir (Pallant, 2017:239).

Anket çalışmasında kullanılan soru kalıplarının ölçek güvenilirliği, Cronbach alfa katsayısı ile kontrol edilmiştir. Cronbach alfa katsayısı, ölçek güvenilirliğinde en fazla

kullanılan istatistiksel yöntemlerden biri olup Cronbach alfa katsayılarının 0,70 değerinden büyük çıkması ölçek güvenilirliğinin sağlandığını göstermektedir.

Çalışmada kullanılan yöntemler ve bu yöntemlerin hangi amaca yönelik olarak kullanıldıklarına ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

4.2.2.1 Faktör Analizi

Araştırmada faktör analizi, TKDK tarafından uygulanan IPARD-I programı kapsamında verilen hibe desteğinin sosyal, kültürel ve sağlık etkilerinin belirlenmesi amacıyla kullanılmıştır. Aynı zamanda faydalanıcıların, yatırımlarının yenilikçi olarak belirledikleri özelliklerinin değerlendirilmesinde de bu analizden yararlanılmıştır.

Faktör analizinin kullanım amacı, değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkileri kısa ama doğru bir şekilde özetleyerek kavramsallaştırmaya yardımcı olmaktır. Bu genellikle çözümü anlaşılır kılmak için mümkün olduğunca az sayıda türetilmiş değişken veya faktöre orijinal değişkenlerden maksimum miktarda bilgi dahil edilerek elde edilmektedir (Gorsuch, 2015:23).

Faktör analizi çok değişkenden oluşan bir grubun değişken sayısını indirgemeyi ve aynı zamanda değişkenler arasındaki ilişkilerden yararlanarak bu yapıdaki karşılıklı bağımlılığın kökenini araştırmayı amaçlamaktadır.

Standardize edilmiş değişkenlerin faktör modeli aşağıdaki gibidir (Malhotra, 1998:646):

$$X_i = A_{i1}F_1 + A_{i2}F_2 + A_{i3}F_3 + \dots + A_{im}F_m + v_i u_i \quad (4.1)$$

Burada;

X_i = i'ninci standardize edilmiş değişken,

A_{ij} = ortak faktör j üzerinde i'ninci değişkenin standardize edilmiş çoklu regresyon katsayısı,

F = ortak faktör,

v_i = tek faktör i üzerinde i'ninci değişkenin standardize edilmiş regresyon katsayısı,

u_i = i'nincideğişken için tek faktör,

m = ortak faktörlerin sayısı.

Faktör analizi neticesinde elde edilen ortak faktörler değişkenlerin doğrusal kombinasyonu olarak aşağıdaki gibi gösterilmiştir:

$$F_i = W_{i1}X_1 + W_{i2}X_2 + W_{i3}X_3 + \dots + W_{ik}X_k \quad (4.2)$$

Burada;

F_i = i'ninci faktörün tahmini,

W_i = ağırlık ya da faktör skor katsayısı,

k =değişken sayısını

ifade etmektedir.

Ağırlık ya da faktör skor katsayısını seçmek mümkündür, böylece ilk faktör toplam varyansın en büyük kısmını açıklar. Ağırlıkların ikinci seti seçildiğinde, ikinci faktör hatalarının varyansının en çoğunu hesaplar. Diğer faktörler için ek ağırlıkların seçilmesiyle uygulamaya devam edildiğinde faktörler tahmin edilmiş olacaktır. Yani ilk faktör verilerdeki en yüksek varyansı, ikinci faktör ikinci en yüksek varyansı gösterecek, diğerleri de bunu takip edecektir (Malhotra, 1998:646).

Verilerin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek için öncelikle Bartlett testi uygulanmıştır. Bartlett küresellik testi verilerin çok değişkenli normal dağılımdan gelip gelmediğini belirlemede kullanılır. Faktör analizinde örneklem büyüklüğünün uygunluğunu test etmede Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testinden yararlanılmıştır. KMO endeksi ise 0 ila 1 arasında değişmekte olup 0.6 iyi bir faktör analizi için minimum değer olarak önerilmektedir

Faktör analizinin yapılabilmesi için, Bartlett testinin anlamlı olması ($p < 0.05$) gerekmektedir. Diğer yandan KMO endeksinde ise 0.6 iyi bir faktör analizi için minimum değer olarak önerilmektedir. Bu oran ne kadar yüksek olursa veri setinin faktör analizi için o kadar uygun olduğu anlamına gelmektedir (Kalaycı, 2008).

4.2.2.2 Lojistik Regresyon Analizi

Çalışmada faydalanıcı işletmeler kapasite artışı sağlayıp sağlayamama durumları açısından değerlendirildiğinde 146 işletmede kapasite artışı sağlandığı 24 işletmede ise kapasite artışı sağlanamadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde faydalanıcı işletmeler reel olarak ciro artışı sağlayıp sağlayamama durumları açısından da değerlendirilmiş; 95 işletmede reel olarak ciro artışı sağlandığı 75 işletmede ise sağlanamadığı tespit edilmiştir. Son olarak faydalanıcı işletmeler istihdam sayısı açısından değerlendirildiğinde 132 işletmede istihdam artışı sağlandığı, 38 işletmede ise istihdamda artış sağlanamadığı belirlenmiştir.

Çalışmada faydalanıcılar kapasite artışı sağlayan ve sağlayamayan; reel olarak ciro artışı sağlayan ve sağlayamayan; istihdam artışı sağlayan ve sağlayamayan faydalanıcılar olarak gruplandırılmış ve hibe desteği ile yapılan yatırımlar sonucu kapasite, ciro ve istihdam açısından başarı durumunu ortaya koyan faktörlerin açıklanması amacıyla lojistik regresyon analizi kullanılmıştır.

Lojistik regresyon, sürekli ve/veya kategorik bağımsız değişkenler temelinde kategorik bir bağımlı değişkeni tahmin etmek, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etki büyüklüğünü belirlemek, bağımsız değişkenlerin göreceli önemini sıralamak gibi değerlendirmeleri yapmak için kullanılır. Tahmin değişkenlerinin etkisini genellikle lojistik regresyon için temel etki büyüklüğü ölçüsü olan olasılık oranları ile açıklar (Garson, 2014:12).

Lojistik regresyon En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle pek çok benzerliğe sahiptir. Ancak EKK'nin aksine lojistik regresyon bağımsız değişken değerleri ile bağımlı değişken değerleri arasındaki ilişkinin doğrusallığını varsaymaz ve normal dağılım gösteren değişkenler gerektirmez. Bu anlamda bağımlı ve bağımsız değişken ayrımının yapıldığı çok değişkenli bir modelde, bağımlı değişken nominal ölçekli bir değişken olduğunda EKK yöntemiyle elde edilen tahminler yetersiz kalmaktadır. Çünkü EKK yöntemi bağımlı değişkenin normal dağılıma uyduğunu varsaymaktadır. Bağımlı değişken nominal ölçekli olduğu bir modelde EKK yöntemine alternatif olarak lojistik regresyon analizi kullanılmaktadır (Kalaycı, 2008:273).

Genel olarak lojistik regresyon modeli, aşağıdaki gibi yazılmaktadır:

$$L = \ln\left(\frac{p_i}{1-p_i}\right) = b_0 + b_1X_i + e_i \quad (4.3)$$

Lojistik regresyon modelinin parametreleri, analitik olarak elde edilemediğinden, iteratif bir yöntem olan maksimum olabilirlik (maximum likelihood = ML) tekniğiyle tahmin edilmektedir (Kalaycı, 2008:273).

4.2.2.3 TKDK Hibe Desteklerinin Etkilerine İlişkin Görüşlerin Belirlenmesi ve Ölçümünde Kullanılan Yöntemler

Bu çalışmada faydalanıcıların TKDK hibe desteklerinin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkilerine ilişkin değerlendirmeleri ile yatırımlarının yenilikçi olarak belirledikleri özelliklere ilişkin değerlendirmelerinin ölçülmesinde 0-fikrim yok, 1-kesinlikle katılmıyorum, 10- kesinlikle katılıyorum şeklindeki oran ölçeği kullanılmıştır.

Aynı zamanda TKDK hibe desteklerine ilişkin görüş ve değerlendirmeler 0-fikrim yok, 1-kesinlikle katılmıyorum, 5-kesinlikle katılıyorum şeklinde 5'li ölçek kullanılarak yapılmıştır.

Son olarak faydalanıcılara TKDK hibe desteklerinden faydalanma niyetleri sorulmuş. Bu sorulara verdikleri evet ya da hayır yanıtlarının nedenlerine ilişkin değerlendirmede bulunabilecekleri açık uçlu sorular yöneltmiştir.

4.3. Araştırma Bulguları

4.3.1. Faydalanıcı/Faydalanıcı İşletmelerin Özellikleri ile Yatırımların Kapsamına İlişkin Araştırma Bulguları

Bu bölümde yatırımların mevcut durumları, hangi sektörle bağlantılı olarak hibe finansmanı sağlandığı, yatırım yeri ve özelliği, faydalanıcı işletmelerin yapısı, özellikleri, işletmenin devir durumu, işletmede üretilen ürün çeşitleri, faaliyet durumları, faaliyet yerleri gibi özellikleri ele alınmıştır. İşletme sahiplerinin yaş, cinsiyet, eğitim gibi demografik özellikleri yanında önceki iş deneyimleri, yatırımın yapıldığı sektör ile ilgili eğitim alıp almadıkları sorgulanmıştır. Yatırımlarına ilişkin hibe desteği öncesi ve sonrası bağlamında, kapasite durumları, elde ettikleri ciro değeri, ihracat yapıyorlarsa ihracat değerleri, istihdam durumları ve istihdamlarının yapısı analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında görüşülen faydalanıcılardan 18'ine ait yatırımın beş yıllık izleme dönemi sona ermiş, 152'sinin ise izleme dönemi devam etmektedir. İlgili yatırımların uygulama dönemi sonrası beş yıl boyunca devam etme durumları TKDK tarafından izlenmekte ve kontrol edilmektedir.

Araştırma kapsamında bulunan yatırımların faaliyette bulunduğu sektörler Tablo 4.5'te gösterilmiştir. Bu yatırımların %18,8'i süt ve süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması tedbirinden destek almıştır. Hibe desteği alan işletmelerin %12,9'u süt işleme tesisi, %5,9'u ise süt toplama merkezidir.

Yatırımların %7,1'i et ve et ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması tedbirinden hibe desteği almıştır. Bu yatırımların sayısı 12 olup, 5 tanesi et işleme, 6 tanesi kırmızı et kesimhanesi, 1 tanesi kanatlı et işleme tesisi olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

Yatırımların %17,6'sı meyve ve sebzenin işlenmesi ve pazarlanması tedbirinden, %0,6'sı su ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması tedbirinden hibe desteği almıştır. Bu bağlamda araştırma kapsamındaki yatırımların %44,1'i işleme ve pazarlama tedbirinden destek almıştır.

Yatırımların %22,4'ü yerel tarım ve gıda ürünleri tedbiri kapsamında hibe desteği almıştır. Söz konusu yerel tarım ve gıda ürünlerinden 1'i şekerleme, 15'i zeytinyağı, 5'i gülyağı, 7'si leblebi, 1'i buğday işleme, 3'ü zeytin, 1'i badem, 5'i mısır olmak üzere toplam 38 yatırım bu tedbirinden hibe desteği almıştır.

Yatırımların %7,6'sı geleneksel el sanatları tedbirinden destek almış 13 yatırımdan oluşmaktadır. Bu yatırımlardan 3 tanesi mermercilik, 10 tanesi dokuma faaliyetleri konusunda destek almıştır. Bu bağlamda araştırma kapsamındaki yatırımların toplamda %30'u yerel ürünler ve mikro işletmelerin desteklenmesi tedbirinden destek almıştır.

Son olarak kırsal turizm tedbirinden destek alan yatırımların oranı %25,9'dur. Bu tedbirden hibe desteği alan 44 yatırımın 33 tanesi konaklama, 11 tanesi yeme içme faaliyetleri konusunda desteklenmiştir.

Tablo 4. 5 Yatırımların Finanse Edildiği Sektörler

Tedbirler/Sektörler	Sayı	%	Kümülatif %
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Süt İşleyen İşletmeler	22	12,9	12,9
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Süt Toplama Merkezleri	10	5,9	18,8
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Kırmızı Et Kesimhanesi	5	2,9	21,8
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Kırmızı Et İşleme Tesisi	6	3,5	25,3
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması-Kanatlı Eti İşleme Tesisi	1	,6	25,9
Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanması	30	17,6	43,5
Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	1	,6	44,1
Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi-Yerel Tarım ve Gıda Ürünleri	38	22,4	66,5
Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi-Geleneksel El Sanatları	13	7,6	74,1
Kırsal Turizm	44	25,9	100,0
Toplam	170	100,0	

Yatırım yapılan yerler en yakın il merkezine uzaklıkları açısından değerlendirildiğinde; şehir merkezinde kurulu yatırımlar yanında 150 km uzaklıkta olan yatırımlar da tespit edilmiştir. İlgili yatırımların en yakın şehir merkezinde uzaklıklarının ortalaması 43,34 km bulunmuştur.

Tablo 4. 6 Yatırım Yerlerinin En Yakın Şehir Merkezine Uzaklıkları

	Süt işleme (n=32)	Et İşleme (n=12)	Meyve ve sebze işleme (n=30)	Yerel Ürünler ve Mikro İşletmeler (n=51)	Kırsal Turizm (n=44)	Kruskal-Wallis	Varyans analizi
Yatırım uygulama yerinin merkeze uzaklığı (km)	26,60	26,67	55,43	46,02	47,66	p=0,001*	F=3,794 p=0,006*

* p<0,05 ise anlamlı

Destek verilen yatırımların uygulandığı yerin şehir merkezine uzaklıkları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu bulunmuştur. Farklılığın hangi sektörlerden

kaynaklandığını bulmak için grup varyanslarının eşit olamama varsayımı altında hesaplama yapan Tamhane's T2 testi kullanılmıştır. Süt işleme ve Meyve ve sebze işleme sektörlerinin her ikisinde de hem kırsal alanlar hem de kırsal alanda yapılmayan yatırımlar desteklenmektedir. Bu sektörlerde yapılan yatırımların şehir merkezine uzaklıkları arasında sektörel olarak anlamlı şekilde farklılık bulunmaktadır (Tablo 4.6).

Araştırma kapsamındaki faydalanıcı işletme türleri Tablo 4.7'de gösterilmiştir. Buna göre görüşülen yatırımcıların %37,6'sı gerçek kişi şahıslar, %54,7'si ise Limited Şirket veya Anonim Şirket statüsündeki tüzel kişilerden oluşmaktadır. Kooperatif ve birliklerden yatırım yapanların oranı ise %7,7'dir.

Tablo 4. 7 İşletme Türü

	Sayı	%	Kümülatif %
Gerçek Kişi	64	37,6	37,6
Tüzel Kişi	93	54,7	92,3
Kooperatif/Birlik	13	7,7	100,0
Toplam	170	100	

IPARD-I programı kapsamında ilk defa 2011 yılı içerisinde hibe desteği verilmek üzere çağrı ilanına çıkmıştır. Yatırım yapan tüzel kişi faydalanıcı işletmelerin kuruluş yılları bu tarihe göre değerlendirildiğinde; 2011 yılı öncesinde kurulan işletme sayısının 70 (%66,4) olduğu, 2011 ve sonrasında kurulan tüzel kişilik sayısının 36 (%33,6) olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamındaki yatırımcıların yatırımlarını devir durumunun bulunmadığı, yatırımların tamamını hibe desteği alan kişilerin devam ettirdiği tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamındaki faydalanıcıların bazıları ilgili sektörlerde mevcut faaliyetlerine devam ederken, yatırımlarını modernize etmek, kapasitelerini artırmak gibi nedenlerle hibe desteği almışlardır. Bazıları ise ya daha önce hiç üretimde bulunmamış ya da başka faaliyet alanlarında üretimde bulunurken hibe desteği ile yeni kurulmuş ya da eski işletme yerine yeniden inşa edilmiştir.

Araştırma kapsamında yeni işletmeler dışındaki faydalanıcı işletmelerin, %55,3'ünün yatırım öncesinde hiç ürün/hizmet üretimi bulunmamaktadır. Faydalanıcı işletmelerin %28,2'si bir çeşit ürün/hizmet üretiminde bulunurken; %10'u 2 ya da 3 çeşit, %6,6'sı 3'ten fazla ürün çeşidi üretmektedir. Yatırım sonrası sadece bir çeşit ürün/hizmet üretenlerin oranı %72,4'e ulaşmıştır. Yatırımcılar arasında 2 ya da 3 çeşit ürün/hizmet üretenlerin oranı %12,9 olmuştur. Hibe desteği alanlardan 3'ten fazla ürün çeşidi üretenlerin oranı %14,7 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla ürün/hizmet üretiminde yeni firmaların üretime başladığı, özellikle 3'ten fazla ürün çeşidinde üretim yapan firma sayısının neredeyse iki kat artmış olduğunu söylemek

mümkündür. Bu bağlamda IPARD-I uygulama sürecinde destek alan firmaların yeni ürünler üretmeye başladığı ve ürün çeşitliliğini artırdığı söylenebilir.

Tablo 4. 8 İşletmelerin Hibe Öncesi Faaliyet Alanı

	Sayı	%	Kümülatif %
Yatırım öncesinde de aynı ürünü/hizmeti üretiyordum	94	55,3	55,3
Yatırım öncesinde farklı ürün/hizmet üretiyordum	33	19,4	74,7
Yatırım öncesinde hem aynı ürün/hizmet hem de farklı ürün/hizmet üretiyordum.	9	5,3	80,0
Yatırım öncesinde ürün/hizmet üretimim yoktu.	34	20,0	100,0
Toplam	170	100,0	

Araştırma kapsamında faydalanıcıların daha önce de ilgili faaliyet alanlarında ürün/hizmet üretimi olup olmadığı değerlendirilmek istenmiştir. Bu bağlamda aynı ürünü/hizmeti üretenlerin oranı %55,3 iken, farklı ürün/hizmet üretenlerin oranı %19,4'tür. Hem aynı ürün/hizmeti hem de farklı ürün/hizmeti üretenlerin oranı %5,3'tür. Bu anlamda yatırımcıların %60,6'sının daha önce aynı ürün/hizmeti üreten ve belirli sektör deneyimi olan yatırımcılar olduğu görülmüştür. Hiçbir ürün/hizmet üretimi olmayan faydalanıcıların oranı ise %20'dir. Bu durumda IPARD hibe desteklerinin yeni yatırımcıların ilgili sektörlere giriş yapmasını sağladığını söylemek mümkündür (Tablo 4.8).

Araştırma kapsamında faydalanıcıların faaliyette buldukları yerler ve değişimleri incelendiğinde 170 işletmeden 65'inin mevcut faaliyet yerinde yatırımına devam ettikleri ya da yenisini inşa ettikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanında ilgili sektörde faaliyette bulunmayan 69 işletme bulunmaktadır. Bu yatırımlar yeni sektöre giren yatırımcılarla, halihazırda o sektörde deneyimi olup çalışan ve kendi işletmesini kurmak isteyen yatırımcılardır. Aynı il sınırları içerisinde farklı bir yerde faaliyette bulunan işletme sahibi faydalanıcı sayısı 34'tür. Yani işletmelerin %58,2'sinin yatırım yerinin aynı ilde bulunduğu tespit edilmiştir (Tablo 4.9). Yakın il ya da farklı bölgede faaliyetlerine devam ederken başka bir ilde hibe desteği ile yatırım kararı almış olan faydalanıcı sayısı 2'dir. Bu da aslında sermaye akışı bağlamında il dışı, bölge dışı dikkate değer bir hareketin bulunmadığını göstermektedir.

Tablo 4. 9 İşletmelerin Hibe Öncesi Faaliyet Yeri

	Sayı	%	Kümülatif %
İşletmenin faaliyet yeri değişmedi	65	38,2	38,2
İşletmenin faaliyet yeri aynı il sınırları içerisinde ancak farklı bir yerdedi.	34	20,0	58,2
İşletmenin faaliyet yeri yakın komşu bir ildeydi.	1	,6	58,8
İşletmenin faaliyet yeri farklı bir coğrafi bölgedeydi	1	,6	64,4
İşletmenin yatırım öncesinde faaliyeti yoktu	69	40,6	100,0
Toplam	170	100,0	

Araştırma kapsamında görüşülen faydalanıcıların yaş ortalaması 47,60'tır. En genç faydalanıcı 25 en yaşlı yatırımcı destek koşulu olarak belirlenmiş üst sınır olan 65 yaşındadır. Hibe desteği alan kişi/yetkili faydalanıcıların 154'ü erkek, 16'sı kadın faydalanıcıdır. Kadın faydalanıcıların yaş ortalaması 47,70; erkek faydalanıcıların yaş ortalaması 46,56'dır.

Tablo 4. 10 Faydalanıcı Yaş Grupları

Yaş Aralığı	Sayı	%	Kümülatif %
30 yaş ve altı	16	9,4	9,4
31-40	34	20,0	29,4
41-50	72	42,4	71,8
50 yaş üstü	48	28,2	100,0
Toplam	170	100,0	

Erkek faydalanıcılar tüm sektörlerde yatırımcı olurken; kadın faydalanıcıların en fazla kırsal turizm sektöründe yatırımcı olabildiği görülmüştür. Kadın yatırımcılar yerel tarım ve gıda ürünleri, geleneksel el sanatları, kırsal turizm gibi sadece kırsal alanda gerçekleştirilen yatırımlarda faydalanıcı olmuşlardır (Tablo 4.11).

Tablo 4. 11 Faydalanıcıların Faaliyet Alanları ve Cinsiyetleri

	Erkek	Kadın	Toplam
Süt İşleyen İşletmeler	22	0	22
Süt Toplama Merkezleri	10	0	10
Kırmızı Et Kesimhanesi	5	0	5
Kırmızı Et İşleme Tesisi	6	0	6
Kanatlı Eti İşleme Tesisi	1	0	1
Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanması	29	1	30
Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	1	0	1
Yerel Tarım ve Gıda Ürünleri-Şekerleme	1	0	1
Yerel Tarım ve Gıda Ürünleri-Zeytinyağı	15	1	16
Yerel Tarım ve Gıda Ürünleri-Gülyağı	4	1	5
Yerel Tarım ve Gıda Ürünleri-Leblebi	7	0	7
Yerel Tarım ve Gıda Ürünleri-Buğday İşleme	1	0	1
Yerel Tarım ve Gıda Ürünleri-Zeytin	2	0	2
Yerel Tarım ve Gıda Ürünleri-Badem	1	0	1
Yerel Tarım ve Gıda Ürünleri-Mısır	4	1	5
Geleneksel El Sanatları-Mermercilik	1	2	3
Geleneksel El Sanatları-Dokuma	9	1	10
Kırsal Turizm-Konaklama	24	9	33
Kırsal Turizm-Yeme İçme	11	0	11
Toplam	154	16	170

Tablo 4.12'e göre, araştırma kapsamındaki faydalanıcıların %51,2'si ticaretle uğraşmaktadır. Hem topraktan üretime devam edip hem de ticaretle uğraşan faydalanıcılar ise %15,3'tür. Toplam faydalanıcıların %12,4'ünü oluşturan ve sadece çiftçilik ile uğraşan 21 faydalanıcıdan 7'si meyve ve sebze işleme, 4'ü zeytinyağı üretimi yatırımları için hibe desteği almışlardır. Sadece ticaretle uğraşan ve toplam faydalanıcıların %51,2'sini oluşturan 87 faydalanıcıdan 20'si süt işleme tesisi, 17'si kırsal turizm, 12'si meyve ve sebze işleme yatırımları için hibe desteği almışlardır. Serbest çalışan faydalanıcıların ise %71,4'ü kırsal turizm alanında destek almışlardır.

Tablo 4. 12 Faydalanıcıların Meslekleri

	Sayı	%
Çiftçi	21	12,4
Ticaretle Uğraşan	87	51,2
Çiftçi ve Ticaretle Uğraşan	26	15,3
Serbest Çalışan	21	12,4
Diğer	15	8,8
Toplam	170	100,0

Araştırma kapsamında görüşülen faydalanıcıların ortalama eğitim süresi 10,88 yıldır. Kadın faydalanıcılarda bu oran 10,18; erkek faydalanıcılarda bu oran 10,95'tir. Genel olarak

temel düzeyde eğitim alanların oranı %29,4; lise düzeyinde eğitim alanların oranı %40,6; yüksekokul ve üniversite düzeyinde eğitim alanların oranı ise %30'dur (Tablo 4.13).

Tablo 4. 13 Faydalanıcıların Eğitim Durumları

	Sayı	%	Kümülatif %
İlköğretim	50	29,4	29,4
Lise	69	40,6	70,0
Üniversite	51	30,0	100,0
Toplam	170	100,0	

Hibe desteği verilen sektörlerde ayrı ayrı yaş ve eğitim durumlarını da görmek mümkündür. Tablo 4.14'e göre tek örneği içeren su ürünleri işleme sektörü hariç tutulursa, sektörlerdeki yaş ortalamaları 46,33- 49,25 yaş arasında değişmektedir. Eğitim durumları ise 10,41-11,83 yıl arasında değişmektedir. Genel olarak sektörler arasında yaş ve eğitim açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır (Tablo 4.14).

Tablo 4. 14 Sektörlere Göre Faydalanıcıların Yaş ve Eğitim Durumları

	Süt işleme (n=32)	Et İşleme (n=12)	Meyve ve sebze işleme (n=30)	Yerel Ürünler ve Mikro İşletmeler (n=51)	Kırsal Turizm (n=44)	Genel (n=169)	Kruskal-Wallis
Yaş	49,25	46,58	46,33	48,37	46,73	47,6	p=0,716
Eğitim Durumu (Yıl)	10,91	11,83	11,83	10,41	10,93	10,88	p=0,626

* p<0,05 ise anlamlı

Bunun yanında işletme sahipleri veya çalışanların faaliyette buldukları sektörle ilgili herhangi bir eğitim alıp almadıklarına ilişkin değerlendirmede; eğitim almayanların sayısının 95 (%55,9), eğitim alanların sayısının 75 (%44,1) olduğu tespit edilmiştir.

IPARD I programı hibe desteğinden de faydalanarak yatırımcı olan faydalanıcılardan %57,6'sı yatırımlarını kendi öz kaynaklarıyla finanse ettiklerini, %10'u banka kredisi ile finansman sağladıklarını, %32,4'ü ise hem kendi öz kaynaklarını kullandığını hem de banka kredisi kullanmış olduklarını ifade etmişlerdir (Tablo 4.15).

Tablo 4. 15 Yatırım Finansmanının Sağlanma Durumu

	Sayı	%
Banka Kredisi	17	10,0
Öz kaynak	98	57,6
Banka Kredisi + Özkaynak	55	32,4
Toplam	170	100,0

Faydalanıcı işletmeler, üretim sürecinde kullandıkları hammaddeyi tedarik etme biçimleri açısından farklılık göstermektedir. Kullanılan hammaddenin %100'ünü kendisi üreten 11 faydalanıcı işletme vardır. Kullandığı hammaddenin %50'sini kendisi üreten işletme sayısı ise 9'dur.

Toplam faydalanıcıların %73,5'unun ise hammadde üretimi yoktur. Kullandığı hammaddenin %20 ve üzerindeki kısmını üretici örgütünden alan 5 işletme vardır.

Hammadde teminini yerel üretici örgütünden yapan faydalanıcı işletme sayısı ise toplam işletme sayısının %10'udur. Bu işletmelerden %4'ü ise hammaddesinin tamamını yerel üretici örgütünden temin etmektedir.

Toplam faydalanıcıların %5'lik kısmı hammadde teminini %50 ve üzeri oranda sözleşmeli üreticilerden sağlamaktadır. Toplam faydalanıcıların %63,5'u hammaddesini yerel üreticiden sağlamaktadır. Bunlardan %17,6'sı hammaddenin %50'sini; %25,9'u da %100'ünü yerel üreticiden sağlamaktadır. Toplam faydalanıcıların %22'si ise hammaddenin %5-%100 oranındaki kısmını aracılardan sağlamaktadır.

Hizmet üretmeyen ve bu anlamda ihracat yapabilecek durumda olan 126 faydalanıcının %65,9'unu oluşturan 112 işletme ihracat yapmamaktadır. Araştırma kapsamında 2017-2019 yılları arasında sadece 14 işletmenin ihracat yaptığı tespit edilmiştir. İhracat yapan işletmelerin 5'i meyve ve sebze işleme sektöründe faaliyette bulunmaktadır. Diğer 5'i ise yerel tarım ve gıda ürünleri sektöründe faaliyette bulunmakta; gülyağı, şekerleme ve zeytin üretimi yapmaktadır. Kalan 2 işletme süt işleme ve 2 işletme de dokumacılık faaliyetinde bulunmaktadır. İlgili işletmelerin 7'si her üç yılda da ihracat yapmışlardır. Diğer işletmeler ise son iki yılda ya da son yıl içinde ihracat yapmaya başlamışlardır. İhracat yapan işletmelerin sektörlere ve üretilen ürüne göre ortalama ihracat tutarları Tablo 4.16'da gösterilmiştir.

Tablo 4. 16 Faydalanıcı İşletmelerin Ortalama İhracat Tutarları

	2017	2018	2019
Meyve ve Sebze İşleme	1.222.961 €	2.199.259 €	2.886.638 €
Yerel Tarım ve Gıda Ürünleri-Şekerleme	44.300 €	33.200 €	30.100 €
Yerel Tarım ve Gıda Ürünleri-Gülyağı	200.000 €	114.000 €	134.000 €
Geleneksel El Sanatları-dokuma	90.800 €	188.700 €	611.307 €
Yerel Tarım ve Gıda Ürünleri-zeytin	-	-	893.150 €
Süt İşleyen İşletmeler	751.400 €	490.909 €	894.000 €

Belirli bir ürün üretiminde bulunan bu 126 işletmeden %27,1'i sadece kendi markasıyla üretim yapmaktadır. İşletmelerin %30,6'sı ise fason üretim yaptığını belirtmiştir. Araştırma kapsamında görüşülen faydalanıcı işletmelerden organik ürün üretiminde bulunan işletme sayısı 2'dir. Bunlar meyve sebze işleme ile zeytinyağı üretimi faaliyetinde bulunan faydalanıcı işletmelerdir.

Araştırma kapsamındaki faydalanıcı işletmelerin ortalama kapasite miktarları Tablo 4.17'de verilmiştir. Bu işletmelerden süt işleyen işletmelerin hibe öncesi kapasiteleri 12,48 ton/gün iken hibe sonrası 24,9 ton/gün miktarına çıkmıştır. Süt toplayan işletmelerin hibe öncesi ortalama kapasiteleri 11,24 ton/gün iken planlandıkları kapasitelerin üzerinde bir süt toplama miktarına ulaşmış ve 20,37 ton/gün süt toplama kapasitesini yakalamışlardır. Kapasite artışını sağlayan işletmeler, kırmızı et işleme, meyve sebze işleme, zeytinyağı üretimi, gülyağı üretimi, dokumacılık sektörleri gibi sektörlerde faaliyette bulunmaktadır. Faydalanıcı işletmeler kapasite artışı sağlayıp sağlayamama durumları açısından değerlendirildiğinde 146 işletmede kapasite artışı sağlandığı 24 işletmede ise kapasite artışı sağlanamadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. 17 Faydalanıcı İşletmelerin Faaliyette Buldukları Sektörlere Göre Ortalama Kapasite Miktarları

Alt Sektör/Üretilen Ürün	Hibe Öncesi		Planlanan		Hibe Sonrası	
	Sayı	Ortalama	Sayı	Ortalama	Sayı	Ortalama
Süt İşleyen İşletme (ton/gün)	15	12,48	22	23,78	22	24,90
Süt Toplayan İşletme (ton/gün)	10	11,24	10	15,09	10	20,37
Kırmızı Et Kesimhane (Büyükbaş Hayvan Sayısı-birim/gün)	1	100,00	5	123,00	4	61,50
Kırmızı Et Kesimhane (Küçükbaş Hayvan Sayısı-birim/gün)	1	200,00	3	293,33	2	150,00
Kırmızı Et İşleme (ton/gün)	3	1,10	6	1,92	6	1,96
Kanatlı Et İşleme (ton/gün)	1	1,50	1	1,50	1	2,00
Meyve Sebze İşleme (m ³)	3	6372,66	30	8544,09	30	8437,22
Su Ürünleri İşleme (ton/yıl)	0	0,00	1	502,30	1	550,00
Yerel Ürün-Şekerleme (kg/yıl)	1	40000,00	1	63000,00	1	63000,00
Yerel Ürün-Zeytinyağı (ton/gün)	10	55,6	16	80,88	16	87,19
Yerel Ürün-Gülyağı (kg/yıl)	1	10,00	5	6024,00	5	26014,00
Yerel Ürün-Leblebi (ton/yıl)	6	220,00	7	377,14	7	305,71
Yerel Ürün-Buğday (ton/gün)	1	5,00	1	5,00	1	20,00
Yerel Ürün-Zeytin (ton/yıl)	1	1000,00	2	1076,00	2	1076,00
Yerel Ürün-Badem (ton/yıl)	0	0,00	1	288,00	1	100,00
Yerel Ürün-Mısır (ton/yıl)	1	8775,00	5	20470,00	5	23400,00
El Sanatları-Mermercilik (m ² /yıl)	0	0,00	3	9700,00	3	9700,00
El Sanatları-Dokuma (m ² /yıl)	9	1725784,80	10	2034176,40	10	2927254,00
Kırsal Turizm-Konaklama (yatak sayısı)	1	21,00	33	20,66	33	20,45
Kırsal Turizm-Yeme-İçme (kişi/gün)	3	596,66	11	527,45	11	502,36

Tablo 4.18’de araştırma kapsamındaki faydalanıcı işletmelerin ortalama ciro tutarları verilmiştir. Yatırımların uygulama dönemi sonrasında 2015 yılı ve araştırmanın yapıldığı 2020 yılı öncesindeki son hesap dönemi olan 2019 verisini içeren bilgiler alt sektörler itibariyle sunulmuştur.

Tablo 4. 18 Faydalanıcı İşletmelerin Faaliyette Buldukları Sektörlere Göre Ortalama Ciro Tutarları

	Hibe Öncesi Ciro (1000 TL)		Planlanan Ciro (1000 TL)		Hibe Sonrası-İlk Hesap Dönemi Ciro (2015 yılı) (1000 TL)		Hibe Sonrası-Son Hesap Dönemi Ciro (2019 yılı) (1000 TL)	
	Sayı	Ortalama	Sayı	Ortalama	Sayı	Ortalama	Sayı	Ortalama
Süt İşleyen İşletme	15	7.096	22	13.756	22	8.928	22	18.922
Süt Toplayan İşletme	10	2.633	10	3.767	10	2.935	10	5.367
Kırmızı Et Kesimhanesi	1	106.000	5	79.564	5	10.680	5	22.060
Kırmızı Et İşleme Tesisi	3	1.646	6	151.978	6	1.607	6	2.610
Kanatlı Eti İşleme Tesisi	1	8.000	1	10.101	1	13.250	1	15.889
Meyve Sebze İşleme	3	490	30	4.468	30	1.187	30	3.547
Su Ürünleri İşleme	0	0	1	4.000	1	4.000	1	33.000
Yerel Ürün-Şekerleme	1	718	1	1.500	1	1.000	1	2.000
Yerel Ürün-Zeytinyağı	10	1.795	16	5.506	16	1.284	16	6.710
Yerel Ürün-Gülyağı	1	53	5	388	5	212	5	318
Yerel Ürün-Leblebi	6	2.012	7	3.703	7	2.728	7	4.257
Yerel Ürün-Buğday	1	10	1	190	1	10	1	30
Yerel Ürün-Zeytin	1	800	2	6.263	2	750	2	1.750
Yerel Ürün-Badem	0	0	1	4.200	1	175	1	300
Yerel Ürün-Mısır	1	6.000	5	7.630	5	2.860	5	7.000
El Sanatları-Mermercilik	0	0	3	2.090	3	600	3	2.366
El Sanatları-Dokuma	10	2.506	10	4.584	10	2.384	10	5.585
Kırsal Turizm-Konaklama	1	2.250	33	820	33	286	33	419
Kırsal Turizm-Yeme-İçme	3	4.096	11	3.912	11	936	11	2.026

Ancak hibe desteği sonrası ciro tutarındaki değişimin net görülebilmesi için 2015 yılı tutarlarının 2019 yılındaki değeri 2015 yılı ve 2019 yılı TÜFE değerleri kullanılarak yeniden hesaplanmış ve Tablo 4.19’da verilmiştir. Bu hesaplama göre yatırımın tamamlanması sonrasındaki ilk hesap dönemi ile son hesap dönemi ciro tutarları karşılaştırıldığında; genel olarak faydalanıcı işletmeler reel olarak ciro artışı sağlayıp sağlayamama durumları açısından değerlendirildiğinde 95 işletmede reel olarak ciro artışı sağlandığı 75 işletmede ise sağlanamadığı tespit edilmiştir. Sektörel açıdan; en fazla ciro artışının zeytinyağı üretim sektöründe olduğu görülmektedir. Araştırmaya dahil olan 16 işletmede ortalama ciro artışı %219,8 olmuştur. Mermercilik alt sektöründe 3 işletme araştırmaya dahil olmuştur ve ortalama ciro tutarı %141, 4 değerinde artmıştır. Meyve ve sebze işleme sektöründe araştırmaya dahil olan 30 faydalanıcı işletmenin ortalama ciro tutarı %82,8 tutarında artmıştır. Bunu kırmızı et

işleme tesisleri %62,4 artış oranı, mısır %49,8 artış oranı, zeytin %42,8, dokuma %40 artış oranı ile takip etmektedir.

Tablo 4. 19 Faydalanıcı İşletmelerin Faaliyette Buldukları Sektörlere Göre 2015-2019 Yılı Ortalama Ciro Tutarlarının Karşılaştırılması (Reel Ciro)

Alt Sektörler	Hibe Sonrası						%
	2015 yılı Ortalama Ciro Tutarı (1000 TL)		2015 Yılı Ortalama Ciro Tutarının 2019 yılı değeri (1000 TL)		2019 Yılı Ortalama Ciro Tutarı (1000 TL)		
	Sayı	Ortalama	Sayı	Ortalama	Sayı	Ortalama	
Süt İşleyen İşletme	22	8.928	22	14.591	22	18.922	29,7
Süt Toplayan İşletme	10	2.935	10	4.796	10	5.367	11,9
Kırmızı Et Kesimhanesi	5	10.680	5	17.453	5	22.060	26,4
Kırmızı Et İşleme Tesisi	6	1.607	6	1.607	6	2.610	62,4
Kanatlı Eti İşleme Tesisi	1	13.250	1	2.626	1	15.889	505
Meyve Sebze İşleme	30	1.187	30	1.940	30	3.547	82,8
Su Ürünleri İşleme	1	4.000	1	4.000	1	33.000	725
Yerel Ürün-Şekerleme	1	1.000	1	1.000	1	2.000	100
Yerel Ürün-Zeytinyağı	16	1.284	16	2.098	16	6.710	219,8
Yerel Ürün-Gülyağı	5	212	5	346	5	318	-8,3
Yerel Ürün-Leblebi	7	2.728	7	4.459	7	4.257	-4,5
Yerel Ürün-Buğday	1	10	1	10	1	30	200
Yerel Ürün-Zeytin	2	750	2	1.225	2	1.750	42,8
Yerel Ürün-Badem	1	175	1	175	1	300	71,4
Yerel Ürün-Mısır	5	2.860	5	4.674	5	7.000	49,8
El Sanatları-Mermercilik	3	600	3	980	3	2.366	141,4
El Sanatları-Dokuma	10	2.384	10	3.986	10	5.585	40,1
Kırsal Turizm-Konaklama	33	286	33	468	33	419	-10,5
Kırsal Turizm-Yeme-İçme	11	936	11	1.530	11	2.026	32,5

Destek öncesinde istihdamı bulunan 69 işletme vardır. Bu işletmelerde ortalama istihdam sayısı 10,99'dur. Hibe öncesi planlanan istihdam sayısı ortalama 13,93'tür. Hibe sonrası gerçekleşen istihdam sayısı ise ortalama 11,64'tür. Mevsimlik çalışan istihdamı eklendiğinde ise ortalama çalışan sayısı 16,15'tir. İşletmelerde kadın istihdam sayısı ortalama 3,48'dir. İşletmelerdeki erkek istihdam sayısı ortalama 8,15'tir. Faydalanıcı işletmelerde kadın istihdam sayısı toplam istihdamın %29,9'unu oluşturmaktadır.

Faydalanıcı işletmeler istihdam sayısı açısından değerlendirildiğinde 132 işletmede istihdam artışı sağlandığı, 38 işletmede ise istihdamda artış sağlanmadığı belirlenmiştir. Mevcut durumdaki toplam istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında sektörler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır. En fazla istihdam gerçekleştiren sektör et işleme sektörü iken; en az istihdam meyve ve sebze işleme ile kırsal turizm sektöründe gerçekleşmiştir (Tablo 4.20).

Tablo 4. 20 Sektörlere Göre Mevcut İstihdamın Dağılımı

	Süt işleme (n=32)	Et İşleme (n=12)	Meyve ve sebze işleme (n=30)	Yerel Ürünler ve Mikro İşletmeler (n=51)	Kırsal Turizm (n=44)	Kruskal- Wallis	Varyans analizi
Toplam istihdam	14,81	17,08	6,67	12,65	7,77	p=0,003*	F=2,749 p=0,030*

* p<0,05 ise anlamlı

Tablo 4.20'ye göre toplam istihdam açısından sektörler arasında anlamlı fark bulunmuştur. Farklılığın hangi sektörlerden kaynaklandığını bulmak için grup varyanslarının eşit olamama varsayımı altında hesaplama yapan Tamhane's T2 testi kullanılmıştır. Bu farklılık süt işlemeve meyve ve sebze işleme sektöründen kaynaklanmaktadır.

Tablo 4. 21 Faydalanıcı İşletmelerde İstihdamın Yaş, Cinsiyet ve Eğitim Açısından Durumu

	Yaş Grupları					
	15-19	20-25	26-29	30-50	50-64	Toplam
<i>Cinsiyet</i>						
Kadın	4	33	193	357	6	593
Erkek	10	107	393	799	78	1387
<i>Toplam</i>	14	140	586	1156	84	1980
<i>Eğitim</i>						
İlköğretim	13	121	397	782	78	1391
Lise	1	17	152	285	5	460
Üniversite	0	2	37	89	1	129
<i>Toplam</i>	14	140	586	1156	84	1980

Eğitim açısından değerlendirildiğinde ilköğretim düzeyinde temel eğitim alan çalışan sayısının toplam istihdam içindeki oranı %70,2'dir (Tablo 4.21).

Faydalanıcı işletmelerde daimi olarak çalışanların %97,3'ü sigortalı olarak çalışmaktadır. Sürekli çalışanlardan %33,3'ü vasıflı, %66,7'si vasıfsız çalışanlardan oluşmaktadır. Vasıflı çalışanların %35'i kadın, %65'i erkektir. Vasıfsız çalışanlar içerisinde kadınların oranı %27,5 iken, erkeklerin oranı %72,5'tir. Toplam kadın istihdamının %37'si mevsimlik çalışırken, erkek istihdamı içerisinde bu oran %23,2'dir (Tablo 4.22).

Tablo 4. 22 Faydalancı İşletmelerde İstihdamın Özellikleri

	Engelli	Yabancı uyruklu çalışan	İstidam Durumu		Niteliği		Çalışma Süresi		
			Sigortalı	Sigortasız	Vasıflı	Vasıfsız	Daimi ¹²	Mevsimlik ¹³	Gündelikçi
Kadın	2	0	589	4	230	363	593	347	0
Erkek	4	12	1337	50	428	959	1387	420	0
Toplam	6	12	1926	54	658	1322	1980	767	0

Araştırma kapsamındaki faydalancı işletmelerde genel istihdamın kaynağı Tablo 4.23’de açıklanmıştır. Toplam istihdamın %67,9’u yerel, %9,7’si ilçe, %8,9’u il, %12,7’si bölge ve %0,8’i bölge dışından sağlanmaktadır. Yerel kaynaklı istihdam içerisinde kadın istihdamında oran %29,4 iken; ilçe kaynaklı istihdam içerisinde kadın istihdamın oranı %40,6, il merkezli istihdam içerisinde kadın istihdam oranı %28,7, bölge istihdamı içerisinde kadın istihdam oranı ise %60,4’ tür.

Tablo 4. 23 Faydalancı İşletmelerde İstihdamın Kaynağı

	İstihdamın Kaynağı					
	Yerel ¹⁴	İlçe	İl	Bölge	Bölge Dışı	Toplam
Kadın	548	108	70	211	3	940
Erkek	1317	158	174	138	20	1807
Toplam	1865	266	244	349	23	2747

4.3.2. TKDK Hibe Desteklerinin Ekonomik, Çevresel Etkileri ile Yerel/Bölgesel Ekonomi Bağlamında Etkilerine İlişkin Bulgular

Araştırmada IPARD-I programı kapsamında verilen hibe desteğinin ekonomik etkilerini ortaya koymak amacıyla AB Etki Değerlendirme Rehberi yaklaşımıyla oluşturulan ekonomik etkileri içeren ifadeler faydalancılar tarafından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme ifadeleri için alınan yanıtlar Tablo 4.24’de özetlenmiştir.

¹² Daimi çalışan sayısı, sigortalı ve sigortasız olarak çalışan sayılarının toplamından oluşmaktadır. Bu değer aynı zamanda vasıflı ve vasıfsız çalışan sayıları toplamına da eşittir.

¹³ Mevsimlik çalışan sayıları her işletme için zaman ve üretim dönemi açısından değişken özelliklere sahip olduğundan ayrıntılı veri verilmemiş olup, toplam istihdam dahil edilmemiştir. Genel istihdam sayısı daimi çalışan sayısına mevsimlik çalışan sayısı eklenerek elde edilmektedir.

¹⁴ “**Yerel**”; köy (mahalle) ve yakın komşu köyler (mahalleler) için kullanılmıştır.

Tablo 4. 24 “TKDK Hibe Desteklerinin Ekonomik Etkilerine İlişkin Aşağıdaki İfadeleri (0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (10) Kesinlikle Katılıyorum Şeklinde Değerlendirir Misiniz?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar

	N	Ortalama	Standart Sapma
Yerel ekonominin çeşitliliğini geliştirmiştir/artırmıştır.	164	8,41	2,318
Tarım dışı iş olanakları yaratmıştır.	168	8,40	2,656
Ürün/hizmet kayıplarını azaltmıştır	156	8,10	2,420
Ürün/hizmet kalitesini geliştirmiştir. (Kalite etiketli ürün/hizmet oluşturmayı sağlamıştır.) (ISO 22000, iyi tarım, organik tarım, BRC-British Retail Consortium standardı gibi.)	150	8,09	2,564
Yatırım koşullarını iyileştirmiştir.	156	8,08	2,542
Verimlilik artışı sağlamıştır.	153	7,80	2,471
Faaliyette bulunulan sektörün rekabet gücünü artırmıştır.	170	7,78	2,617
Dijital teknolojilerin kullanımını artırmıştır	133	7,65	2,728
Yerel yeni işletmelerin açılmasına öncülük etmiştir.	169	7,53	3,261
Süreç yönetimini (ISO-9000) iyileştirmiştir.	131	7,50	2,738
İklim sensörü	124	7,48	2,709
Gıda güvenliği yönetim sistemlerinin (ISO 22000; HACCP, GMP ve GHP) kurulmasını sağlamıştır.	126	7,40	2,907
Nem sensörü	125	7,40	2,700
Etkinlik kazanımları (aynı miktar çıktıyı daha düşük maliyetle gerçekleştirme) sağlamıştır.	161	7,32	2,862
Isı sensörü	127	7,27	2,838
Lojistik takibi (RFS) sisteminin kullanımını sağlamıştır.	123	7,21	2,815
Sensörlerin kullanımına yol açmıştır.	125	7,21	2,780
Bilgisayar yazılım kullanımının gelişmesine yol açmıştır.	136	7,16	3,085
Finansmana erişimi kolaylaştırmıştır.	166	7,08	3,109
İşletme sermayesi ihtiyacını azaltmıştır.	163	6,89	3,016
Dışarıdan yatırım çekmeyi sağlamıştır.	168	6,84	3,223
Krediye erişim kolaylaştırmıştır.	158	6,78	3,065
Yeni üretim teknolojilerinin tanıtılmasını ve yayılmasını kolaylaştırmıştır.	143	6,71	3,286
Tüm süreçlerde (ürün, süreç, yönetim ve pazarlama) yenilikçi yaklaşımların uygulanmasını sağlamıştır.	145	6,66	3,054
Yeni üretim yöntemlerinin tanıtılmasını ve yayılmasını kolaylaştırmıştır.	144	6,55	3,311
Yöresel ürünlerin (Menşe veya Mahreç İşaretli Ürünlerin) önem kazanması ve markalaşmasını sağlamıştır.	132	6,28	3,300
Yeni ürünlerin tanıtılmasını ve yayılmasını kolaylaştırmıştır.	147	5,95	3,505
Ürün/ hizmetlerin markalaşmasını sağlamıştır.	147	5,93	3,416
Patent ve lisans haklarının edinilmesini (patent, lisans, faydalı model, coğrafi işaret sertifikası) sağlamıştır.	115	5,91	3,371
Ürün/hizmet tanıtımını kolaylaştıracak altyapıyı oluşturmuştur.	159	5,79	3,616
Ürün/hizmet pazarlama koşullarını kolaylaştıran yeni yollar ve kanallar oluşturmuştur.	157	5,66	3,434
Araştırma ve geliştirmeyi (inovasyonu) teşvik etmiştir.	142	5,64	3,401

Üretim faaliyetlerinde kullanılan hammadde, makine, işgücü, enerji gibi temel girdilerin maliyeti azalmıştır.	161	5,60	3,204
Üretim faaliyetlerinde kullanılan hammadde, makine, işgücü, enerji gibi temel girdilerin tedariki kolaylaşmıştır.	160	5,59	3,206
Modern pazarlama kanallarına erişim kolaylaşmıştır.	160	5,17	3,452
Nitelikli işgücü temini kolaylaşmıştır.	159	4,84	3,297
Gerekli veri türü, raporlama sıklığı gibi işletmenin bilgi yükümlülüklerini artırmıştır.	168	4,76	3,576
İşletmenin iş idaresi açısından daha sıkı düzenlemeler yapmasına yol açmıştır.	167	4,69	3,671
İşletmeye faaliyet prosedürleri açısından ek düzenlemeler, uyum veya işlem maliyetleri konusunda mali yükler getirmiştir.	168	4,28	3,385
Yerel küçük ve eski teknolojilerle çalışan işletmelerin kapanmasına yol açmıştır.	159	3,45	3,233

Anket sorularının hibe destelerinin ekonomik etkilerine ilişkin ifadeleri içeren tabloda yer alan ortalamalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde ekonomik etki olarak belirlenen faktörlerden; ürün/hizmetin tanıtımı, markalaşması ve pazarlanması, araştırma-geliştirmeyi teşvik etme, nitelikli işgücü temininin kolaylaştırma gibi etkileri dışında diğer tüm ifadelerin ortalaması 6 değerinin üzerinde hesaplanmıştır. Bu durumda IPARD-I programı hibe desteklerinin beklenen ekonomik etkilerini değerlendirmeye yönelik 40 ifadenin 26 tanesinin etkisinin gerçekleşmiş olduğunu söylenebilir. İfadelerden son dört tanesi IPARD-I hibe desteklerinin iş idaresi ve işletme maliyetleri açısından ek mali yükleri ile yerel küçük ve eski teknolojilerine çalışan işletmelerin kapanması gibi olumsuz etkileri değerlendiren sorulardır ve ortalaması 5 değerinin altında kalmıştır.

Soru kapsamında kullanılan ifadeler AB Etki Değerlendirme Rehberi yaklaşımına göre uyarlanmış, programın işletmeler ve işletme faaliyetleri açısından ekonomik etkileri ile yerel ekonomi üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik hazırlanmıştır. İfadeler arasında en olumlu cevaplar ve dolayısıyla 8 değerinin üzerinde en yüksek ortalamaya sahip ifadeler sırasıyla, yerel ekonominin çeşitlendirilmesi/geliştirilmesi, tarım dışı iş olanakları yaratma, ürün/hizmet kayıplarını azaltma ve kalitesini geliştirme, yatırım koşullarını iyileştirme gibi etkileri içeren ifadelerdir.

Anketin **“Yatırımınızın yerel/bölgesel ekonomiye katkısını aşağıdaki ifadeler açısından değerlendirir misiniz?”** sorusuna verilen cevaplara ilişkin ortalama değerler ve standart sapmalar Tablo 4.25’te yer almaktadır. Cevaplayıcılar ifadeleri 0: Fikrim yok, 1: kesinlikle katılmıyorum, 5: kesinlikle katılıyorum şeklindeki 5’li ölçeğe göre değerlendirmişlerdir. Soru kapsamında 8 ifade bulunmakta olup, bu maddeler faydalanıcılar açısından yatırımlarının yerel ekonomi açısından gözlemedikleri etkilerini kapsayan ifadelerdir.

Tablo 4. 25“Yatırımınızın Yerel/Bölgesel Ekonomiye Katkısını Aşağıdaki İfadeler Açısından Değerlendirir Misiniz?” ((0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum) Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar

	N	Ortalama	Standart Sapma
Girişimcilik örneği oluşturarak farkındalık yaratmıştır.	169	4,51	,887
Tarım dışı işler hakkında bilgi edinme düzeyini artırmıştır.	168	4,51	,966
Yerel istihdam olanaklarını güçlendirmiştir.	170	4,46	1,021
Kırsal alanların çeşitliliğinin farkına varılmasını sağlamıştır.	165	4,25	1,203
Yerel tedarikçilerin karlılığını artırmıştır.	167	4,23	1,165
Yerel üreticilere sürekli gelir güvencesi sağlamıştır.	168	4,10	1,319
Yerel ürünlerin tanıtılması yoluyla yerel kapasiteyi artırmıştır.	161	3,47	1,597
Kültürel mirasın tanıtılması yoluyla yerel ekonomiyi çeşitlendirmiştir.	135	3,39	1,409

Tablo 4.25’deki ifadelerin aldıkları değerler incelendiğinde en yüksek ortalama değeri girişimcilik örneği oluşturma ile tarım dışı işler hakkında bilgi düzeyinde artış olduğuna yönelik ifadelerde gözlemlenmektedir. Bu araştırma IPARD programının ilk uygulama dönemini kapsamakta ve kendi yöresinde ilk kez hibe desteği ile gerçekleştirilen yatırımları konu edinmektedir. Dolayısıyla faydalanıcıların kendi yöresinde girişimcilik örneği oluşturmuş olduklarına yönelik ifadelerinin yüksek ortalama değerde olması beklenen bir sonuçtur. Tarım dışı işler hakkında bilgi edinme düzeyinin artması, yerel istihdam olanaklarının güçlendirmesi, kırsal alanların çeşitliliğinin farkına varılması ifadeleri diğer yüksek ortalama değere sahip ifadelerdir. IPARD programının kırsal ekonominin çeşitlendirilmesine yönelik hibe desteği uygulaması tarım dışı işlerin geliştirilmesi, yeni iş olanaklarının yaratılarak kırsal ekonomik faaliyet düzeylerinin artırılması hedefleri ile uyumlu bir şekilde faydalanıcılar tarafından da bu hedeflerin farkına varıldığı, bu ifadelerin yüksek ortalama değerlere sahip olmasıyla görülmektedir. Faydalanıcılar ayrıca yatırımları ile yerel tedarikçilerin karlılıklarını artırdıklarını ve yerel üreticilere sürekli gelir güvencesi sağladıklarını etkili bir şekilde ifade etmişlerdir.

Anketin “**TKDK hibe desteklerinin çevresel etkilerine ilişkin aşağıdaki ifadeleri değerlendirir misiniz?**” sorusuna verilen cevaplara ilişkin ortalama değerler ve standart sapmalar Tablo 4.26’da yer almaktadır. Faydalanıcıların hibe desteklerinin çevresel etkilerini değerlendirme sorularını cevaplama sayısı anketin diğer bölümlerine göre düşük kalmıştır. Çevresel etkiler konusunda bilgi ve farkındalıkların yeterli düzeyde olmaması soruları cevaplama düzeyinin düşük kalmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte IPARD-I uygulama döneminde verilen hibe desteklerinin belirgin olumsuz etkilerinin bulunmadığı söylenebilir. Olumlu etkilere ilişkin değerlendirmelerde en fazla ortalama değere sahip olan ifadeler

sırasıyla; işletmenin sebep olduğu kirliliği azaltma, gıda ve yem güvenliğini sağlama, çevre dostu ürün/hizmet üretimini teşvik etme gibi ifadelerdir. Cevap verme sayısı açısından en fazla değerlendirilen ifade üretimin sürdürülebilirliğini güçlendirme etkisinin gözlemlendiğine yönelik 7,97 ortalama değerine sahip olan ifadedir.

Tablo 4. 26“TKDK Hibe Desteklerinin Çevresel Etkilerine İlişkin Aşağıdaki İfadeleri (0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (10) Kesinlikle Katılıyorum Şeklinde Değerlendirir Misiniz?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar

Olumsuz Etkiler	N	Ortalama	Standart Sapma
Yeni alanlar (yeşil alanlar) ilk kez kullanıma açılmıştır.	132	2,66	2,820
Ekolojik nedenler yüzünden duyarlı olarak belirlenen alanları olumsuz etkilemiştir.	131	2,32	2,534
Toprak kullanımında değişikliğe yol açmıştır.	130	2,06	2,223
Tarım alanlarının (1. sınıf tarım alanları) amacı dışında kullanılmasına neden olmuştur.	128	2,02	2,402
Bina ve yapım işleri yoluyla mevcut toprağın kaybına yol açmıştır.	139	1,83	2,305
İçme suyu kaynaklarını kirlenmiştir	127	1,76	2,106
Tatlısu ve yeraltı suyu kalitesi ve miktarını olumsuz etkilemiştir.	119	1,47	1,148
Olumlu Etkiler			
Olumlu Etkiler	N	Ortalama	Standart Sapma
İşletmenin sebep olduğu kirliliği azaltmıştır.	124	8,26	1,545
Gıda ve yem güvenliğini iyileştirmiştir.	110	8,22	2,052
Çevre dostu ürün/hizmetlerin gelişimini teşvik etmiştir.	145	8,18	1,960
Atık üretimi, imhası ve geri dönüşümünde çevreci uygulamaların kullanımını artırmıştır	122	8,11	1,407
Hayvan refahı standartlarını oluşturmayı sağlamıştır.	66	8,09	2,410
Üretimin sürdürülebilirliğini güçlendirmiştir.	167	7,97	2,183
Hayvan sağlığını korumayı sağlamıştır.	66	7,95	2,343
Çevre koruma ile ilgili Avrupa Birliği standartlarını karşılamayı mümkün kılmıştır.	129	7,92	1,923
Yenilenebilir kaynakların kullanımını artırmıştır.	128	7,27	3,233

4.3.3. TKDK Hibe Desteklerinin Sosyal, Kültürel ve Sağlık Etkilerine İlişkin Bulgular

Araştırmada IPARD-I programı kapsamında verilen hibe desteğinin sosyal, kültürel ve sağlık etkilerinin belirlenmesinde faktör analizi kullanılmıştır.

Tablo 4. 27“TKDK Hibe Desteklerinin Çevresel Etkilerine İlişkin Aşağıdaki İfadeleri (0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (10) Kesinlikle Katılıyorum Şeklinde Değerlendirir Misiniz?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar

	Ortalama ölçek değeri	Standart sapma	Değişkenin silinmesi halinde alpha
İstihdam için yerel kapasiteyi harekete geçirmiş ve geliştirmiştir (yatırım yapılan coğrafi bölgede istihdam yaratma açısından etkisi düşünülmelidir).	8,56	2,572	0,947
İş kalitesini iyileştirmiştir. (Çalışma koşulları, sağlık ve güvenlik, iş-yaşam dengesi, ücret, çalışma süresi vb.)	8,50	2,025	0,941
İstihdam artışı sağlamıştır.	8,49	2,543	0,947
Yeniden yapılanma, değişime uyum ve işyerinde teknolojik yeniliklerin kullanımını sağlamıştır.	7,98	2,314	0,943
Doğal çevreye zararlı maddelerden kaynaklanan sağlık risklerini azaltarak kamu sağlığının korunmasına katkı sağlamıştır.	7,98	2,248	0,945
İş sağlığı ve güvenliği ile ilgili önlemlerini uygulamasını sağlamıştır. (İşçilerin işte maruz kaldığı risklerin seviyesi ve niteliği üzerinde bir etkisi olup olmadığını düşünülmelidir)	7,91	2,088	0,944
Çalışanların mevcut hak ve yükümlülüklerini (özellikle işten çıkarılmaya karşı) korunmasını sağlamıştır.	7,79	2,271	0,944
Genç çalışanların işyerinde korunmasını sağlamıştır.	7,74	2,619	0,942
İşverenlerin mevcut hak ve yükümlülüklerini korumasını sağlamıştır.	7,73	2,121	0,943
Avrupa Birliği iş sağlığı ve güvenliği standartlarına ilişkin kazanım sağlamıştır.	7,65	2,280	0,946
Enerji kullanımındaki değişiklikler ve/veya atık bertarafına bağlı olarak kamu sağlığının korunmasına katkı sağlamıştır	7,60	2,230	0,946
Bireylerin mesleki ve sürekli eğitime erişimini sağlamıştır.	7,51	2,479	0,944
Kadınlar ve erkekler arasındaki fırsat eşitliğini güçlendirmiştir.	7,45	2,831	0,944
Kültürel mirasın korunmasını sağlamıştır. (Anıtlar, heykeller, resimler, vb. etkisi)	6,86	2,718	0,918

Elde edilen bulgular; TKDK hibe desteklerinin sosyal etkilerine ilişkin yanıtlarda “İstihdam için yerel kapasiteyi harekete geçirmiş ve geliştirmiştir” yanıtı (8,56±2,57), “İş kalitesini iyileştirmiştir” yanıtı (8,50±2,02), “İstihdam artışı sağlamıştır.” yanıtı (8,49±2,54), bu kategori içerisinde en yüksek sosyal etki ortalamalarını temsil eden yanıtlar olduğunu göstermektedir.

TKDK hibe desteklerinin sosyal etkilerine ilişkin anket sorularının güvenilirliği Cronbach alfa güvenilirlik testleri kullanılarak belirlenmiştir (Cronbach’s Alpha=0.948;

Hotelling's $T^2=136.223$; $F=9.127$; $p=0.000<0.05$). Cronbach's alpha katsayısı, faktörler arasında pozitif olarak ilişki bulunduğu ve modelin oldukça güvenilir olduğunu ifade etmektedir.

Araştırmada veri setinin faktör analizine uygunluğunu belirlemek için korelasyon matrisi oluşturularak, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Testi yapılmıştır. KMO değeri (.848) örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu, Barlett's testi ise verilerin normal dağılıma sahip ve korelasyonlu olduğunu göstermektedir. Her iki analizin sonucundan da veri setinin faktör analizi için uygun olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 4.28).

Tablo 4. 28 Faydalanıcıların TKDK Hibe Desteklerinin Sosyal Etkileri için KMO ve Barlett's Testi

KMO ve Bartlett's Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Ölçütü (Measure of Sampling Adequacy)		,848
Bartlett Küresellik Testi (Test of Sphericity)	Yaklaşık Ki-Kare Değeri	1512,472
	Serbestlik Derecesi	91
	Anlamlılık Düzeyi	0,000

Araştırmada TKDK hibe desteklerini sosyal etkileriyle ilgili değişkenlerin tamamı analize dahil edilmiştir. Faktör analizi yardımıyla bu değişkenler arasındaki ilişkiyi en yüksek derecede temsil edebilecek az sayıda faktör elde edilmesi amaçlanmıştır.

Faktör analizinde öz değeri (eigenvalues) 1 ve daha büyük olan faktörler anlamlı olarak kabul edilmiştir. Faktör analizi sonucunda öz değeri 1'den büyük dört faktör elde edilmiştir. Birinci faktör "Çalışma Koşulları ve Sosyal Haklar Faktörü" olarak adlandırılmıştır. İkinci faktör "İş Kalitesi ve Kamu Sağlığı Faktörü"; üçüncü faktör "İstihdam Faktörü"; dördüncü faktör "Kültürel Miras ve Fırsat Eşitliği Faktörü" olarak adlandırılmıştır (Tablo 4.29). Söz konusu dört faktör toplam varyansın %84,3'ünü açıklamaktadır. Söz konusu değer sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda kabul edilebilir değer olarak belirlenmiş %60'ın üzerindedir.

Analiz sonucu ortaya çıkan bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Çalışma koşulları ve sosyal haklar faktörü, 4 ifadeden oluşmaktadır ve bu faktör toplam varyansın %56'sını açıklamaktadır. Bu faktör altında hesaplanan en yüksek yük değeri 0,857 iken en düşük yük değeri 0,788'dir.
2. İş kalitesi ve kamu sağlığı faktörü, 4 ifadeden oluşmaktadır ve toplam varyansın %12,4'ünü açıklamaktadır. Faktör altında hesaplanan en yüksek yük değeri 0,835 ve en düşük yük değeri 0,713'dür.

3. İstihdam faktörü, 2 ifadeden oluşmaktadır ve toplam varyansın %8,7'sini açıklamaktadır. Faktör altında hesaplanan en yüksek yük değeri 0,913 ve en düşük yük değeri 0,910' dur.
4. Kültürel miras ve fırsat eşitliği faktörü, 4 ifadeden oluşmaktadır ve toplam varyansın %7,1'ini açıklamaktadır. Faktör altında hesaplanan en yüksek yük değeri 0,750 ve en düşük yük değeri 0,683' dür.

Tablo 4. 29 Faktör Analizi Sonucu Elde Edilen Faktörler ve Faktör Yükleri

	Çalışma Koşulları ve Sosyal Haklar Faktörü	İş Kalitesi ve Kamu Sağlığı Faktörü	İstihdam Faktörü	Kültürel Miras ve Fırsat Eşitliği Faktörü
İş sağlığı ve güvenliği ile ilgili önlemlerini uygulamasını sağlamıştır. (İşçilerin işte maruz kaldığı risklerin seviyesi ve niteliği üzerinde bir etkisi olup olmadığını düşünölmelidir)	0,857			
Avrupa Birliği iş sağlığı ve güvenliği standartlarına ilişkin kazanım sağlamıştır.	0,856			
Çalışanların mevcut hak ve yükömlölüklerini (özellikle işten çıkarılmaya karşı) korunmasını sağlamıştır.	0,837			
İşverenlerin mevcut hak ve yükömlölüklerini korumasını sağlamıştır.	0,788			
İş kalitesini iyileştirmiştir. (Çalışma koşulları, sağlık ve güvenlik, iş-yaşam dengesi, ücret, çalışma süresi vb.)		0,835		
Doğal çevreye zararlı maddelerden kaynaklanan sağlık risklerini azaltarak kamu sağlığının korunmasına katkı sağlamıştır.		0,752		
Enerji kullanımındaki değişiklikler ve/veya atık bertarafına bağlı olarak kamu sağlığının korunmasına katkı sağlamıştır		0,738		
Yeniden yapılanma, değişime uyum ve işyerinde teknolojik yeniliklerin kullanımını sağlamıştır.		0,713		
İstihdam artışı sağlamıştır.			0,913	
İstihdam için yerel kapasiteyi harekete geçirmiş ve geliştirmiştir (yatırım yapılan coğrafi bölgede istihdam yaratma açısından etkisi düşünölmelidir).			0,910	
Kültürel mirasın korunmasını sağlamıştır. (Anıtlar, heykeller, resimler, vb. etkisi)				0,750
Kadınlar ve erkekler arasındaki fırsat eşitliğini güçlendirmiştir.				0,722
Bireylerin mesleki ve sürekli eğitime erişimini sağlamıştır.				0,716
Genç çalışanların işyerinde korunmasını sağlamıştır.				0,683
<i>Toplam Varyansın Açıklanma Oranı</i>	<i>56,008</i>	<i>12,446</i>	<i>8,698</i>	<i>7,146</i>

4.3.4. Faydalanicuların Yatırımlarının Yenilikçiliği Konusundaki Görüşlerine Yönelik Bulgular

Araştırmada faydalanicuların yatırımlarının yenilikçi olarak belirledikleri özelliklerinin değerlendirilmesinde faktör analizi kullanılmıştır.

Tablo 4. 30“Yatırımınızın Yenilikçiliğini Aşağıdaki Kısıtlar Açısından (0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (10) Kesinlikle Katılıyorum Şeklinde Değerlendirir Misiniz?” Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar

	Ortalama ölçek değeri	Standart sapma	Değişkenin silinmesi halinde alpha
Yerelde üretilen ürünlerin katma değerini artırmıştır.	8,66	2,250	0,915
Proje geliştirme/hazırlama konusunda farkındalık yaratmıştır.	8,29	1,995	0,922
Yerel istihdam olanaklarını çeşitlendirmiştir/artırmıştır.	7,99	2,651	0,913
Yatırım yapılan coğrafi alanda ilk defa gerçekleştirilmiş bir yatırımdır.	7,63	2,852	0,925
İşletmenin sürdürülebilirliğini güçlendirmiştir.	7,53	2,495	0,916
Kırsalda sosyal faaliyetlerin canlanmasına öncülük etmiştir.	7,44	2,55	0,916
Yeni yatırımları harekete geçirmiştir.	7,40	3,124	0,913
Genç nüfusun kırsalda kalmasına katkıda bulunmuştur.	7,39	2,923	0,914
Çevre kalitesinin iyileştirilmesini amaçlamıştır.	7,31	3,059	0,914
Üretimde yeni teknolojileri kullanmaktadır.	7,05	3,101	0,911
Yeni üretim yöntemlerini uygulamaktadır.	6,90	2,975	0,913
Kadın girişimciliği teşvik etmiştir.	6,49	3,334	0,916
Üretimde dikey entegrasyon sağlamıştır.	5,99	3,112	0,910
Nitelikli işgücüne önem vermiştir.	5,85	3,330	0,910
Üretici örgütlerinin kurulmasına veya var olanın güçlenmesine yol açmıştır.	5,06	4,150	0,921
Yenilenebilir enerji kullanımını amaçlamıştır.	4,61	3,584	0,922
Organik üretimin gelişmesini desteklemektedir.	3,83	3,528	0,922

Elde edilen bulgular; yatırımların yenilikçilik yönünden değerlendirilmesine ilişkin yanıtlarda “yerelde üretilen ürünlerin katma değerini artırmıştır” yanıtı (8,66±2,25), “Proje geliştirme/hazırlama konusunda farkındalık yaratmıştır” yanıtı (8,29±1,99), “Yerel istihdam olanaklarını çeşitlendirmiştir/artırmıştır” yanıtı (7,99±2,651), bu kategori içerisinde en yüksek ortalamalarını temsil eden yanıtlar olmuştur.

Yatırımların yenilikçilik yönünden değerlendirilmesine ilişkin anket sorularının güvenilirliği Cronbach alfa güvenilirlik testleri kullanılarak belirlenmiştir (Cronbach’s Alpha=0.921; Hotelling’s T₂=251.337; F=12.726; p=0.000<0.05). Cronbach’s alpha katsayısı,

faktörler arasında pozitif olarak ilişki bulunduğu ve modelin oldukça güvenilir olduğunu ifade etmektedir.

Araştırmada veri setinin faktör analizine uygunluğunu belirlemek için korelasyon matrisi oluşturularak, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Testi yapılmıştır. KMO değeri (0.795) örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu, Barlett's testi ise verilerin normal dağılıma sahip ve korelasyonlu olduğunu göstermektedir. Her iki analizin sonucundan da veri setinin faktör analizi için uygun olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 4.31).

Tablo 4. 31 Faydalanıcıların Yatırımlarını Yenilikçilik Yönünden Değerlendirmesi için KMO ve Barlett's Testi

KMO ve Bartlett's Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Ölçütü (Measure of Sampling Adequacy)		0,795
Bartlett Küresellik Testi (Test of Sphericity)	Yaklaşık Ki-Kare Değeri	1201,758
	Serbestlik Derecesi	136
	Anlamlılık Düzeyi	0,000

Araştırmada yatırımların yenilikçilik yönünden değerlendirilmesine ilişkin anket sorularının tamamı analize dahil edilmiştir. Faktör analizi yardımıyla bu değişkenler arasındaki ilişkiyi en yüksek derecede temsil edebilecek az sayıda faktör elde edilmesi amaçlanmıştır.

Faktör analizinde öz değeri (eigenvalues) 1 ve daha büyük olan faktörler anlamlı olarak kabul edilmiştir. Faktör analizi sonucunda öz değeri 1'den büyük dört faktör elde edilmiştir. Birinci faktör "Yenilikçilik ve Sürdürülebilirlik Faktörü" olarak adlandırılmıştır. İkinci faktör "Çevre Dostu Üretim, Girişimcilik ve Enerji Faktörü"; üçüncü faktör "Kırsal Kalkınma Faktörü"; dördüncü faktör "Farkındalık Faktörü" olarak adlandırılmıştır (Tablo 4.32). Söz konusu 4 faktör toplam varyansın %71,06'sını açıklamaktadır.

Analiz sonucu ortaya çıkan bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Yenilikçilik ve sürdürülebilirlik faktörü, 6 ifadeden oluşmaktadır ve bu faktör toplam varyansın %45,1'ini açıklamaktadır. Bu faktör altında hesaplanan en yüksek yük değeri 0,804 iken en düşük yük değeri 0,481'dir.
2. Çevre dostu üretim, girişimcilik ve enerji faktörü, 5 ifadeden oluşmaktadır ve bu faktör toplam varyansın %10,97'ünü açıklamaktadır. Bu faktör altında hesaplanan en yüksek yük değeri 0,771 iken en düşük yük değeri 0,551'dir.
3. Kırsal kalkınma faktörü, 4 ifadeden oluşmaktadır ve bu faktör toplam varyansın %7,82'ini açıklamaktadır. Bu faktör altında hesaplanan en yüksek yük değeri 0,850 iken en düşük yük değeri 0,650'tür.

4. Farkındalık faktörü, 2 ifadeden oluşmaktadır ve bu faktör toplam varyansın %7,15'ini açıklamaktadır. Bu faktör altında hesaplanan en yüksek yük değeri 0,907 iken en düşük yük değeri 0,902'dir.

Tablo 4. 32 Faktör Analizi Sonucu Elde Edilen Faktörler ve Faktör Yükleri

	Yenilikçilik ve Sürdürülebilirlik Faktörü	Çevre Dostu Üretim, Girişimcilik ve Enerji Faktörü	Kırsal Kalkınma Faktörü	Farkındalık Faktörü
Yeni üretim yöntemlerini uygulamaktadır.	0,804			
Yerelde üretilen ürünlerin katma değerini artırmıştır.	0,801			
Üretimde yeni teknolojileri kullanmaktadır.	0,771			
İşletmenin sürdürülebilirliğini güçlendirmiştir.	0,763			
Çevre kalitesinin iyileştirilmesini amaçlamıştır.	0,646			
Yeni yatırımları harekete geçirmiştir.	0,481			
Organik üretimin gelişmesini desteklemektedir.		0,771		
Yenilenebilir enerji kullanımını amaçlamıştır.		0,732		
Üretimde dikey bütünleşme sağlamıştır.		0,603		
Nitelikli işgücüne önem vermiştir.		0,584		
Kadın girişimciliği teşvik etmiştir.		0,551		
Kırsalda sosyal faaliyetlerin canlanmasına öncülük etmiştir.			0,850	
Genç nüfusun kırsalda kalmasına katkıda bulunmuştur.			0,727	
Üretici örgütlerinin kurulmasına veya var olanın güçlenmesine yol açmıştır.			0,653	
Yerel istihdam olanaklarını çeşitlendirmiştir/artırmıştır.			0,650	
Yatırım yapılan coğrafi alanda ilk defa gerçekleştirilmiş bir yatırımdır.				0,907
Proje geliştirme/hazırlama konusunda farkındalık yaratmıştır.				0,902
<i>Toplam Varyansın Açıklanma Oranı</i>	<i>45,105</i>	<i>10,977</i>	<i>7,824</i>	<i>7,150</i>

4.3.5. Faydalancı İşletmelerin Reel Ciro, Kapasite ve İstihdam Artışı Açısından Değerlendirilmesi

Bu araştırmada faydalancı işletmelerden reel ciro artışı, fiziki kapasite artışı ve istihdam artışı sağlayarak başarılı olmuş işletmelerin bu başarılarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla Lojistik regresyon modelleri tahmin edilmiştir. Lojistik regresyonlarda reel ciro artışı, kapasite artışı ve istihdam artışı sağlama/sağlamama durumları bağımlı değişken $D=1/D=0$ (eğer değilse) ve bu değişimleri etkilemesi beklenen faydalancıların sosyoekonomik ve

demografik özellikleri, faydalanıcı işletme özellikleri ve yatırım özellikleri bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.

Faydalanıcı, faydalanıcı işletme ve yatırım özelliklerinin reel ciro artışını etkileme durumuna ilişkin modelde; reel ciro artışı sağlayan işletmeler $D= 1$, reel ciro artışı sağlayamayan işletmeler $D= 0$ olarak kukla değişkenlerdir. Faydalanıcı işletmelerin reel ciro artışı sağlama durumunu etkileyen faydalanıcı ve yatırım özelliklerinin belirlenmesi amacıyla oluşturulan ekonometrik modelde kullanılan bağımsız değişkenler Tablo 4.33'te gösterilmiştir.

Tablo 4. 33 Faydalanıcı Özellikleri ile Yatırım Özelliklerinin Reel Ciro Artışını Sağlama Durumuna İlişkin Modelde Kullanılan Bağımsız Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Değişken Tipi
Yaş	Yaş (yıl)	Sürekli
Eğitim	Eğitim (yıl)	Sürekli
Vasıflı Çalışan Sayısı	Vasıflı Çalışan Sayısı	Sürekli
Hibe Tutarı	Hibe Tutarı (Kamu Katkısı, Milyon TL)	Sürekli
Yatırım Yapılan Sektör	Yatırım Yapılan Tedbir (1=Süt İşleme, 2=Et İşleme, 3=Meyve ve Sebze İşleme, 4= Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi, 5=Kırsal Turizm)	Kategorik
Yatırım Ölçeği	Yatırım Tutarı (Milyon TL) (1=500 Bin TL altı, 2=500 Bin TL-1 Milyon TL arası, 3= 1 Milyon TL üstü)	Kategorik

Model, altı bağımsız değişken içermektedir (yaş, eğitim, yatırım yapılan sektör, hibe tutarı, yatırım ölçeği, vasıflı çalışan sayısı).

Modelin lojistik regresyon için uygunluğuna karar verebilmek amacıyla araştırmada öncelikle Hosmer-Lemeshow uyum iyiliği testi yapılmış ve sonuçları değerlendirilmiştir. Bu testin anlamlılık düzeyinin 0.05'ten büyük olması modelin verilere uygun olduğunu ifade etmektedir (Pallant, 2017). Araştırmada p değeri $0.842 > 0.05$ olduğu için anlamlıdır ve oluşturulan model lojistik regresyon analizine elverişlidir.

Omnibus testi, modelde yer alan tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni tahmin etme kabiliyetini ölçen bir test olup bu testin anlamlı çıkması, en az bir değişkenin bağımlı değişkenle anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu ve bu nedenle modelin verilere yeterince uyduğunu göstermektedir (Pallant, 2017). Araştırmada Omnibus testi sonuçlarına göre p değerleri 0.005 bulunmuştur. Bu sonuç bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir ($p < 0.05$).

Tüm bağımsız değişkenleri içeren model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur, χ^2 (10, N=169) =25.411, bu değerler modelin ciro artışı sağlayan faydalanıcılar ile ciro artışı sağlayamayan faydalanıcıları birbirinden ayırt edebildiğini göstermektedir. Bir bütün olarak model, ciro artışı sağlama durumu ile ilgili varyansın %14 (Cox ve Snell R kare) ile %18,7 (Nagelkerke R kare) arasında bir kısmını açıklayabilmektedir.

Aynı zamanda modele göre, ciro artışı sağlama olasılığı olan faydalanıcıların %65,71'i doğru tahmin edilebilmektedir. Modelin ciro artışı sağlayamama durumunu tahmin etme yüzdesi %60,9'dur.

Modelde yer alan bağımsız değişkenlere ait logit katsayı (B), standart hata (SH), Wald testi sonucu, Wald testi serbestlik derecesi (SD), anlamlılık düzeyi (p), odds oranı (Exp (B)) ve %95 güven aralığında odds oranlarının aralık tahminleri Tablo 4.34'de verilmiştir.

Tablo 4. 34 Faydalanıcı Özellikleri ile Yatırım Özelliklerinin Reel Ciro Artışını Sağlama Durumuna İlişkin Model Sonuçları

Değişkenler	B	SH	Wald	s.d	p	Exp(B)	95% G.A.	
							Düşük	Yüksek
yaş	,037	,021	3,162	1	,075**	1,038	,996	1,081
eğitim	,103	,055	3,462	1	,063**	1,109	,995	1,236
referans: süt işleme			10,210	4	,037*			
et işleme	,862	,801	1,158	1	,282	2,368	,493	11,376
meyve sebze işleme	1,235	,609	4,108	1	,043*	3,439	1,042	11,352
çiftlik faaliyetlerini çeşitlendirme	1,057	,553	3,655	1	,056**	2,878	,974	8,504
kırsal turizm	-,035	,542	,004	1	,949	,966	,334	2,794
hibe tutarı	,512	,375	1,868	1	,172	1,669	,801	3,479
referans:500 bin TL altı yatırım			5,295	2	,071**			
500 bin-1 milyon TL arası yatırım	-1,123	,558	4,055	1	,044*	,325	,109	,970
1 milyon TL üstü yatırım	-1,297	,596	4,740	1	,029*	,273	,085	,879
vasıflı çalışan	,066	,035	3,514	1	,061**	1,068	,997	1,144
sabit terim	-2,946	1,377	4,581	1	,032*	,053		

* p<0.05 ise %5 önem düzeyinde anlamlı

** p<0.10 ise %10 önem düzeyinde anlamlı

Tablo 4.34'de gösterildiği gibi, bağımsız değişkenlerin ikisi modele, %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı katkı sağlamıştır. Bunlar yatırımın yapıldığı sektör ve yatırım tutarı değişkenleridir. Modele göre faydalanıcıların hibe sonrası reel olarak ciro değerini artırma durumunun en önemli belirleyicisi yatırım yapılan sektördür. Modeldeki diğer tüm faktörler eşit olduğunda meyve ve sebze sektörüne yatırım yapan faydalanıcıların süt işleme sektörüne yatırım yapan faydalanıcılara göre ciro artışı sağlama olasılığı 3,439 kat daha fazladır. Meyve ve sebze sektöründe yatırım yapma, süt işleme sektöründe yatırım yapma

durumuna göre reel ciro artışı sağlama olasılığı %243,9'dur. Yatırım tutarı 500 bin TL ile 1 milyon TL arasında bir tutara sahip faydalanıcılar için bulunan 0,325'lik olasılık oranı 1'den düşüktür. Bu da modelde yer alan diğer tüm unsurlar kontrol altında tutulduğunda, bu ölçekteki yatırıma sahip faydalanıcıların daha küçük ölçekte yatırım yapan (500 bin TL altı) faydalanıcılara göre reel ciro artışı sağlama olasılığının 0,325 kez daha az olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde 1 milyon üstündeki yatırımlara sahip faydalanıcıların daha küçük ölçekte yatırım yapan (500 bin TL altı) faydalanıcılara göre reel ciro artışı sağlama olasılığı 0,273 kez daha düşüktür.

Modelde faydalanıcı yaşı ve eğitim süresi ile vasıflı çalışan istihdamı %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu anlamda faydalanıcı yaşındaki bir birimlik artış yapılan yatırımda reel ciro artışı sağlama olasılığı 1,038 kat artmaktadır. Bu sonuç işletmelerin başarısında işletme yöneticisinin tecrübesinin (yaş vekil değişken) önemli olduğunu göstermektedir. Faydalanıcının eğitim süresindeki bir birimlik artış yine yapılan yatırımdan reel ciro artışı sağlama olasılığını 1,109 kat artırmaktadır.

Diğer yandan, modelde vasıflı çalışan sayısının ciro artışı sağlama olasılığı üzerinde %10 önem düzeyinde anlamlı etkiye sahip olduğu bulunmuştur ve aynı zamanda reel ciro artışı sağlama durumunu pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Bu durumda işletmelerin vasıflı çalışan sayısını artırmaları elde edecekleri ciro değerinin reel olarak 1,068 kat artırmaktadır. Ya da vasıflı çalışan sayısındaki 1 birimlik artışın reel ciro artışı sağlama olasılığını %6,8 artırmaktadır.

Faydalanıcı, faydalanıcı işletme ve yatırım özelliklerinin istihdam artışını etkileme durumuna ilişkin modelde; bağımlı kukla değişken olarak istihdam artışı sağlayan işletmeler $D=1$ ve istihdam artışı sağlayamayan işletmeler $D=0$ olarak gruplanmıştır. Faydalanıcı işletmelerin istihdam artışı sağlama durumunu etkileyen faydalanıcı ve yatırım özelliklerinin belirlenmesi amacıyla oluşturulan ekonometrik modelde kullanılan bağımsız değişkenler Tablo 4.35'de gösterilmiştir.

Tablo 4. 35 Faydalancı Özellikleri ile Yatırım Özelliklerinin İstihdam Artışını Sağlama Durumuna İlişkin Modelde Kullanılan Bağımsız Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Değişken Tipi
Yaş	Yaş (yıl)	Sürekli
Eğitim	Eğitim (yıl)	Sürekli
Hibe Tutarı	Hibe Tutarı (Kamu Katkısı, Milyon TL)	Sürekli
Yatırım Yapılan Sektör	Yatırım Yapılan Tedbir (1=Süt İşleme, 2=Et İşleme, 3=Meyve ve Sebze İşleme, 4= Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi, 5=Kırsal Turizm)	Kategorik
Yatırım Tutarı	Yatırım Tutarı (Milyon TL)	Sürekli

Model, beş farklı bağımsız değişken içermektedir (yaş, eğitim, yatırım yapılan sektör, hibe tutarı, yatırım tutarı). Modelin lojistik regresyon için uygun olup olmadığına karar verebilmek amacıyla araştırmada öncelikle Hosmer-Lemeshow uyum iyiliği testi yapılmış ve sonuçları değerlendirilmiştir. Bu testin anlamlılık düzeyinin 0.05'ten büyük olması modelin verilere uygun olduğunu ifade etmektedir (Pallant, 2017). Araştırmada p değeri $0.786 > 0.05$ olduğu için anlamlıdır ve oluşturulan model lojistik regresyon analizi için uygundur.

Modelde yer alan tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni tahmin etme kabiliyetini ölçen Omnibus testinin bu model için anlamlı çıkması, en az bir değişkenin bağımlı değişkenle anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu ve bu nedenle modelin verilere uyumunun iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Araştırmada Omnibus testi sonuçlarına göre p değerleri 0.007 bulunmuştur. Bu sonuç bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir ($p < 0.05$).

Tüm bağımsız değişkenleri içeren model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur, $\chi^2 (8, N=169) = 21.082$, bu değerler modelin istihdam artışı sağlayan faydalancılar ile istihdam artışı sağlayamayan faydalancıları birbirinden ayırt edebildiğini göstermektedir. Bir bütün olarak model, istihdam artışı sağlama durumu ile ilgili varyansın %11,7 (Cox ve Snell R kare) ile %17,8 (Nagelkerke R kare) arasında bir kısmını açıklayabilmektedir.

Aynı zamanda modele göre, istihdam artışı sağlama olasılığı olan faydalancıların %98,5'ini doğru tahmin edilebilmektedir. Modelin istihdam artışı sağlayamama durumunu tahmin etme yüzdesi %7,7'dir.

Modelde yer alan bağımsız değişkenlere ait logit katsayı (B), standart hata (SH), Wald testi sonucu, Wald testi serbestlik derecesi (SD), anlamlılık düzeyi (p), odds oranı (Exp (B)) ve %95 güven aralığında odds oranlarının aralık tahminleri Tablo 4.36'de verilmiştir.

Tablo 4. 36 Faydalanıcı Özellikleri ile Yatırım Özelliklerinin İstihdam Artışını Sağlama Durumuna İlişkin Model Sonuçları

Değişkenler	B	SH	Wald	s.d	p	Exp(B)	95% G.A.	
							Exp(B)	
							Düşük	Yüksek
Yaş	,003	,023	,014	1	,907	1,003	,958	1,050
Eğitim	,093	,062	2,228	1	,136	1,097	,971	1,240
referans: süt işleme			7,482	4	,113			
et işleme	1,296	1,160	1,249	1	,264	3,656	,376	35,516
meyve sebze işleme	,563	,746	,570	1	,450	1,756	,407	7,579
çiftlik faaliyetlerini çeşitlendirme	,027	,504	,003	1	,957	1,027	,383	2,757
kırsal turizm	1,396	,628	4,939	1	,026*	4,041	1,179	13,845
hibe tutarı	1,952	,812	5,779	1	,016*	7,045	1,434	34,611
yatırım tutarı	-,474	,279	2,876	1	,090**	,623	,360	1,077
sabit terim	-,176	1,519	,013	1	,908	,838		

* p<0.05 ise anlamlı

** p<0.10 ise anlamlı

Tablo 4.36’da incelendiğinde, model tahminde kullanılan bağımsız değişkenlerin ikisi %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bunlar yatırımın yapıldığı sektör ve hibe tutarı değişkenleridir. Modelde yer alan yaş ve eğitim değişkenlerinin modele istatistiksel olarak anlamlı katkısının olmadığı ortaya konmuştur.

Modele göre faydalanıcıların hibe sonrası istihdam sayısını artırma durumunun en önemli belirleyicisi hibe tutarıdır. Modeldeki diğer tüm faktörler eşit olduğunda daha fazla tutarda hibe ödemesi almış, dolayısıyla daha fazla harcama yapmış faydalanıcıların daha düşük tutarda hibe ödemesi almış faydalanıcılara göre istihdam artışı sağlama olasılığı 7,045 kat daha fazladır. Ya da bir birimlik hibe ödemesi artışı, faydalanıcı işletmelerin istihdam yaratma olasılığında %604,5’lik bir artış sağlayacaktır. Yatırım yapılan sektör açısından, modeldeki tüm faktörler sabit tutulduğunda kırsal turizm sektörüne yatırım yapan faydalanıcıların süt işleme sektörüne yatırım yapan faydalanıcılara göre istihdam artışı sağlama olasılığı 4,041 kat daha fazladır.

İstihdam durumunu belirleyen faktörleri içeren modelde yatırım tutarı %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Yatırım tutarı arttıkça istihdam artışı sağlama durumuna ilişkin olasılık azalmaktadır. Nitekim olasılık değeri 0,623’tür ve 1’den düşüktür. Bu da modelde yer alan diğer tüm unsurlar kontrol altında tutulduğunda yatırım tutarındaki 1 birimlik artışın istihdam artışı sağlama olasılığını %37,7 değerinde düşürdüğünü ortaya koymaktadır.

Faydalanıcı, faydalanıcı işletme ve yatırım özelliklerinin kapasite artışını etkileme durumuna ilişkin modelde; kukla bağımlı değişken kapasite artışı sağlayan işletmeler D=1 ve kapasite artışı sağlayamayan işletmeler D=0 olarak kodlanmıştır. Faydalanıcı işletmelerin kapasite artışı sağlama durumunu etkileyen faydalanıcı ve yatırım özelliklerinin belirlenmesi amacıyla oluşturulan ekonometrik modelde kullanılan bağımsız değişkenler Tablo 4.37’de yer almaktadır.

Tablo 4. 37 Faydalanıcı Özellikleri ile Yatırım Özelliklerinin Kapasite Artışını Sağlama Durumuna İlişkin Modelde Kullanılan Bağımsız Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Değişken Tipi
Yaş	Yaş (yıl)	Sürekli
Eğitim	Eğitim (yıl)	Sürekli
İşletme Türü	İşletme Türü (1=Gerçek Kişi, 2= Tüzel Kişi, 3=Kooperatif/Birlik)	Kategorik
Hibe Tutarı	Hibe Tutarı (Kamu Katkısı, Milyon TL)	Sürekli
Yatırım Ölçeği	Yatırım Tutarı (Milyon TL) (1=500 Bin TL altı, 2=500 Bin TL-1 Milyon TL arası, 3= 1 Milyon TL üstü)	Kategorik

Modelde yaş, eğitim, işletme türü, hibe tutarı ve yatırım ölçeği olmak üzere beş bağımsız değişken yer almaktadır.

Modelin lojistik regresyon için uygun olup olmadığına karar verebilmek amacıyla araştırmada öncelikle Hosmer-Lemeshow uyum iyiliği testi yapılmış ve sonuçları değerlendirilmiştir. Bu testin anlamlılık düzeyinin 0.05’ten büyük olması modelin verilere uygun olduğunu ifade etmektedir (Pallant, 2017). Araştırmada p değeri 0.564>0.05 olduğu için anlamlıdır. Diğer bir ifade ile model lojistik regresyon analizine elverişlidir. Omnibus testine göre, modelde yer alan tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni tahmin etmede anlamlı bulunmuştur. Araştırmada Omnibus testi sonuçlarına göre p değerleri 0.009 bulunmuştur. Bu sonuç bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir (p<0.05). Tüm bağımsız değişkenleri içeren model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur, χ^2 (7, N=170) =18.732, bu değerler modelin kapasite artışı sağlayan faydalanıcılar ile kapasite artışı sağlamada başarısız olan faydalanıcıları birbirinden ayırt edebildiğini göstermektedir. Bir bütün olarak model, kapasite artışı sağlama durumu ile ilgili varyansın %10,4 (Cox ve Snell R kare) ile %18,4 (Nagelkerke R kare) arasında bir kısmını açıklayabilmektedir. Aynı zamanda modele göre, kapasite artışı sağlama olasılığı olan faydalanıcıların %98,6’sını doğru tahmin edilebilmektedir. Modelin kapasite artışı sağlayamama durumunu tahmin etme yüzdesi %12’dir.

Modelde yer alan bağımsız değişkenlere ait logit katsayı (B), standart hata (SH), Wald testi sonucu, Wald testi serbestlik derecesi (SD), anlamlılık düzeyi (p), odds oranı (Exp (B)) ve %95 güven aralığında odds oranlarının aralık tahminleri Tablo 4.38’de verilmiştir.

Tablo 4. 38 Faydalancı Özellikleri ile Yatırım Özelliklerinin Kapasite Artışını Sağlama Durumuna İlişkin Model Sonuçları

Değişkenler	B	SH	Wald	s.d	p	Exp(B)	95% G.A.	
							Düşük	Yüksek
Yaş	-,050	,032	2,418	1	,120	,951	,894	1,013
Eğitim	-,059	,076	,596	1	,440	,943	,813	1,094
hibe tutarı	-1,445	,916	2,490	1	,115	,236	,039	1,419
referans:500 bin TL altı yatırım			4,094	2	,129			
500 bin-1 milyon TL arası yatırım	-1,284	,635	4,089	1	,043*	,277	,080	,961
1 milyon TL üstü yatırım	-,941	,818	1,323	1	,250	,390	,078	1,940
referans: işletme türü-gerçek kişi			6,631	2	,036*			
işletme türü-tüzel kişi	1,482	,577	6,604	1	,010*	4,402	1,422	13,630
işletme türü-koop./birlik	,824	,978	,709	1	,400	2,279	,335	15,511
sabit terim	1,882	2,094	,808	1	,369	6,567		

* p<0.05 ise anlamlı

** p<0.10 ise anlamlı

Tablo 4.38’de açıklayıcı değişkenlerin beta katsayıları incelendiğinde bağımsız değişkenlerden yatırım tutarı ve işletme türünün istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer açıklayıcı değişkenlerden yaş, eğitim, hibe tutarının modele istatistiksel olarak anlamlı katkısının olmadığı veya kapasite artışı sağlama durumunu etkilemediği görülmektedir. Modele göre faydalancıların hibe sonrası kapasitelerini artırma durumunun en önemli belirleyicisi işletme türüdür. Modeldeki diğer tüm faktörler eşit olduğunda tüzel kişi faydalancıların gerçek kişi statüsündeki faydalancılara göre kapasite artışı sağlama olasılığı 4,402 kat daha fazladır.

Yatırım tutarı 500 bin TL ile 1 milyon TL arasında bir tutara sahip faydalancılar için bulunan 0,277’lik olasılık oranı 1’den düşüktür. Bu sonuç modelde yer alan diğer tüm unsurlar sabit tutulduğunda, bu ölçekteki yatırıma sahip faydalancıların daha küçük ölçekte yatırım yapan (500 bin TL altı) faydalancılara göre kapasite artışı sağlama durumunun 0,277 olasılıkla daha az olduğunu göstermektedir.

Bu durumda orta ölçekte yatırım yapan faydalancıların istihdam yaratma ve kapasite artışı sağlama olasılığı, küçük ölçekte yatırım yapan faydalancılara göre daha düşüktür. Aynı şekilde hem büyük ölçekte hem de orta ölçekte yatırım yapan faydalancıların reel ciro artışı sağlama olasılığı küçük ölçekte yatırım yapan faydalancılara göre daha düşüktür. Bu bağlamda, reel ciro artışı sağlama, istihdam yaratma ve kapasite artışı sağlama başarısı küçük

ölçekli yatırımlarda daha fazla olmuştur. Bu sonuçlar kırsal kalkınma proje desteklerinde küçük ölçekli işletmelerin öne çıkarılması gerektiğini göstermektedir.

4.3.6. Faydalanıcıların TKDK Hibe Desteklerine İlişkin Görüşleri ve Ankette Yer Alan Diğer Sorulara Yönelik Bulgular

Anketin “TKDK hibe desteklerine ilişkin aşağıdaki ifadeleri değerlendirir misiniz?” sorusuna verilen cevaplara ilişkin ortalama değerler ve standart sapmalar Tablo 4.28’de yer almaktadır. Faydalanıcılar tarafından yapılan değerlendirmelere bakıldığında TKDK hibe desteklerini hem yatırım yaptıkları sektörün hem de yörenin ihtiyaçları ile uyumlu olduğuna yönelik ifade 4 değerinin üzerinde yüksek bir ortalama değerde görülmektedir. Bu anlamda IPARD programı kapsamında ilgili sektöre ilişkin verilen yapım işi, makine ve ekipman (donanım) alımı, hizmet alımı gibi harcamaların hibe desteğine esas harcama olarak kabul edilmesini faydalanıcılar yeterli kabul etmiştir.

“TKDK hibe destekleri olmasaydı dahi hem aynı yatırım yerinde hem aynı sektörde hem de aynı ürünü üretmek için yatırım yapacağım” ifadesi de yine 3.80 ortalama değer ve üzerinde değere sahiptir. Bu ifadelerin de yüksek ortalama değere sahip olması, hâlihazırda yatırım yapmak kararı vermiş olan ve bu anlamda gerekli hazırlıklarını yapmış, yatırım fikri geliştirmiş kişilerin TKDK tarafından hibe desteği aldığını söylemek mümkündür. Son iki ifade için yapılan değerlendirmelere göre; TKDK tarafından verilen hibe desteğinin yatırım yapma fikrini hayata geçirmeyi teşvik ettiği ya da mevcut şartlarda düşünülen yatırım fikrini geliştirerek daha büyük kapasiteli yatırımlara potansiyel başvuru sahiplerini yönlendirdiği ve bu anlamda yatırım koşullarını iyileştirdiğini söylemek de mümkündür.

Tablo 4. 39“TKDK Hibe Desteklerine İlişkin Aşağıdaki İfadeleri Değerlendirir Misiniz?” ((0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum) Sorusuna Verilen Cevaplara İlişkin Ortalama Değerler ve Standart Sapmalar

	N	Ortalama	Standart Sapma
TKDK hibe destekleri faaliyette bulunduğum sektörün ihtiyaçları ile uyumludur.	169	4,16	1,226
TKDK hibe destekleri olmasaydı yatırıma yine aynı sektörde yapardım	169	4,16	1,364
TKDK hibe destekleri faaliyette bulunduğum yörenin ihtiyaçları ile uyumludur.	169	4,14	1,291
TKDK hibe destekleri olmasaydı yine aynı ürünü/hizmeti üretirdim.	167	3,88	1,594
TKDK hibe destekleri olmasaydı yatırıma yine aynı yatırım yerinde yapardım.	168	3,81	1,677
TKDK hibe destekleri olmasaydı yine de yatırım yapmayı düşünürdüm.	168	2,85	1,794
TKDK hibe destekleri olmasaydı daha düşük kapasiteli yatırım yapardım.	170	2,85	1,706

Ankette faydalanıcılara açık uçlu sorular da yönlendirilmiştir. Ankette **“Yatırımınızı daha da geliştirmek ya da büyütmek için TKDK’ya tekrar başvurur musunuz?”** sorusuna verilen cevaplara ilişkin bilgiler Tablo 4.40’da verilmiştir. 170 faydalanıcıdan 113 tanesi yeniden hibe desteği almak için başvuru yapmak istemediklerini ifade ederken, 57 tanesi TKDK’ya tekrar başvuru yapmak istediğini ifade etmiştir.

Tablo 4. 40 “Yatırımınızı Daha da Geliştirmek ya da Büyütmek İçin TKDK’ya Tekrar Başvurur Musunuz?” Sorusuna Verilen Cevaplar

	Sayı	%
Hayır	113	66,5
Evet	57	33,5
Toplam	170	100,0

Ankette TKDK’dan hibe desteği almak için yeniden başvuru yapmayı düşünen 57 faydalanıcıya neden bu soruya “evet” cevabı verdikleri sorulmuştur. Faydalanıcıların buna ilişkin görüşleri Tablo 4.41’de özetlenerek sunulmuştur.

Tablo 4. 41“Neden TKDK’dan Destek Almak İstiyorsunuz?” Sorusuna Verilen Cevaplar

	Sayı	%
Farklı bir sektöre yatırım yapmak istiyorum	16	28,1
Hibe oranlarının çok cazip olması	15	26,3
Büyüme, kapasiteyi artırmak istiyorum	8	14,0
GES yatırımı yapmak istiyorum	7	12,3
Teknoloji yatırımı yapmak istiyorum	5	8,8
Finansman kolaylığı sağlaması	2	3,5
Aynı sektöre yeni bir yatırım yapmak istiyorum	2	3,5
Aynı yatırıma yeni tesis eklemek istiyorum	1	1,8
Makinelerimi yenilemek istiyorum	1	1,8
Toplam	57	100,0
Hayır	113	
Genel Toplam	170	

En az bir defa TKDK tarafından destek almış ve yeniden yatırım yapmayı düşünen, bu amaçla TKDK’dan hibe desteği almak isteyen 57 kişiden 16’sı farklı bir sektörde yatırım yapmak için hibe desteği almak istediğini ifade etmiştir. 15 kişi TKDK tarafından uygulanan IPARD programı hibe oranlarının cazip olduğunu, 8 kişi yatırımını genişletmek ve kapasiteyi artırmak için hibe desteği almak istediğini, 7 kişi GES yatırımı yapmak için hibe desteği almak istediğini ifade etmiştir.

TKDK'dan yeniden hibe desteği almak konusunda olumsuz düşünen 113 kişiye bunu nedenleri sorulmuştur. Faydalanıcıların buna yönelik değerlendirmeleri Tablo 4.42'de özetlenerek sunulmuştur.

Tablo 4. 42“Neden TKDK'dan destek almak istemiyorsunuz?” Sorusuna Verilen Cevaplar

	Sayı	Yüzde (%)
TKDK uygulama süreçleri caydırıcı-bürokrasi sorunu	38	33,6
Ekonomik nedenler (ekonomik belirsizlik, sektörde yaşanan zorluklar, hammadde temini)	26	23,0
İhtiyaç duymuyorum	26	23,0
Zaten başvurum var	12	10,6
Başvuru koşullarını sağlayamıyorum (destek limiti sınırlaması, kapasite limiti sınırlaması, işletme ölçeği sorunu)	11	9,7
Toplam	113	100,0
Evet	57	
Genel Toplam	170	

TKDK'dan hibe desteği almak istemediğini ifade eden 113 faydalanıcının %33,6'sı IPARD ajansı olan TKDK'nın uyguladığı süreçlerin (prosedürlerin) bürokrasi nedeniyle caydırıcı bulunduğunu ifade etmiştir. Bu uygulama zorluklarını bizzat tecrübe etmekten dolayı yeniden bunu deneyimlememek adına başvuru yapmayı kesinlikle düşünmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Bunun kadar önemli bir başka neden ise sektörel olarak ya da genel olarak ekonomik ortamdaki belirsizlik ve işlerin düzeleceğine ilişkin olumsuz beklentiler ve ekonomik ortama karşı oluşan güvensizliktir. TKDK'dan hibe desteği almak için başvuru yapmak istemediğini ifade eden 113 faydalanıcıların %23'ü bu ekonomik nedenleri ileri sürmüştür. Aynı oranda kişi ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir. Bunun yanında 12 kişi zaten başvurusu olduğunu yeniden hibe desteği alacağını ifade etmiştir. %9,7'yi oluşturan 11 kişi ise programdan kaynaklanan nedenlerden dolayı başvuru kriterlerini artık sağlayamadığını bu nedenle başvuru yapamayacağını ifade etmiştir.

Ankette **“Gelecekte IPARD ve benzeri Kırsal Kalkınma Programlarının kırsal alanlarda yaşam koşullarını nasıl geliştirebileceği konusunda görüşleriniz ve bu tür programlardan daha iyi sonuç alınabilmesi için önerileriniz nelerdir?”** sorusuna verilen cevaplara ilişkin bilgiler Tablo 4.43'de verilmiştir.

Tablo 4. 43“Gelecekte IPARD ve Benzeri Kırsal Kalkınma Programlarının Kırsal Alanlarda Yaşam Koşullarını Nasıl Geliştirebileceği Konusunda Görüşleriniz ve Bu Tür Programlardan Daha İyi Sonuç Alınabilmesi İçin Önerileriniz Nelerdir?” Sorusuna Verilen Cevaplar

	Sayı	%
IPARD programı uygulamaları zorlayıcıdır, yeniden düzenlenmeli ve kolaylaştırılmalıdır	34	20
Desteklenen sektörler yörenin ihtiyaçlarına göre güncellenmeli, etkili olması sağlanmalıdır.	23	13,5
Kur farkı nedeniyle yatırımcı mağdur edilmektedir.	14	8,2
Hibe desteklerinin küçük üreticiler için erişilebilir olması gerekir.	12	7,1
IPARD desteklerini faydalı ve yeterli buluyorum.	11	6,5
Proje hazırlama konusunda yetkin danışman bulmak çok zor.	10	5,9
Pazarlama, tanıtım ve Ar-ge konusunda destekler yetersizdir	10	5,9
Sektör deneyimi olan girişimciler desteklenmelidir	9	5,3
Tarım dışı sektörler desteklenmeye devam edilmelidir	8	4,7
Kooperatifler ve üretici birlikleri daha fazla desteklenmelidir.	7	4,1
Avans yöntemi uygulanmalıdır.	3	1,8
Desteklenen makinelerde ürün yelpazesi daha geniş tutulmalıdır.	2	1,2
Yeni tesislerden ziyade eski tesisler desteklenmelidir.	2	1,2
Kapasite limitleri artırılırsa yatırımlar artacaktır.	2	1,2
Kadın girişimciler daha fazla desteklenmelidir.	1	0,6
Destek sonrasında işletme yönetimi açısından nitelikli destekler ve takipler gereklidir.	1	0,6
Yanıtsız	21	12,4
Toplam	170	100

Tablo 4.43'e göre, faydalanıcılar TKDK tarafından gerçekleştirilen IPARD programı uygulamalarını zorlayıcı bulmaktadır. Araştırmada her 5 faydalanıcıdan 1'i bu hususta görüş bildirmiştir. Faydalanıcıların %13,5'i program dâhilinde desteklenen sektörlerin yörenin ihtiyaçlarına uygun olmasının öneminden bahsetmiştir. Bu konuda daha çok bazı sektörlerin bazı bölgelerde sürekli desteklenmesinin o bölgede işletme sayısını fazlaca artırdığını (özellikle kırsal turizm), mevcut işletmelerin bu durumdan olumsuz etkilendiğini, bölge genelinde kapasitenin çokça arttığını ifade etmişlerdir. Sektörlerin bu anlamda yeniden belirlenmesi ve programın gelişen koşullara göre yeniden güncellenmesinin hibe desteklerinin etkili sonuçları olması açısından önem taşıdığı ifade edilmiştir. Faydalanıcıların %8,2'si kur farkı nedeniyle yatırımcıların birçok defa mağdur edildiğini ifade etmiştir. Proje hazırlığı konusunda yetkin danışmanların bulunmasında sıkıntı yaşanması, ürün pazarlama ve tanıtım konusunda destek verilmemesi de eleştirilen ve yetersiz bulunan unsurlar arasındadır.

Diğer yandan faydalanıcıların %6,5'i IPARD desteklerini faydalı ve yeterli bulduklarını ifade etmiştir. Faydalanıcılar, programın hedeflerine ulaşmada nasıl daha iyi olunabileceği konusunda da görüş bildirmiştir. Bu konuda, sektör deneyimi olan girişimcilerin desteklenmesi; tarım dışı sektörlerin desteklenmesine devam edilmesi; kooperatif ve birliklerin daha fazla desteklenmesi; desteklenen makinelerde ürün yelpazesinin daha geniş tutulması; avans yönteminin uygulanması; yeni tesisler yerine eski tesislerin desteklenmesi; kapasite limitlerinin artırılması; kadın girişimcilerin daha fazla desteklenmesi ve destekleme sonrası işletme yönetimi açısından faydalanıcıların desteklenmeye devam edilmesi ve etkili bir şekilde takip edilmesinin programı daha iyi sonuçlara götüreceği yönünde görüşleri sürülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de uygulama dönemi sona ermiş olan IPARD-I (2007-2013) programı, AB’ne katılım öncesi dönemdeki öncelikleri ve ihtiyaçları dikkate alarak sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmada kapasite oluşturmayı amaçlarken diğer yandan destek kapsamındaki işletmelerin AB standartlarında faaliyette bulunmalarını sağlayacak koşulları yaratmayı hedeflemiştir. Bu program IPARD ajansı olarak akredite edilen TKDK tarafından uygulanmış ve uygulanmaya devam etmektedir.

Programın sayısal hedefleri desteklenen proje sayıları, modernizasyon amacıyla yatırım yapan işletme sayısı, AB standartlarına yönelik gelişme gösteren işletme sayısı, yenilenebilir enerji üretimi yapan işletme sayısı, yatırımların toplam değeri gibi göstergelerle belirlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında yatırımcı sayısının, sektörel olarak programın hedeflediği düzeye ulaştığı, ödemelerin tamamlandığı kabul edildiğinde yatırımların toplam değeri açısından da hedef düzeye ulaşılmış olduğu söylenebilir. Nitekim IPARD-I program döneminde bütçenin %99,7’sinin kullanıldığı resmi kurumlarca da açıklanmıştır. Bu oransal başarı, kazanılan deneyim dikkate alındığında IPARD-II döneminde de kolaylıkla yakalanabilir. Ancak önemli olan hibe fonlarına ilişkin bütçenin tamamen kullanılmış olmasından ziyade bu bütçenin kırsal kalkınma açısından hem işletme düzeyinde hem de yerel düzeyde ve bölgesel düzeyde ne kadar etkili olduğudur. Bu bağlamda programın ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin, yerel ve bölgesel düzeyde bilimsel çalışmalarla ortaya konması gerekmektedir. Program sonuçlarının bu bakış açısıyla değerlendirilmesi, sonraki uygulama süreçlerinin öngörülmesi, iyileştirilmesi ve daha etkili olması açısından önemlidir.

Bu araştırmada Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarında yaklaşım değişikliğine yol açan içsel ve dışsal faktörlerin ortaya konulması, AB üyelik süreciyle birlikte IPARD-I (2007-2013) kapsamında hibe desteği sağlanan kırsal kalkınma yatırımlarının AB Etki Değerlendirme Rehberi yaklaşımı ile etki analizi yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla programın uygulandığı 42 il düzeyinde toplam 170 faydalanıcı ile yüz yüze görüşmeler yapılarak elde edilen veriler istatistiksel analizler yapılarak yorumlanmıştır.

Araştırmada TKDK’dan hibe desteği alarak yatırım yapan faydalanıcıların ve yatırımlarının belirli özelliklerini ortaya koyan önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Görüşülen faydalanıcıların %37,6’sı gerçek kişi olan şahıslar, %54,7’si ise şirket statüsündeki tüzel kişilerden oluşmaktadır. Kooperatif veya birlik olarak yatırım yapanların oranı ise sadece %7,7’dir. Bu anlamda faydalanıcıların daha çok tüzel kişilerden oluştuğu belirlenmiştir. IPARD-I programı kapsamında ilk defa 2011 yılında hibe desteği verilmeye

başlanmıştır. Bu tarih esas alındığında bu tüzel kişilerin %66,4'ünün 2011 yılı öncesinde kurulmuş olduğu %33,6'sının ise IPARD programı destekleri verilmeye başlandıktan sonra kurulduğu tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında görüşülen faydalanıcıların yaş ortalaması 47,6'tır. Bu ortalama kadın ve erkek faydalanıcı yaşı açısından birbirine yakındır. En genç faydalanıcı 25 en yaşlı yatırımcı destek koşulu olarak belirlenmiş üst sınır olan 65 yaştır. Hibe desteği alan faydalanıcılardan 154'ü erkek (%90,6) ve 16'sı kadındır. Program kapsamında hedeflenen ve teşvik edilen kadın girişimcilerin desteklerden çok daha fazla yararlanabilmesine yönelik alınan tedbirlerin başarılı olduğunu söylemek güçtür. Bunun yanında proje üzerinde kadın girişimci yatırımın sahibi ya da sorumlusu gibi görünse de sahada uygulamanın çok daha farklı olduğu, gerçekte işi gerçekleştirmediği ve iş gücüne katılamadığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle toplamda program kapsamında kadın girişimci sayısı yeterli düzeye ulaşamamıştır.

Diğer yandan erkek faydalanıcılar tüm sektörlerde yatırımcı olurken; kadın faydalanıcıların en fazla kırsal turizm sektöründe yatırımcı olabildiği görülmüştür. Kadın yatırımcılar yerel tarım ve gıda ürünleri, geleneksel el sanatları, kırsal turizm gibi sadece kırsal alanda gerçekleştirilen yatırımlarda faydalanıcı olmuşlardır. Bunun bir nedeninin de bu sektörler için yapılan hibe desteği başvurularında kadın girişimcilerin teşvik edilmesi ve bu nedenle projenin sahibi olarak görülmeleri olduğu söylenebilir.

Kalkınma politika ve uygulamalarının kadının güçlenmesinin yolunu açması ve erkeklerle aynı kaynaklara erişiminin kolaylaştırılması gerekmektedir. Program hedefleri açısından her ne kadar kadının kalkınma sürecine dahil olması istense de saha da bunun örneklerini bulmak güçtür. Bu bağlamda kadınların kırsal kalkınma sürecine dahil olmasının yolunu açmak için farkındalık yaratacak faaliyetlere yer verilmesi, kadınların bu konuda bilgilendirilmesi, sivil toplum kuruluşları, kooperatifler gibi örgütler eliyle yerel düzeyde etkili olabilecek girişimlerin başlatılması gereklidir.

Araştırma kapsamındaki faydalanıcıların %51,2'si ticaretle uğraşmaktadır. Hem topraktan üretime devam edip hem de ticaretle uğraşan faydalanıcılar ise %15,3'tür. Toplam faydalanıcıların %12,4'ü sadece çiftçilik ile uğraşmaktadır. Ticaretle uğraşan faydalanıcıların çiftçilere göre hibe desteklerinden çok daha fazla yararlandıkları görülmektedir.

Araştırma kapsamında görüşülen faydalanıcıların ortalama eğitim süresi 10,88 yıldır. Kadın ve erkek faydalanıcılar arasında eğitim süresi açısından önemli bir fark bulunmamaktadır. Genel olarak faydalanıcılar içerisinde en fazla lise düzeyinde eğitim alanlar (%40,6) bulunurken; temel eğitim düzeyinde eğitimi olanlar (%29,4) ile yükseköğretim ve üniversite düzeyinde eğitim alanların oranı (%30) birbirine yakındır.

Sektörlere göre faydalanıcıların yaş ortalamaları 46,33-49,25 yaş arasında değişmektedir. Eğitim durumları ise 10,41-11,83 yıl arasında bulunmaktadır. Genel olarak sektörler arasında yaş ve eğitim açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Faydalanıcılardan %57,6'sı yatırımlarını kendi öz kaynaklarıyla finanse ederken; %10'u banka kredisi ve %32,4'ü hem kendi öz kaynakları hem de banka kredisi kullanarak yatırımlarının finansmanını sağlamışlardır.

Faydalanıcı işletmeler, üretim sürecinde kullandıkları hammaddeyi tedarik etme biçimleri açısından da farklılık göstermektedir. Kullanılan hammaddenin %100'ünü kendisi üreten 11 faydalanıcı işletme vardır. Toplam faydalanıcıların %73,5'inin ise hammadde üretimi yoktur. Bulgulara göre genel olarak faydalanıcıların %63,5'i hammaddesini yerel üreticiden sağlamaktadır.

Araştırma kapsamındaki faydalanıcıların bazıları ilgili sektörlerde mevcut faaliyetlerine devam ederken, modernizasyon gibi nedenlerle hibe desteği almışlardır. Bazı faydalanıcılar ise ya daha önce hiç üretimde bulunmamış ya da başka faaliyet alanlarında üretimde bulunurken yeni bir alanda hibe desteği ile yeni bir işletme inşa etmiştir. Daha önceden ilgili sektörde mevcut bir faaliyeti olan işletmelerin %28,2'si tek bir çeşit ürün/hizmet üretiminde bulunurken; %10'u 2 ya da 3 çeşit, %6,6'sı 3'ten fazla ürün çeşidi üretmekte ya da hiç ürün/hizmet üretimi bulunmamaktadır. Yatırım sonrası bu durum yeniden değerlendirildiğinde; ürün/hizmet üretiminde yeni firmaların üretime başladığı, özellikle 3'ten fazla ürün çeşidinde üretim yapan firma sayısının neredeyse iki kat artmış olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda IPARD-I uygulama sürecinde destek alan firmalar yeni ürünler üretmeye başlamış ve ürün çeşitliliğini artırmıştır.

Araştırma kapsamında faydalanıcıların faaliyette buldukları yerler incelendiğinde 170 işletmeden 65'inin mevcut faaliyet yerinde yatırımına devam ettikleri ya da yenisini inşa ettikleri anlaşılmaktadır. Diğer yandan işletmelerin %58,2'sinin yatırım yerinin aynı ilde bulunduğu tespit edilmiştir. Yakın il ya da farklı bölgede faaliyetlerine devam ederken başka bir ilde hibe desteği ile yatırım kararı almış olan faydalanıcı sayısı sadece 2'dir. Bu da aslında sermaye akışı bağlamında il dışı, bölge dışı dikkate değer bir hareketin bulunmadığını göstermektedir.

Araştırma kapsamındaki faydalanıcı işletmelerin ortalama kapasite miktarları yatırım öncesindeki durumlarına göre genelde artış göstermiştir. Bu işletmelerden süt işleyen işletmelerin hibe öncesi kapasiteleri 12,48 ton/gün iken hibe sonrası 24,9 ton/gün miktarına çıkmıştır. Süt toplayan işletmelerin hibe öncesi ortalama kapasiteleri 11,24 ton/gün iken planlandıkları kapasitelerin üzerinde bir süt toplama miktarına ulaşmış ve 20,37 ton/gün süt

toplama kapasitesini yakalamışlardır. Kapasite artışını sağlayan işletmeler, kırmızı et işleme, meyve sebze işleme, zeytinyağı üretimi, gülyacağı üretimi, dokumacılık sektörleri gibi sektörlerde faaliyette bulunmaktadır. Faydalanıcı işletmeler kapasite artışı gerçekleştirip/gerçekleştirememe durumları açısından değerlendirildiğinde 146 işletmede kapasite artışı sağlandığı, 24 işletmede ise kapasite artışı sağlanamadığı tespit edilmiştir.

Faydalanıcı işletmeler yatırımlarının tamamlanması sonrasındaki ilk hesap dönemi ile son hesap dönemi ciro tutarları açısından karşılaştırılmıştır. Reel olarak ciro artışı sağlayıp sağlayamama durumları açısından bakıldığında; 95 işletmede reel olarak ciro artışı sağlandığı 75 işletmede ise sağlanamadığı tespit edilmiştir. Sektörel açıdan; en fazla ciro artışının zeytinyağı üretim sektöründe olduğu görülmektedir. Araştırmaya dahil olan 16 işletmede ortalama ciro artışı %219,8 olmuştur. Mermercilik alt sektöründe 3 işletme araştırmaya dahil olmuştur ve ortalama ciro tutarı %141, 4 değerinde artmıştır. Meyve ve sebze işleme sektöründe araştırmaya dahil olan 30 faydalanıcı işletmenin ortalama ciro tutarı %82,8 tutarında artmıştır. Bunu kırmızı et işleme tesisleri %62,4 artış oranı, mısır %49,8 artış oranı, zeytin %42,8, dokuma %40 artış oranı ile takip etmektedir.

Destek öncesinde istihdamı bulunan 69 işletme vardır. Bu işletmelerde ortalama istihdam sayısı 10,99 kişidir. Hibe öncesi planlanan istihdam sayısı ortalama 13,93 kişidir. Hibe sonrası gerçekleşen istihdam sayısı ise ortalama 11,64 kişi olmuştur. Mevsimlik çalışan istihdamı eklendiğinde ise ortalama çalışan sayısı 16,15 kişidir. İşletmelerde kadın istihdam sayısı ortalama 3,48 kişidir. İşletmelerdeki erkek istihdam sayısı ortalama 8,15 işi olarak tespit edilmiştir. Faydalanıcı işletmelerde kadın istihdam sayısı toplam istihdamın yaklaşık %30 gibi küçük bir oranını oluşturmaktadır.

İstihdam sayısı açısından yatırımların durumu değerlendirildiğinde 132 işletmede istihdam artışı sağlandığı, 38 işletmede ise istihdamda artış sağlanamadığı belirlenmiştir. Mevcut durumdaki toplam istihdamın sektörel dağılımın bakıldığında sektörler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır. En fazla istihdam gerçekleştiren sektör et işleme iken; en az istihdam meyve ve sebze işleme ile kırsal turizm sektöründe gerçekleşmiştir.

İstihdamın eğitim durumuna bakıldığında, ilköğretim düzeyinde temel eğitim alan çalışan sayısının toplam istihdam içindeki oranı %70,2 bulunmuştur. Faydalanıcı işletmelerde daimi olarak çalışanların %97,3'ü sigortalı olarak çalışmaktadır. Sürekli çalışanlardan %33,3'ü vasıflı, %66,78'si vasıfsız çalışanlardan oluşmaktadır. Vasıflı çalışanların %35'i kadın, %65'i erkektir. Vasıfsız çalışanlar içerisinde kadınların oranı %27,5 iken, erkeklerin oranı %72,5'tir. Toplam kadın istihdamının %37'si mevsimlik çalışırken, erkek istihdamı içerisinde bu oran %23,2'dir.

Araştırma kapsamındaki faydalanıcı işletmelerde toplam çalışanların %67,9'u yerel, %9,7'si ilçe, %8,9'u il, %12,7'si bölge ve %0,8'ü bölge dışından sağlanmıştır. Yerel kaynaklı istihdam içerisinde kadın istihdamında oran %29,4 iken; ilçe kaynaklı istihdam içerisinde kadın istihdamın oranı %40,6, il merkezli istihdam içerisinde kadın istihdam oranı %28,7, bölge istihdamı içerisindeki kadın istihdam oranı ise %60,4' tür.

Araştırmada IPARD-I programı kapsamında verilen hibe desteğinin ekonomik etkileri faydalanıcılar tarafından değerlendirilmiştir. Ekonomik etki olarak belirlenen faktörlerden; ürün/hizmetin tanıtımı, markalaşma ve pazarlanma, araştırma-geliştirmeyi teşvik etme, nitelikli işgücü teminin kolaylaştırma gibi etkileri dışında kalanlardan büyük çoğunluğunun gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkündür. TKDK hibe desteklerinin en önemli ekonomik etkisinin yerel ekonominin çeşitliliğini geliştirme, tarım dışı iş olanakları yaratma gibi çiftlik gelirlerini artırıcı etkiler olduğu görülmüştür. Faydalanıcılara göre, TKDK hibe destekleri ürün/hizmet kayıplarını azaltırken aynı zamanda ürün kalitesini geliştirmekte, yatırım koşullarını iyileştirmektedir. Yine faydalanıcılar açısından hibe destekleri krediye erişimi kolaylaştırmış, işletme sermayesi ihtiyacını azaltmıştır. Verimlilik artışı sağlarken, beraberinde sektörün rekabet gücünü artırmıştır. Bu unsurlar faydalanıcılar açısından hibe desteklerinin güçlü ve etkili sonuçları olmuştur.

Faydalanıcılar açısından yatırımlarının yerel/bölgesel ekonomiye en fazla katkı sağlayan özelliği girişimcilik örneği oluşturma ile tarım dışı işler hakkında bilgi düzeyinde artış sağlama yönündeki değerlendirmeleridir. Bu araştırma IPARD programının ilk uygulama dönemini kapsamakta ve kendi yöresinde ilk kez hibe desteği ile gerçekleştirilen yatırımları konu edinmektedir. Dolayısıyla faydalanıcıların kendi yöresinde girişimcilik örneği oluşturmuş olduklarına yönelik ifadelerinin yüksek ortalama değerde olması beklenen bir sonuçtur. Tarım dışı işler hakkında farkındalığın oluşması, yerel istihdam olanaklarının güçlendirmesi, kırsal alanların çeşitliliğinin farkına varılması da TKDK hibe destekleriyle elde edilen sonuçlar arasındadır. IPARD programı dahilinde kırsal ekonominin çeşitlendirilmesine yönelik hibe desteği uygulaması tarım dışı işlerin geliştirilmesi, yeni iş olanaklarının yaratılarak kırsal ekonomik faaliyet düzeylerinin artırılması hedefleri ile uyumlu bir şekilde faydalanıcılar tarafından bu hedeflerin farkına varıldığı ve bu düzeyde çıktı elde edildiğini göstermektedir. Faydalanıcılar ayrıca yatırımları ile yerel tedarikçilerin karlılıklarını artırdıklarını ve yerel üreticilere sürekli gelir güvencesi sağladıklarını etkili bir şekilde ifade etmişlerdir.

Faydalanıcıların birçoğu hibe desteklerinin çevresel etkilerine ilişkin değerlendirmede bulunmamayı tercih etmemiştir. Çevresel etkiler konusunda bilgi ve farkındalıkların yeterli düzeyde olmaması, soruları cevaplama düzeyinin düşük kalmasına sebep olmuştur. Bununla

birlikte IPARD-I uygulama döneminde verilen hibe desteklerinin belirgin olumsuz etkilerinin bulunmadığı söylenebilir. Faydalanıcılar, TKDK hibe desteklerinin işletmenin sebep olduğu kirliliği azaltma, gıda ve yem güvenliğini sağlama, çevre dostu ürün/hizmet üretimini teşvik etme gibi olumlu çevresel etkileri olduğunu düşünmektedir.

Araştırmada TKDK hibe desteklerinin sosyal, kültürel ve sağlık etkilerini belirlemek ve en önemli etkileri ortaya koymak amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Bu çerçevede yapılan analiz sonucuna göre; çalışma koşulları ve sosyal haklar faktörü, iş kalitesi ve kamu sağlığı faktörü, istihdam faktörü ile kültürel miras ve fırsat eşitliği faktörü olmak üzere dört faktör belirlenmiştir.

Araştırmada faydalanıcıların yatırımların yenilikçiliği konusundaki değerlendirmeleri faktör analizi yardımıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre yenilikçilik ve sürdürülebilirlik faktörü, çevre dostu üretim, girişimcilik ve enerji faktörü, kırsal kalkınma faktörü ile farkındalık faktörü olmak üzere dört faktör belirlenmiştir.

2007-2013 dönemini kapsayan IPARD Programı faydalanıcı işletmeler üzerinde güçlü bir uyarıcı olmuştur. Araştırmada faydalanıcı işletmelerden reel ciro artışı, kapasite artışı veya istihdam artışı sağlayarak başarılı olmuş işletmelerin bu durumlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla logit modelleri tahmin edilmiştir. Bulgulara göre; reel ciro artışı sağlama durumunun en önemli belirleyicisi yatırım yapılan sektördür. Meyve ve sebze sektörüne yatırım yapan faydalanıcıların süt işleme sektörüne yatırım yapan faydalanıcılara göre ciro artışı sağlama olasılığı 3.439 kat daha fazladır. Orta ölçekte yatırım yapan faydalanıcıların daha küçük ölçekte yatırım yapan faydalanıcılara göre reel ciro artışı sağlama durumu %67,5 daha azdır. Benzer şekilde büyük ölçekte yatırıma sahip faydalanıcıların daha küçük ölçekte yatırım yapan faydalanıcılara göre reel ciro artışı sağlama durumu %72,7 daha düşüktür. Diğer yandan faydalanıcı yaşının işletmelerin reel ciro artışı sağlama olasılığını 1,038 kat artırdığı, eğitim süresinde ise bu olasılığın 1.109 olduğu belirlenmiştir. Son olarak işletmelerin vasıflı çalışan sayısını artırmaları elde edecekleri ciro değerinin reel olarak artma olasılığını 1,068 kat artırmaktadır.

Faydalanıcıların hibe sonrası istihdam sayısını artırma durumunun en önemli belirleyicisi hibe tutarıdır. Modeldeki diğer tüm faktörler eşit olduğunda daha fazla tutarda hibe ödemesi almış, dolayısıyla daha fazla harcama yapmış faydalanıcıların daha düşük tutarda hibe ödemesi almış faydalanıcılara göre istihdam artışı sağlama olasılığı 7,045 kat daha fazladır. Kırsal turizm sektörüne yatırım yapan faydalanıcıların süt işleme sektörüne yatırım yapan faydalanıcılara göre istihdam artışı sağlama olasılığı 4,041 kat daha fazladır. Diğer yandan

yatırım tutarındaki 1 birimlik artışın istihdam artışı sağlama olasılığını %37,7 değerinde düşürdüğü belirlenmiştir.

Son olarak Faydalanıcıların hibe sonrası kapasite artışı sağlama durumunun en önemli belirleyicisi işletme türüdür. Tüzel kişi yatırım sahiplerinin kapasite artışı sağlama olasılığı, gerçek kişi yatırımcılara göre 4,402 kat daha fazladır. Orta ölçekli yatırım yapan faydalanıcıların daha küçük ölçekte yatırım yapan faydalanıcılara göre kapasite artışı sağlama durumunun %72,3 olasılıkla daha az olduğu görülmüştür. Bu bağlamda hem ciro artışı sağlama, hem istihdam yaratma, hem de kapasite artışı sağlama açısından küçük ölçekli işletmelerin başarılı olma ihtimali daha fazladır. Program uygulamalarında hedefin küçük ölçekli işletmeler olması program başarısını artıracaktır.

Faydalanıcılar açısından TKDK hibe desteklerini hem yatırım yaptıkları sektörün hem de yörenin ihtiyaçları ile büyük oranda uyumlu bulunmaktadır. Bu bağlamda IPARD programı kapsamında desteklenen sektörle ilgili verilen yapım işi, makine ve ekipman alımı, hizmet alımı gibi harcamaların hibe desteğine esas harcama olarak kabul edilmesini faydalanıcılar tarafından yeterli kabul edilmiştir. Yatırımlarına devam eden faydalanıcılardan TKDK hibe destekleri olmasaydı hem aynı yatırım yerinde hem aynı sektörde hem de aynı ürünü üretmek için yine de yatırım yapardım diyenlerin yaptığı değerlendirmenin ortalama puanı 3.80 değere sahiptir. Bu durumda TKDK tarafından hibe desteği almış kişiler, halihazırda yatırım yapmak kararı vermiş olan ve bu anlamda gerekli hazırlıklarını yapmış, yatırım fikri geliştirmiş kişilerdir. Diğer yandan TKDK tarafından verilen hibe desteğinin yatırım yapma fikrini hayata geçirmeyi teşvik ettiği ya da mevcut şartlarda düşünülen yatırım fikrini geliştirerek daha büyük kapasiteli yatırımlara potansiyel başvuru sahiplerini yönlendirdiği ve bu anlamda yatırım koşullarını iyileştirdiği söylenebilir.

TKDK hibe destekleri Türkiye genelinde kırsal alanlara yatırım yapan çiftçiler ve girişimciler arasında artan bir ilgi görmektedir. TKDK tarafından verilen hibe destekleri konusunda potansiyel oluşturan ve kırsal alanlara yatırım yapan çiftçiler ve diğer girişimciler fonları kullanma çabalarında giderek daha aktif ve yetkin hale gelmektedirler. Başlangıçta proje geliştirme ve gerçekleştirme konusunda çekingen olan ve güven sorunu yaşayan girişimcilerin artık daha kolay bir şekilde bu fonlara erişme konusunda çaba gösterdiği görülmüştür. Araştırmanın sonuçları bu çabaları sınırlayan çeşitli engellerin varlığına işaret etmektedir. Ankete katılanların %33,6'sına göre, yatırım yapma veya mevcut yatırımını geliştirme sürecindeki en cesaret kırıcı faktör TKDK'nın uyguladığı süreçleri ağır bürokrasi işlemleri nedeniyle caydırıcı bulunmasıdır. Faydalanıcıların birçoğu TKDK tarafından gerçekleştirilen IPARD programı uygulamalarında resmi kurumlardan talep edilen bilgi ve belgelerin elde

edilmesinde yaşanan zorlukların TKDK ile yürütülen iş ve işlemleri zorlayıcı hale getirdiğini düşünmektedir.

Araştırmaya katılan faydalanıcıların 113'ü (%66,5) yeniden hibe desteği almak için TKDK'ya tekrar başvurma konusunda istekli olmadıklarını ifade etmişlerdir. Hibe desteği konusunda gönüllü olmayan faydalanıcıların %23'ü ekonomik nedenleri ileri sürmüştür. Türkiye'deki ekonomik belirsizlik ve sektör düzeyinde yaşanabilecek sorunlar ile işlerin düzeleceğine ilişkin olumsuz beklentiler ve ekonomik ortama karşı oluşan güvensizlik gibi endişeler nedeniyle faydalanıcılar yatırım yapma ve TKDK hibe desteklerinde faydalanma konusunda isteksiz olmuşlardır. Bu faydalanıcıların yine %23'ü hibe desteğine ihtiyaç duymadığından istekli değilken, %9,7'si ise IPARD programı uygunluk kriterini artık sağlayamadığından başvuru yapmaya uygun değildir.

IPARD faydalanıcıları verilen hibe desteğinin ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin büyük oranda olumlu olduğunu düşünmelerine rağmen yeniden hibe desteği alma konusunda hayır cevabını verenler fazladır. Bu olumlu etkilerin varlığına rağmen, faydalanıcıların programdan yararlanma deneyimi özellikle başvuru ve uygulama sürecindeki prosedürel zorluklar nedeniyle onları olumsuz düşünmeye yönlendirmektedir. Bu sorun TKDK ve uygulamış olduğu IPARD programından kaynaklanmamaktadır. Kamusal işlemlerin birçoğunun artık elektronik ortamda yapılması mümkün görünse de kayıt altında bulunması zorunlu olan işletmelerin sağlaması gereken ulusal minimum standartlar ve bunlara ilişkin belgelerin (yapı ruhsatı, yapı kullanım izni belgesi, iş yeri açma ve çalışma ruhsatı, çevre izin ve lisans belgesi gibi) alınma süreci zaman alıcı ve zorlayıcı olmaktadır. Kamusal düzendeki bürokrasi ve kırtasiyecilik sorununun IPARD uygulamalarına yansması potansiyel başvuruları engellemektedir.

Diğer yandan en az bir defa TKDK tarafından destek almış ve yeniden yatırım yapmayı düşünen faydalanıcılardan %28,1'i, farklı bir sektörde yatırım yapmak istemektedir. Faydalanıcıların %26,3'ü IPARD programı hibe oranlarını cazip bulmaktadır. Diğer faydalanıcılar yatırımını geliştirmek ve kapasitesini artırmak, GES yatırımı ile enerji ihtiyacını karşılamak için hibe desteği almak istemektedir.

Her sektörün bazı istisnalar (beyaz et tesislerinin kurulması gibi) dışında her ilde uygulanması ve bazı sektörlerde ildeki kapasite durumuna bakılmaksızın desteklenmeye devam edilmesinin, kurulu işletmelerin faaliyetlerine devam etmesini engellediği ve karlılıklarını azalttığı yine çokça ifade edilmiştir.

Faydalanıcıların birçoğu kur farkı nedeniyle yatırımcıların birçok defa mağdur edildiğini ifade etmiştir. Projenin hazırlanma ve maliyetinin hesaplanması ile hibe

sözleşmesinin imzalanması ve mal alımının gerçekleştiği zaman aralıklarında kurda yaşanan oynaklığın ciddi bir zarar unsuru olduğu belirtilmiştir. Faydalanıcılar tarafından ifade edilen ve bu nedenle birçok başvuru sahibinin hibe sözleşmesi imzalamaya döneminde yatırımından vazgeçmesine neden olan bu sorun için IPARD-II 10. Çağrı ilanı döneminde önlem alınmaya başlanmıştır. Yine faydalanıcılar tarafından her zaman talep edilmiş olan uygulama dönemi sona ermeden verilmesi istenen avans uygulaması IPARD-II döneminde gerçekleştirilmiş ve belirlenen hibe desteğinin %10'u tutarında avans uygulaması getirilmiştir.

Faydalanıcıların proje hazırlama konusunda yetkin danışmanları bulmada sıkıntı yaşaması, ürün pazarlama ve tanıtım konusunda destek verilmemesi eleştirilen ve yetersiz bulunan unsurlar arasındadır. Bu konuda TKDK ile TSE (Türk Standartları Enstitüsü) arasında proje danışmanlık eğitimi verilmesi konusundan protokol imzalanmış ve bu eğitimi alan danışman firmalara hizmet yeterlilik belgesi verilmiştir. Ancak bu uygulama şu anda devam etmemektedir.

Diğer yandan faydalanıcıların %6,5'i IPARD desteklerini faydalı ve yeterli bulduklarını ifade etmiştir. Faydalanıcılar, programın hedeflerine ulaşmada nasıl daha iyi olabileceği konusunda da görüş bildirmiştir. Bu konuda, sektör deneyimi olan girişimcilerin desteklenmesi; tarım dışı sektörlerin desteklenmesine devam edilmesi; kooperatif ve birliklerin daha fazla desteklenmesi; desteklenen makinelerde ürün yelpazesinin daha geniş tutulması; avans yönteminin uygulanması; yeni tesisler yerine eski tesislerin desteklenmesi; kapasite limitlerinin artırılması; kadın girişimcilerin daha fazla desteklenmesi ve destekleme sonrası işletme yönetimi açısından faydalanıcıların desteklenmeye devam edilmesi ve etkili bir şekilde takip edilmesi gibi görüşler ileri sürülmüştür.

Bu bağlamda faydalanıcıların IPARD programı gibi yatırımları destekleyen programlardan beklentilerinin yüksek olduğu görülmüştür. Kırsal alanlarda işletmelerin kurulması, büyümesi ve modernize edilmesinin teşvik edilmesi yoluyla kırsal geçim kaynaklarının iyileştirilmesi programın doğrudan amaçlarından biridir. Bu amaca ulaşmak için, kırsal alanda yaşayanlar arasında program hakkında farkındalığı yaymak ve kaynak yaratma başarısının önündeki engelleri ortadan kaldırmak için belirli çabalara ihtiyaç duyulduğu açıktır.

Artan ekonomik istikrarsızlık ve finansal risk endişelerine rağmen, ankete katılan faydalanıcılar, uygun finansal destek biçimlerine erişimleri olması koşuluyla yeni yatırımlara başlamak için istekli oldukları görülmüştür.

TKDK hibe desteklerine başvuru sürecinde karşılaşılan sorunlara ve zorluklara rağmen, 2007-2013 IPARD programı tarımın ve kırsal alanların gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

IPARD programı gibi kırsal kalkınma uygulamalarının kırsal alanlara daha fazla yatırım yapılmasını cazip hale getirdiği açıktır. Ancak bu durum kırsal alanların yerel karakterinin bozulmasına yol açma riski de taşımaktadır. Bu bağlamda kırsalı cazip hale getirirken kırsalın doğal yapısına zarar verme, yörenin demografik ve ekonomik durumunu olumsuz yönde etkileme riskine karşı hassas bir denge politikası izlenmelidir.

Son olarak bu araştırmada belirli bir sektöre, yöreye ya da bölgeye ilişkin ayrıntılı bir etki değerlendirme çalışması yapılmamıştır. Türkiye genelini temsil edilebilecek faydalanıcı işletmelerle genel bir etki değerlendirme çalışması yapılmıştır. Gelecek çalışmalarda farklı kırsal kalkınma program dönemlerine ilişkin sonuçların ya da program etkilerinin karşılaştırılması, değerlendirilmesi programlardan daha etkili sonuçlar alınması adına önemli bir çaba olacaktır. Aynı zamanda ileride yerel düzeyde, sektörel düzeyde ya da bölgesel düzeyde fon emilim düzeyini araştıran mekansal etkilere ilişkin öngörülerini içeren çalışmaların yapılması program ve politikalara yön verecek nitelikte önemli çalışmalar olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, F. (2010). *Avrupa Birliği Etki Değerlendirmesi Modelinin Sürdürülebilir Kalkınma Bakımından İncelenmesi ve Türkiye İçin Öneriler*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alboiu, C., Kuliesis, G., Salengaite, D. (2011). “The Impact Of Rural Development Program On Agriculture And Business/Rural Development In Lithuania And Romania: A Mirror Situation”. *Agricultural Economics and Rural Development, New Series*, VIII (1): 77–90.
- Ascani, A., Crescenzi, R., Iammariono, S. (2010). “New Economic Geography and Economic Integration: A Review”. *Search Working Paper*, WPO01/02.
- Aslan, S., Demirhan, Y., Ertaş, M. (2016). “Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD I) ve Mardin İline Etkileri”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, (7) 1:232-254.
- Backlund, A.K. (2009). “Impact Assessment In The European Commission – A System With Multiple Objectives”. *Envirenmentan Science&Policy*, 12:1077-1087.
- Banai, A., Lang, P., Nagy, G., Stansics, M. (2017), “Impact Evaluation of EU Subsidies for Economic Development on the Hungarian SME Sector”, *MNB Working Papers*, (8), <https://mnb.hu/letoltes/eufa-wp-final-1.pdf> (erişim tarihi: 25.10.2020).
- Bednarikova, Z. (2015). “Evaluation of the Impacts of Rural Development Policy Measures on the Local Economy in the Czech Republic”. *Article in Prague Economic Papers*, DOI: 10.18267/j.pep.545.
- Bórawski, P., Pawlewicz, A. (2012). “Evaluation of Farms With Alternative Sources of Income”. P. Bórawski (Ed.). *Multifunctional Development of Rural Areas International Experience*. High Economic Social School Publishing House, Ostrołęka, 35-42.
- Bórawski, P., Gotkiewicz, W. (2012). “Factors Contributing to the Multifunctional Development of Rural Areas in the Opinion of Farmers With Alternative Sources of Income”. P. Bórawski (Ed.). *Multifunctional Development of Rural Areas International Experience*. High Economic Social School Publishing House, Ostrołęka, 13-22.
- Brodziński, Z., Brodzińska, K. (2012). “The Role of The Rural Development Programme 2007-2013 in Stimulating The Multifunctional Development of Rural Areas”. P. Bórawski (Ed.). *Multifunctional Development of Rural Areas International Experience*. High Economic Social School Publishing House, Ostrołęka, 115-123.

- Byerlee, D., Janvery, A., Sadoulet, E. (2009). "Agriculture for Development: Toward a New Paradigm". *Annu. Rev. Resour. Econ.*, (1):15–31.
- Callois, J.M. (2004). "Can Quality labels trigger rural development? A Microeconomic Model with Co-Operation for the Production of a Differentiated Agricultural Good". *Centre d'Economie et Sociologie appliquées à l'Agriculture et aux Espaces Ruraux*. BP 87999 – 26, Bd Dr Petitjean- 21079 DIJON cedex, Working Paper, 2004/6.
- Callois, J.M. (2006). "Quality Labels And Rural Development: A New Economic Geography Approach". *Cahiers d'Economie et de Sociologie Rurales*, INRA Editions, 78:31-51.
- Caruso, D., Conto, F., Skulskis, V. (2015). "The Implementation of Measure 121 of The Rural Development Program: Comparative Analysis Between Italy and Lithuania". *Intellectual Economics* 9, 102-107.
- Casini, L., Contini, C., Romano, C. (2012). "Paths to developing multifunctional agriculture: insights for rural development policies". *Int. J. Agricultural Resources, Governance and Ecology*, Vol. 9, Nos.3/4.
- Castano, J., Blanco, M., Martinez, P. (2019). "Reviewing Counterfactual Analyses to Assess Impacts of EU Rural Development Programmes: What Lessons Can Be Learned from the 2007–2013, Ex-Post Evaluations?". *Sustainability* 2019, 11, 1105; doi:10.3390/su11041105.
- Csata, A. (2018). "Analysis of Accessing Rural Development Funds". *Acta Universitatis Sapientiae Economics and Business*, 6 (2018) 113–134.
- Çelik, Z. (2006). *Türkiye’de Kırsal Planlama Politikalarının Geliştirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Çimen, A. O. (2017). *IPARD Programının Kırsal Alanda Ekonomik Kalkınmaya ve Yararlanıcılara Katkıları ve Beklentiler Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dax, T., Kahila, P., Hörnström, L. (2011). "The evolution of EU Rural Policy: linkages of Cohesion Policy and Rural Development policy". *Regional Studies Association Annual International Conference*, Sunday 17th - Wednesday 20th April 2011, Newcastle upon Tyne, UK.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2006). *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2007-2013)*. Ankara.
- Dryjska E. K., Beba, P., Poetza, W. (2020). "Local determinants of the Common Agricultural Policy rural development funds’ distribution in Poland and their spatial implications". *Journal of Rural Studies*, pp.1-9.

- Dwyer J., Ward N., Lowe P., Baldock, D. (2007). "European Rural Development under the Common Agricultural Policy's 'Second Pillar': Institutional Conservatism and Innovation". *Regional Studies*, Vol. 41.7, pp. 873–887.
- Ekinci, E. D., Ersungur, Ş. M. (2013). "Yeni Ekonomik Coğrafya ve Teorik Modelleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (3): 205-224.
- Ellis, F., Biggs, S. (2001). "Evolving Themes in Rural Development 1950s-2000s". *Development Policy Review*, 19(4):437-448.
- Erdoğan, H. (2020). "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ekseninde Türkiye Cumhuriyeti'nin Kalkınma Politikası ve Tarımsal Üretim". *Journal of Universal History Studies*, 3: 252-268.
- Ergüder, C., Kocagül, D., A. (2008). *Avrupa Birliği'nde Bölgesel Politikaların Gelişimi ve Yapısal Fonlar*. TEPAV, Ankara.
- Ersungur, Ş. M. (2016). *Bölgesel İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*. İmaj Kitabevi, Ankara.
- Ertuğrul, S. M. (2018). *Suna Muğan Ertuğrul, Toplanma Ekonomileri Kapsamında Kuruluş Yeri Seçimi, Şehir ve Çevre Sorunlarının Değerlendirilmesi*. Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- European Commission. (2006). *The EU Rural Development Policy 2007-2013, Fact Sheet*, 20pp, Brussels.
- European Commission Directorate-General for Agriculture and Rural Development. (2006a). *Fact Sheet: New Perspectives for EU Rural Development*, DG AGRI, Brussels.
- European Commission Directorate-General for Agriculture and Rural Development. (2006b). *Fact Sheet: The EU Rural Development Policy 2007-2013*, DG AGRI, Brussels.
- European Commission Directorate-General for Agriculture and Rural Development. (2013). *Rural Development in the European Union Statistical and Economic Information Report*. DG AGRI, Brussels-Belgium.
- Ferrer, J.N. (2009). "The Evolution and Impact of EU Regional and Rural Policy". *FAO/WB Working Paper*, Paper commissioned by the ECA Social Development Unit and prepared by FAO Investment Centre.
- Fucilli, V. (2009). "Mid- Term Evaluation of RDPs In Italy: Comparing Models". *New Medit*, N. 4/2009:14-21.
- Fujita, M., Thisse, J.F. (1996). "Economics of Agglomeration". *Journal of the Japanese and International Economies*, 10 (4): 339-378.
- Fujita, M., Krugman, P., Venables, A, J. (1999). "The Spatial Economy Cities, Regions, And International Trade". MIT Press.

- Fujita, M., Krugman, P. (2004). "The New Economic Geography: Past, Present and Future". *Papers Regional Science*, 83,139-164.
- Furat M. (2013). "Küresel Politika Değişimleri ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2013 12(3), ss. 589-610.
- Garson, G.D. (2014). *Logistic Regression: Binary&Multinomial*, Statistical Associates Blue Book Series, Statistical Publishing Associates Publishing, Ashebora, USA.
- Gorman, M., Renting, H., O'Connor, D., Van der Ploeg, J. (2006). "The Evolution of Rural Development in Europe and the Role of EU Policy". Chapter I, FAIR-CT-4288, The Socio-Economic Impact of Rural Development Policies: Realities and Potentials, Abbreviated title: IMPACT project, <https://www.researchgate.net/publication/40115263>.
- Gorsuch, R. L. (2015). *Factor Analysis*. Classic Edition, New York. (ISBN: 978-1-138-83198-8).
- Güder, G. (2003). "Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları ve Değişim Eğilimleri". *AB Genişleme Sürecinde Türkiye-Tarımsal ve Kırsal Politikalar Sempozyumu*, Ankara, Kozan Ofset, s. 147.
- Gülçubuk, B., Köksal., Ö, Ataseven., Y, Gül., U, Kan., M. (2016). "Kırsal Kalkınma Desteklerinin Ulusal Düzeyde Etkileri: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Projelerinin İncelenmesi". *TEAD*, Araştırma Makalesi, 2(1):32-41.
- Gülçubuk, B., Köksal., Ö, Ataseven., Y, Gül., U, Kan., M. (2017). "Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Tarafından Desteklenen Projelerin İstihdam Yaratma Açısından Değerlendirilmesi". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 34(1): 189-200.
- Halbrent, C., Zheng, Y., Lucas, M. (2000). "Identifying Sustainable Businesses for Community Economic Development", *Selected Paper for 2000 AAEA Annual Meeting Tampa, Florida*.
- Haller, A. (2012). "Concepts of Economic Growth and Development. Challenges of Crisis and of Knowledge". *Economy Transdisciplinarity Cognition*, 15 (1): 66-71.
- Hite, J., (1997). "The Thunen Model and New Economic Geography as a Paradigm for Rural Development Policy". *Review of Agricultural Economics*, 19 (2): 230-240.
- Hodge, I., Midmore, P. (2008). "Models of Rural Development and Approaches To Analysis Evaluation And Decision-Making". *Économie Rurale, Agricultures, Alimentations, Territoires*, 23-38.
- Hubbard, C., Gorton, M., Hubbard, L. (2007). "The Introduction of EU Rural Development Policy in Central and Eastern Europe". *100. Seminar of the EAAE, Development of*

- Agricultural and Rural Areas in Central And Eastern Europe, Thematic Proceedings. Serbia and Montenegro, 51-52.*
- Huylenbroeck, G. V., Vandemeulen, V., Mettepenningen, E., Verspecht, A. (2007). "Multifunctionality of Agriculture: A Review of Definitions, Evidence and Instruments". *Living Reviews in Landscape Research*, 1, Eberswalder Straße 84, 15374 Munchenberg, Germany. ISSN 1863-7329.
- Killkeny, M. (1998). "Transport Costs, The New Economic Geography, and Rural Development". *Growth and Change*, 29: 259-280.
- Killkeny, M., Thisse, J.F. (1999). "Economics of Location: A Selective Survey", *Computers & Operations Research*, 26:1369-1394.
- Krugman, P. (1999). "The Role of Geography In Development". *International Regional Science Review*, 22 (2):148.
- Lee, J., Árnason, A., Nightingale, A., Shucksmith, D.-M. (2005). "Networking: Social Capital and Identities in European Rural Development". *Sociologia Ruralis*, 45 (4):269-283.
- Livingstone, I. (1979). "On the Concept of „Integrated Rural Development Planning in Less Developed Countries". *Journal of Agricultural Economics*, 30 (1): 1.
- Lowe, P., Ward, N., Wood, D., Woodward, R. (1998). *Participation In Rural Development: A Review of European Experience*. Centre for Rural Economy, Research Report, Department of Agricultural Economics and Food Marketing, University of Newcastle, Newcastle.
- Lowe, P., Ward, N. (2004). "Europeanizing Rural Development? Implementing the CAP's Second Pillar in England". *International Planning Studies*, 9 (2-3): 121–137.
- Machethe, C. (1995). *Approaches to Rural Development in the Third World: Lessons for South Africa*. Unpublished Msc research project, Michigan State University.
- Marcantonio, F., Ciaian, P., Michalek, J. (2020). "Regional impacts of the EU Rural Development Programme: Poland's Food Processing Sector". *Regional Studies*, 54(10): 1389-1401.
- Manos, B., Bournaris, T., Moulogianni, C., Arampatzis, S. (2013). "IA Tools Applied to Impact Assessment of EU Policies In Agriculture And Environment". *International Journal of Environment and Sustainable Development (IJESD)*, 12 (2):103-123.
- Mantino, F. (2010). "The Reform Of EU Rural Development Policy And The Challenges Ahead". *Notre Europa Policy Paper*, 40.
- Merenkova, I., Smyslova, O., Kokoreva, A. (2019). "Development Models of Rural Areas: Theoretical Approaches and Formation Specificity", *IOP Conference Series: Earth and*

- Environmental Science, Volume 341*, Conference on Innovations in Agricultural and Rural development 18–19 April 2019, Kurgan, Russian Federation.
- Moulogianni, C. (2015). “A Step By Step Impact Assessment Process For Rural Development Plan Measures”. *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 16 (4): 1447–1457.
- Moulogianni, C., Bournaris, T. (2021). “Assessing the Impacts of Rural Development Plan Measures on the Sustainability of Agricultural Holdings Using a PMP Model”. *Land* 2021, 10, 446. <https://doi.org/10.3390/land10050446>.
- Mölders, T. (2013). “Multifunctional Agricultural Policies: Pathways towards Sustainable Rural Development?”. *The International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 21 (1) :97–114.
- Northern Ireland Statistical and Research Agency. (2010). *The European Agricultural Fund for Rural Development: Europe Investing in Rural Areas* . Mid term evaluation of the NIRDP 2007-2013, Final Report November 2010.
- OECD Directorate for Public Governance and Territorial Development. (2011).” OECD Regional Typology”.
- OECD. (2016). *A New Rural Development Paradigm for the 21st Century: A Toolkit for Developing Countries*, Development Centre Studies, OECD Publishing, Paris, 2016. DOI:<https://dx.doi.org/10.1787/9789264252271-en>.
- Otoliński, E. (2001). “Considerations on the Problems of Rural Areas Development in Małopolska”. *Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie*, 78 (1): 263-274.
- Overseas Development Institute (ODI). (2002). *Rethinking Rural Development*, Briefing Paper March 2002.
- Parzonko, A. (2010). “Doradztwo a Zachowania Przedsiğbiorcze na Obszarach Wiejskich”. *Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia*, 9(2): 143.
- Porfiro, J.A. (2008). “New Economic Geography And Rural Development: The Importance Of Corporate Strategy For Economic Development Of Rural Regions”. In Conferência Internacional Knowledge in Small and Medium Sized Towns, Universidade do Algarve, 4 e 5 de Dezembro de 2008.
- Ray, C. (2000). “Endogenous socio-economic development and trustful relationships: partnerships, social capital and individual agency The Dialectic of Local Development: The Case of the EU LEADER 1 Rural Development Programme”. CRE Working Paper (45), University of Newcastle.

- Requana-Calatrava, J. (2016). "Origin and Evolution of Rural Development Concept and Policies: From Rural Communities to Territories". *Old and New Worlds: the Global Challenges of Rural History*, Conference Paper, 27-30 January 2016, Lisbon.
- Ristić, L., Despotović, D., Dimitrijević, M. (2020). "Multifunctionality of Agriculture as a Significant Factor for Sustainable Rural Development of The Republic of Serbia". *Economic Themes*, 58 (1): 17-32.
- Ruger, J. (2005). "The Changing role of the World Bank in Global Health". *American Journal of Public Health*, 95 (1): 60-70.
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu. (2015). *Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Desteklenen Projeler Etki Değerlendirme Raporu*. TKDK. Ankara.
- Thorbecke, E. (2006). "The Evolution of the Development Doctrine, 1950-2005". *WIDER Working Paper 155/2006*.
- Torre, A., Wallet, F. (2016). "Regional Development in Rural Areas: Analytical Tools and Public Policies". *Springer Briefs in Regional Science*, May 2016.
- Ünal, S., Fidan, A. (2014). "Tarımsal Destek Uygulamaları: IPARD Desteklerinin Kütahya Tarımına Etkisi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya.
- Van der Ploeg, J., Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T., de Roest, K., Sevilla-Guzmán, E., Ventura, V. (2000). "Rural Development: From Practices And Policies Towards Theory". *Article in Sociologia Ruralis*, 40 (4): 391-408.
- Yüksek Planlama Kurulu. (2003). *Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*, Ankara.
- AB Bakanlığı. 2001/235/EC Sayılı Konsey Kararı. http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2_001.pdf (erişim tarihi:14.06.2017).
- AB Bakanlığı.Ulusal Program 2001. http://www.ab.gov.tr/_195.html (erişim tarihi: 14.06.2017).
- AB Bakanlığı. <https://www.ab.gov.tr/45627.html> (erişim tarihi: 12.03.2018).
- European Commission. (2004a). *Proposal for a Council Regulation on on support to Rural Development by the European Agricultural Fund for Rural Development*. Commission Staff Working Document. http://www.agro-info.org.pl/files/?id_plik=709 (erişim tarihi: 12.06.2017).
- European Commission. (2004b). *New Perspective for EU Rural Development*. Fact Sheet, Luxembourg. https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/rural-development-previous/2000-2006/docs/2006_en.pdf (erişim tarihi: 12.06.2017).

- European Commission. (2004e). *Proposal for a Council Regulation Establishing an Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*. Commission of European Communities, Brussels. http://www.esiweb.org/pdf/esi_westernbalkans_ipa.pdf (erişim tarihi: 12.06.2017).
- European Commission. (2005b). *Tomorrow's Rural Development policy: Broader, Simpler, Responding Better to Citizens' Concerns*. 05/766, Brussels. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-05-766_en.htm?locale=en (erişim tarihi: 12.06.2017).
- European Commission European Network for Rural Development. <https://enrd.ec.europa.eu/policy-in-action/rural-development-policy-figures/priority-focus-area-summaries> (erişim tarihi: 21. 10 2021).
- European Commission. Overview - Instrument for Pre-accession Assistance, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/overview_en, (erişim tarihi: 13.06.2017).
- European Commission. Council Decision of 20 February 2006 on Community Strategic Guidelines for Rural Development (programming period 2007 to 2013) (2006/144/EC). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0144&from=EN> (erişim tarihi: 13.06.2017).
- European Commission. (2016). *Cork 2.0 Declaration "A Better Life in Rural Areas"*. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://ec.europa.eu/agriculture/events/rural-development-2016_fr (erişim tarihi: 08.06.2017).
- European Commission. (2013). *Overview of CAP Reform 2014-2020*. https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/policy-perspectives/policy-briefs/05_en.pdf (erişim tarihi: 13.06.2017).
- European Commission. *Policy Overview 2014-2020 Rural Development*. http://enrd.ec.europa.eu/policy-in-action/cap-towards-2020/rdp-programming-2014-2020/policy-overview_en (erişim tarihi:13.06.2017).
- European Commission. (2013). *Rural Development in the European Union Statistical and Economic Information Report*. https://ec.europa.eu/agriculture/files/statistics/rural-development/2013/full-text_en.pdf (erişim tarihi: 02.06.2017).
- European Commission. Overview - Instrument for Pre-accession Assistance, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/overview_en (erişim tarihi: 13.06.2017).

DPT. (2003). Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006).

https://www.icisleri.gov.tr/ortak_icerik/strateji/mevzuat/OnUlusalKalkinmaPlani.pdf
(erişim tarihi: 14.06.2017).

DPT. (2006). Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi.

[https://kkp.tarim.gov.tr/Ulusal_kirsal_kalkinma_stratejisi%20\(2007-2013\).pdf](https://kkp.tarim.gov.tr/Ulusal_kirsal_kalkinma_stratejisi%20(2007-2013).pdf) (erişim tarihi: 21.10.2018)

DPT. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> (erişim tarihi:21.09.2018).

EUROSTAT,

https://ec.europa.eu/eurostat/cache/RCI/#?vis=urbanrural.urb_typology&lang=en
(erişim tarihi: 25.03.2019).

EUROSTAT.[https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Share_of_population_using_different_typologies_(%25_of_population)_final.png)

[explained/index.php?title=File:Share_of_population_using_different_typologies_\(%25_of_population\)_final.png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Share_of_population_using_different_typologies_(%25_of_population)_final.png) (erişim tarihi: 25.03.2019).

European Evaluation Helpdesk for Rural Development. 2017. “*Productivity Effects Of Cap Investment Support: Ex Post Evaluation From Sweden Using Matched Panel Data*”.

https://enrd.ec.europa.eu/sites/default/files/evaluation_publications/fs-011-se-firm-support.pdf (erişim tarihi: 18.06.2020).

OECD. (2011). “*Regional Typology*”.

https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/OECD_regional_typology_Nov2012.pdf
(erişim tarihi: 23.06.2020).

The European Evaluation Helpdesk for Rural Development. 2016. “*Finnish Case Study - Evaluation of Climate Stability in Finland*”.

<https://enrd.ec.europa.eu/sites/default/files/fs-007-fi-climate.pdf> (erişim tarihi: 18.06.2020).

The European Evaluation Helpdesk for Rural Development (2016). “*Finnish Case Study - Evaluation of Climate Stability in Finland*”.

https://enrd.ec.europa.eu/evaluation/publications/finnish-case-study-evaluation-climate-stability-finland_en (erişim tarihi: 23.06.2021).

The European Evaluation Helpdesk for Rural Development. 2017. “*Assessment of Rural Development Programme Results Under Focus Area 2A: A Counterfactual Analysis from Slovakia*”.

https://enrd.ec.europa.eu/sites/default/files/evaluation_publications/fs-012-sk-r2.pdf (erişim tarihi: 18.06.2020).

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. “TR-AB Mali İş birliği”. <https://www.ab.gov.tr/45627.html> ,
(erişim tarihi: 12.03.2018).

- World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?locations=EU> (erişim tarihi 25.04.2021).
- AB Bakanlığı. Ulusal Program 2001, http://www.ab.gov.tr/_195.html (erişim tarihi: 14.06.2017).
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK).
<https://www.tdk.gov.tr/Content/File/BasvuruFiles/BasvuruPaketiHazirlamaDokumanlari/BasvuruCagriRehberi/IPARDII/7.0/202.pdf> (erişim tarihi: 27.09.2021).
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK).
<https://www.tdk.gov.tr/Content/File/BasvuruFiles/BasvuruPaketiHazirlamaDokumanlari/BasvuruCagriRehberi/IPARDII/3.0/201.pdf> (erişim tarihi:26.09.2021).
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK).
<https://www.tdk.gov.tr/Content/File/UKKS-3Belgesi.pdf> (erişim tarihi:26.09.2021).
- Tarım ve Orman Bakanlığı. <http://uka.tarimorman.gov.tr/Leaderinfo.cshtml> (erişim tarihi:26.09.2021).
- Tarım ve Orman Bakanlığı. <http://uka.tarimorman.gov.tr/HaberDetay/68/63835ecc-30c8-40e1-8e1e-33d1d173daad/66c0a70b-53bd-4159-8a87-60a00597daad> (erişim tarihi:26.09.2021).

EK 1- ANKET FORMU**ANKET NO:****TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI VE 2007-2013
DÖNEMİ HİBE DESTEĞİ SAĞLANAN KIRSAL KALKINMA
PROJELERİNİN ETKİ ANALİZİ****DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI
ANKET FORMU**

Bu anket formunda yer alan sorulara vereceğiniz cevaplar Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında yürütülen Doktora Tez çalışmasında kullanılacaktır ve TKDK dışında hiçbir kurum ya da kişi ile paylaşılmayacaktır. Yoğun çalışma ve işleriniz arasında anketi cevaplayarak bu araştırmaya destek olduğunuz için teşekkür eder, saygılar sunarız.

Doktora Öğrencisi: Alev SINDIR *iletişim bilgileri*

Danışman: Prof. Dr. Ahmet Ali KOÇ *iletişim bilgileri*

Anketin Yapıldığı Yer:**Görüşülen Tüzel Kişi Unvanı:****Görüşülen Kişi/ Yetkili Kişinin Adı ve Soyadı:****Görüşülen Kişiye Ait Telefon No:**

SORU 1. Faydalanıcının (işletmenin) nitelikleri ve yatırımının kapsamına ilişkin genel bilgi sorularını cevaplayınız.

S1.1. Yatırımınızın durumunu belirtiniz.

- 1) Beş yıllık izleme dönemi sona erdi ()
- 2) Beş yıllık izleme dönemi devam ediyor ()

S1.2. Yatırımınız hangi tedbirde finanse edildi?

(103) TARIM VE BALIKÇILIK ÜRÜNLERİNİN İŞLENMESİ VE PAZARLANMASININ YENİDEN YAPILANDIRILMASI VE TOPLULUK STANDARTLARINA ULAŞTIRILMASINA YÖNELİK YATIRIMLAR		
(103-1) Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması		
(103-1-1) Süt İşleyen İşletmeler ()	(103-1-2) Süt Toplama Merkezleri ()	()
(103-2) Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması		
(103-2-1) Kırmızı Et Kesimhanesi ()	(103-2-2) Kanatlı Eti Kesimhanesi ()	()
(103-2-1) Kırmızı Et İşleme Tesisi ()	(103-2-2) Kanatlı Eti İşleme Tesisi ()	
(103-3) Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanması		()
(103-4) Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması		()
(302) KIRSAL EKONOMİK FAALİYETLERİN ÇEŞİTLENDİRİLMESİ VE GELİŞTİRİLMESİ		
(302-2) Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi		
Yerel Tarım ve Gıda Ürünleri ()	Geleneksel El Sanatları ()	()
(302-3) Kırsal Turizm		()

S1.3. Yatırım uygulama yerini belirtiniz. (mahalle/köy/mevkii/belde adı /ilçe adı yazılmalıdır)

S1.4. Yatırım uygulama yerinin en yakın ilçe/il merkezine uzaklığı ne kadardır?

.....km

S1.5. İşletmenizin türünü belirtiniz.

- 1) Gerçek kişi ()
- 2) Limited şirket ()
- 3) Üretici kooperatif ()
- 4) Üretici birliği ()
- 5) Diğer..... ()

S1.6. Firmanızın/şirketinizin kuruluş yılı:.....

(Faydalanıcı **tüzel kişi değilse** bu soruyu cevaplamayacaktır)

S1.7. İşletmenizin devir durumunu belirtiniz.

- 1) Yatırımı yapan kişi/tüzel kişi yatırımı sürdürmektedir. ()
- 2) Yatırımı sürdüren kişi/tüzel kişi işletmeyi yatırım aşamasında veya sonrasında devralmıştır. ()

S1.8. İşletmenizde hangi ürün veya ürünler üretilmektedir?

.....

S1.9. İşletmeniz TKDK'dan hibe desteği almadan önce hangi alanda faaliyette bulunuyordu?

(Faydalanıcı hibe desteği almadan önce, örneğin; İzmir'de zeytinyağı sektöründe, Manisa'da bir üzüm işleme tesisi ile faaliyetini sürdürmektedir. TKDK'dan ise Manisa'da yeni bir üzüm paketleme ve soğuk hava deposu kurmak için destek almış olabilir. Bu durumda faydalanıcı hem farklı bir ürün üretmekte hem de destek aldığı aynı ürünle ilgili bir faaliyette bulunmaktadır.)

- 1) Yatırım öncesinde de **aynı ürünü/hizmeti** ürettiyordum. ()
- 2) Yatırım öncesinde **farklı ürün/hizmet** ürettiyordum ()
- 3) Yatırım öncesinde **hem aynı ürün/hizmet hem de farklı ürün/hizmet** ürettiyordum. ()
- 4) Yatırım öncesinde **ürün/hizmet üretimim yoktu.** ()

S1.10. İşletmeniz TKDK'dan hibe desteği almadan önce ekonomik faaliyetini nerede sürdürüyordunuz? (Faydalanıcı, TKDK'dan hibe desteği almadan önce, destek aldığı yerde üretim yapabileceği gibi aynı ilin farklı bir yerinde, başka bir ilde ya da bölgede de yatırım yapıyor olabilir. Bu durumda birden fazla seçenek işaretlenebilir.)

- 1) İşletmenin faaliyet yeri değişmedi. ()
- 2) İşletmenin faaliyet yeri aynı il sınırları içerisinde ancak farklı bir yerdeydi. ()
- 3) İşletmenin faaliyet yeri yakın komşu bir ildeydi. ()
- 4) İşletmenin faaliyet yeri farklı bir coğrafi bölgedeydi. ()
- 5) İşletmenin yatırım öncesinde faaliyeti yoktu. ()

S1.11. İşletme sahibi gerçek kişi ise kendisi tüzel kişi ise yetkili kişinin;

Bitirdiği Yaş:.....Cinsiyet:.....

S1.12. İşletme sahibi gerçek kişi ise kendisi tüzel kişi ise yetkili kişinin mesleğini belirtiniz.

- 1) Çiftçi ()
- 2) Ticaretle uğraşan ()
- 3) Serbest Çalışan ()
- 4) Kamu Çalışanı ()
- 5) Diğer()

S1.13. İşletme sahibi gerçek kişi ise kendisi tüzel kişi ise yetkili kişinin eğitim durumunu belirtiniz.

- 1) İlkokul ()
- 2) Ortaokul (veya 8 yıllık temel eğitim) ()
- 3) Lise (Düz Lise) ()
- 4) Meslek Lisesi ()
- 5) İmam Hatip Lisesi ()
- 6) Meslek Yüksek Okulu ()
- 7) Lisans ()
- 8) Yüksek Lisans-Doktora ()

S1.14. Kendiniz ya da işletmenizin çalışanları yatırım yaptığınız alan/sektör ile ilgili herhangi bir eğitim/sertifika programına katıldınız mı?

- a) Evet ()
- b) Hayır ()

S1.15. İhracat yapıyor musunuz?

- a) Evet ()
- b) Hayır ()

S1.16. İhracat yapıyorsanız son 3 yıl için yıllık ihracat tutarı ne kadardır?

.....Euro/Dolar

.....Euro/Dolar

.....Euro/Dolar

S1.17. Sadece işletmenize ait olan bir markayla mı üretim yapıyorsunuz?

- a) Evet ()
- b) Hayır ()

S1.18. İşletmeniz başka firmaya veya market zincirine fason üretim yapıyor mu?

- a) Evet (), Cevap evet ise hangi firmaya veya markete:.....
- b) Hayır ()

S1.19. İşletmeniz organik tarımsal ürün veya gıda üretimi yapıyor mu?

- a) Evet ()
- b) Hayır ()

S1.20. İşletmenizin toplam yatırım tutarı ne kadardır?

(Aldığımız hibe desteği de dahil olmak üzere uygun olmayan harcamalarla birlikte **hibe sözleşmesine esas olan toplam yatırım tutarını** yazınız.)

.....TL

S1.21. İşletmenizin TKDK hibe desteği öncesi kapasitesi ne kadardı? (ton-kg-m³/yıl, yatak sayısı/oda sayısı vb. TKDK'ya yeni işletme kurulumu için başvuru yapan işletmeler bu soruyu cevaplamayacaktır).

S1.22. İşletmenizin TKDK hibe desteğine başvuru aşamasında planladığı kurulu kapasitesi ne kadardı? (ton-kg-m³/yıl, yatak sayısı/oda sayısı vb. gibi TKDK'ya başvuru aşamasında iş planında sunulan kapasite yazılmalıdır)

S1.23. İşletmenizin TKDK hibe desteği sonrası mevcut üretim veya hizmet sunum hacmi ne kadardır? (ton-kg-m³/yıl, yatak sayısı/oda sayısı vb. gibi son dönemde gerçekleşen ürün miktarı yazılacaktır)

S1.24. İşletmenizin TKDK hibe desteği öncesi yıllık ciro tutarı ne kadardı? (TKDK'ya yeni işletme kurulumu için başvuru yapan işletmeler bu soruyu cevaplamayacaktır)

.....TL

S1.25. İşletmenizin TKDK hibe desteğine başvuru aşamasında planlanan yıllık ciro tutarı ne kadardı? (TKDK'ya başvuru aşamasında iş planında sunulan ciro tutarı yazılmalıdır)

.....TL

S1.26. İşletmenizin TKDK hibe desteği sonrasında ilk hesap dönemi ve son hesap dönemine ait yıllık ciro tutarı ne kadardır? (Hibe ödemesi alındıktan sonraki ilk faaliyet yılı ve son faaliyet yılına ait tutarlar yazılmalıdır)

.....TL

.....TL

S1.27. Yatırımınızı nasıl finanse ettiniz? (Birden fazla seçenek işaretlenebilir.)

- 1) Banka kredisi ()
- 2) Kooperatif kredisi ()
- 3) Öz kaynak ()
- 4) Diğer()

S1.28. İşletmenizde kullanılan hammaddenin nereden/nerelerden temin edildiğini yüzdesel olarak belirtiniz.

- 1) Kendi üretimim (%.....)
- 2) Üretici Örgütü (Kooperatif, Üretici Birlikleri vb.) (%.....)
- 3) Yerel¹ Üretici Örgütü (Kooperatif, Üretici Birlikleri vb.) (%.....)
- 4) Sözleşmeli üretici (%.....)
- 5) Yerel üretici (%.....)
- 6) Aracı (%.....)
- 7) Diğer(%.....)

(“**Yerel**” ; köy (mahalle) ve yakın komşu köyler (mahalleler) için kullanılmıştır.)

S1.29. İşletmenizin TKDK hibe desteği öncesindeki istihdam sayısını belirtiniz. (TKDK'ya yeni işletme kurulumu için başvuru yapan işletmeler bu soruyu cevaplamayacaktır)

S1.30. İşletmenizin TKDK hibe desteğine başvuru aşamasında planladığı istihdam durumunu belirtiniz. (TKDK'ya başvuru aşamasında iş planında sunulan ve yatırım kapsamında istihdam edilmesi planlanan çalışan sayısı yazılmalıdır)

S1.31.İşletmenizin TKDK hibe desteği sonrası mevcut istihdam durumunu ve çalışanların aşağıdaki kategorilere göre dağılımını sayıca belirtiniz.

	Yaş Grupları					
	15-19	20-25	26-29	30-50	50-64	>64
Cinsiyet						
-Kadın						
-Erkek						
Eğitim						
-İlkokul						
-Ortaokul						
-Lise (Düz)						
-Meslek lisesi						
-İmam Hatip Lisesi						
-Meslek Yüksek Okulu						
-Lisans						
-Yüksek Lisans-Doktora						
TOPLAM						

	Engelli ²	İstidam durumu		Niteliği		Çalışma Süresi			İstihdamın Kaynağı				
		Sigortalı	Sigortasız	Vasıflı	Vasıfsız	Daimi	Mevsimlik	Gündelikçi	Yerel	İlçe	İl	Bölge	Bölge Dışı
Cinsiyet													
-Kadın													
-Erkek													
TOPLAM													

(² 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 30. Maddesi'ne göre işverenler, elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde mevcut çalışanların yüzde üçü kadar "engelli personel" çalıştırmakla yükümlüdürler. Aynı il sınırları içinde birden fazla işyeri bulunan işverenin bu kapsamda çalıştırmakla yükümlü olduğu işçi sayısı, toplam işçi sayısına göre hesaplanır.)

SORU 2. TKDK hibe desteklerinin ekonomik etkilerine ilişkin aşağıdaki ifadeleri (0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (10) Kesinlikle Katılıyorum şeklinde değerlendirir misiniz?

EKONOMİK ETKİLER												
S2.1 Endüstri 4.0 Teknolojileri	Dijital teknolojilerin kullanımını artırmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Bilgisayar yazılım kullanımının gelişmesine yol açmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Sensörlerin kullanımına yol açmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	-Isı sensörü	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	-Nem sensörü	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	-İklim sensörü	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	-Lojistik takibi (RFS) sisteminin kullanımını sağlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.2	Yeni üretim yöntemlerinin tanıtılmasını ve yayılmasını kolaylaştırmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.3	Yeni üretim teknolojilerinin tanıtılmasını ve yayılmasını kolaylaştırmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.4	Yeni ürünlerin tanıtılmasını ve yayılmasını kolaylaştırmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.5	Araştırma ve geliştirmeyi (inovasyonu) teşvik etmiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.6	Gıda güvenliği yönetim sistemlerinin (ISO 22000; HACCP, GMP ve GHP) kurulmasını sağlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.7	Süreç yönetimini(ISO-9000) iyileştirmiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.8	Verimlilik artışı sağlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.8	Etkinlik kazanımları (aynı miktar çıktıyı daha düşük maliyetle gerçekleştirme) sağlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.9	Faaliyette bulunan sektörün rekabet gücünü artırmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.10	Yatırım koşullarını iyileştirmiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.11	Ürün/hizmet kayıplarını azaltmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.12	Ürün/hizmet kalitesini geliştirmiştir. (Kalite etiketli ürün/hizmet oluşturmayı sağlamıştır.) (ISO 22000, iyi tarım, organik tarım, BRC-British Retail Consortium standardı gibi.)	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.13	Ürün/hizmet tanıtımını kolaylaştıracak altyapıyı oluşturmuştur.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.14	Ürün/hizmet pazarlama koşullarını kolaylaştıran yeni yollar ve kanallar oluşturmuştur.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.15	Ürün/ hizmetlerin markalaşmasını sağlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.16	Patent ve lisans haklarının edinilmesini (patent, lisans, faydalı model, coğrafi işaret sertifikası) sağlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.17	Yöresel ürünlerin (Menşe veya Mahreç İşaretli Ürünlerin) önem kazanması ve markalaşmasını sağlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.18	Tüm süreçlerde (ürün, süreç, yönetim ve pazarlama) yenilikçi yaklaşımların uygulanmasını sağlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.19	Finansmana erişimi kolaylaştırmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.20	Yerel ekonominin çeşitliliğini geliştirmiştir/artırmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.21	Tarım dışı iş olanakları yaratmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.22	Yerel yeni işletmelerin açılmasına öncülük etmiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.23	Yerel küçük ve eski teknolojilerle çalışan işletmelerin kapanmasına yol açmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.24	Dışarıdan yatırım çekmeyi sağlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.25	Üretim faaliyetlerinde kullanılan hammadde, makine, işgücü, enerji gibi temel girdilerin tedariki kolaylaşmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

S2.26	Üretim faaliyetlerinde kullanılan hammadde, makine, işgücü, enerji gibi temel girdilerin maliyeti azalmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.27	İşletme sermayesi ihtiyacını azaltmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.28	Krediye erişim kolaylaşmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.29	Modern pazarlama kanallarına erişim kolaylaşmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.30	Nitelikli işgücü temini kolaylaşmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.31	İşletmeye faaliyet prosedürleri açısından ek düzenlemeler, uyum veya işlem maliyetleri konusunda mali yükler getirmiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.32	İşletmenin iş idaresi açısından daha sıkı düzenlemeler yapmasına yol açmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S2.33	Gerekli veri türü, raporlama sıklığı gibi işletmenin bilgi yükümlülüklerini artırmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

SORU 3. Yatırımınızın yenilikçiliğini aşağıdaki kısıtlar açısından (0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (10) Kesinlikle Katılıyorum şeklinde değerlendirir misiniz?

S3.1	Yatırım yapılan coğrafi alanda ilk defa gerçekleştirilmiş bir yatırımdır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.2	Proje geliştirme/hazırlama konusunda farkındalık yaratmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.3	Nitelikli işgücüne önem vermiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.4	Üretimde dikey entegrasyon sağlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.5	İşletmenin sürdürülebilirliğini güçlendirmiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.6	Yeni üretim yöntemlerini uygulamaktadır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.7	Üretimde yeni teknolojileri kullanmaktadır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.8	Çevre kalitesinin iyileştirilmesini amaçlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.9	Yenilenebilir enerji kullanımını amaçlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.10	Yerel istihdam olanaklarını çeşitlendirmiştir/artırmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.11	Kadın girişimciliği teşvik etmiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.12	Organik üretimin gelişmesini desteklemektedir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.13	Yeni yatırımları harekete geçirmiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.14	Genç nüfusu kırsalda kalmasına katkıda bulunmuştur.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.15	Üretici örgütlerinin kurulmasına veya var olanın güçlenmesine yol açmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.16	Kırsalda sosyal faaliyetlerin canlanmasına öncülük etmiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S3.17	Yerelde üretilen ürünlerin katma değerini artırmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

SORU 4. Yatırımınızın yerel/bölgesel ekonomiye katkısını aşağıdaki ifadeler açısından değerlendirir misiniz?

		Fikrim yok	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
S4.1	Yerel istihdam olanaklarını güçlendirmiştir.	0	1	2	3	4	5
S4.2	Yerel tedarikçilerin karlılığını artırmıştır.	0	1	2	3	4	5
S4.3	Girişimcilik örneği oluşturarak farkındalık yaratmıştır.	0	1	2	3	4	5
S4.4	Tarım dışı işler hakkında bilgi edinme düzeyini artırmıştır.	0	1	2	3	4	5
S4.5	Kırsal alanların çeşitliliğinin farkına varılmasını sağlamıştır.	0	1	2	3	4	5
S4.6	Yerel ürünlerin tanıtılması yoluyla yerel kapasiteyi artırmıştır.	0	1	2	3	4	5
S4.7	Kültürel mirasın tanıtılması yoluyla yerel ekonomiyi çeşitlendirmiştir.	0	1	2	3	4	5
S4.8	Yerel üreticilere sürekli gelir güvencesi sağlamıştır.	0	1	2	3	4	5

SORU 5. TKDK hibe desteklerinin sosyal, kültürel ve sağlık etkilerine ilişkin aşağıdaki ifadeleri (0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (10) Kesinlikle Katılıyorum şeklinde değerlendirir misiniz?

SOSYAL, KÜLTÜREL VE SAĞLIK ETKİLERİ												
S5.1	İstihdam artışı sağlamıştır.	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S5.2	İstihdam için yerel kapasiteyi harekete geçirmiş ve geliştirmiştir. (yatırım yapılan coğrafi bölgede istihdam yaratma açısından etkisi düşünülmelidir)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S5.3	Kadınlar ve erkekler arasındaki fırsat eşitliğini güçlendirmiştir.	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S5.4	Genç çalışanların işyerinde korunmasını sağlamıştır.	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S5.5	İş sağlığı ve güvenliği ile ilgili önlemlerini uygulamasını sağlamıştır. (İşçilerin işte maruz kaldığı risklerin seviyesi ve niteliği üzerinde bir etkisi olup olmadığını düşünülmelidir)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S5.6	Avrupa Birliği iş sağlığı ve güvenliği standartlarına ilişkin kazanım sağlamıştır.	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S5.7	Çalışanların mevcut hak ve yükümlülüklerini (özellikle işten çıkarılmaya karşı) korunmasını sağlamıştır.	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S5.8	İşverenlerin mevcut hak ve yükümlülüklerini korumasını sağlamıştır.	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S5.9	İş kalitesini iyileştirmiştir. (çalışma koşulları, sağlık ve güvenlik, iş-yaşam dengesi, ücret, çalışma süresi vb.)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S5.10	Bireylerin mesleki ve sürekli eğitime erişimini sağlamıştır.	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S5.11	Yeniden yapılanma, değişime uyum ve işyerinde teknolojik yeniliklerin kullanımını sağlamıştır.	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S5.12	Kültürel mirasın korunmasını sağlamıştır. (Anıtlar, heykeller, resimler, arkeolojik eserler, kitabeler, kitaplar, peyzajlar gibi somut kültürel miras yanında, doğal manzara, doğal çevre, el sanatları geleneği, geleneksel yemekler, halk mimarisi gibi somut olmayan kültürel miras da düşünülmelidir.)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S5.13	Enerji kullanımındaki değişiklikler ve/veya atık bertarafına bağlı olarak kamu sağlığının korunmasına katkı sağlamıştır.	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

S5.14	Doğal çevreye zararlı maddelerden kaynaklanan sağlık risklerini azaltarak kamu sağlığının korunmasına katkı sağlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
-------	--	----------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

SORU 6. TKDK hibe desteklerinin çevresel etkilerine ilişkin aşağıdaki ifadeleri (0) Fikrim Yok, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (10) Kesinlikle Katılıyorum şeklinde değerlendirir misiniz?

ÇEVRESEL ETKİLER												
NEGATİF ÇEVRESEL ETKİLER												
S6.1	Yeni alanlar (yeşil alanlar) ilk kez kullanıma açılmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S6.2	Ekolojik nedenler yüzünden duyarlı olarak belirlenen alanları olumsuz etkilemiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S6.3	Toprak kullanımında değişikliğe yol açmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S6.4	Tarım alanlarının (1. sınıf tarım alanları) amacı dışında kullanılmasına neden olmuştur.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S6.5	Tatlısu ve yeraltı suyu kalitesi ve miktarını olumsuz etkilemiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S6.6	İçme suyu kaynaklarını kirletmiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S6.7	Bina ve yapım işleri yoluyla mevcut toprağın kaybına yol açmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
POZİTİF ÇEVRESEL ETKİLER												
S6.8	Üretimin sürdürülebilirliğini güçlendirmiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S6.9	Çevre dostu ürün/hizmetlerin gelişimini teşvik etmiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S6.10	Yenilenebilir kaynakların kullanımını artırmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S6.11	İşletmenin sebep olduğu kirliliği azaltmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S6.12	Hayvan sağlığını korumayı sağlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S6.13	Hayvan refahı standartlarını oluşturmayı sağlamıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S6.14	Gıda ve yem güvenliğini iyileştirmiştir.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S6.15	Atık üretimi, imhası ve geri dönüşümünde çevreci uygulamaların kullanımını artırmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S6.16	Çevre koruma ile ilgili AB standartlarını karşılamayı mümkün kılmıştır.	<u>0</u>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

SORU 7. TKDK hibe desteklerine ilişkin aşağıdaki ifadeleri değerlendirir misiniz?

		Fikrim Yok	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
S7.1	TKDK hibe destekleri olmasaydı yine de <u>yatırım yapmayı düşünürdüm.</u>	<u>0</u>	1	2	3	4	5
S7.2	TKDK hibe destekleri olmasaydı <u>daha düşük kapasiteli yatırım</u> yapardım.	<u>0</u>	1	2	3	4	5
S7.3	TKDK hibe destekleri olmasaydı yatırıma yine <u>aynı yatırım yerinde</u> yapardım.	<u>0</u>	1	2	3	4	5
S7.4	TKDK hibe destekleri olmasaydı yine <u>aynı ürünü/hizmeti</u> üretirdim.	<u>0</u>	1	2	3	4	5
S7.5	TKDK hibe destekleri olmasaydı yatırıma yine <u>aynı sektörde</u> yapardım.	<u>0</u>	1	2	3	4	5
S7.6	TKDK hibe destekleri faaliyette bulunduğum <u>sektörün</u> ihtiyaçları ile uyumludur.	<u>0</u>	1	2	3	4	5

EK 2-AB ETKİ DEĞERLENDİRME REHBERİ- ETKİ TANIMLAMA SORULARI

Ekonomik Etkiler	Önemli sorunlar
İç Pazar ve rekabetin işleyişi	<p>*Tercih, mallar, hizmetler, sermaye ve işçilerin serbest dolaşımı üzerinde ne gibi bir etkiye (olumlu ya da olumsuz) sahiptir?</p> <p>*Tüketici tercihinde bir azalmaya, rekabetin azalması nedeniyle daha yüksek fiyatlara, yeni tedarikçiler ve hizmet sağlayıcılara yönelik engellerin yaratılmasına, rekabete aykırı davranışların kolaylaştırılmasına veya tekellerin ortaya çıkmasına neden olacağı, pazar bölümlenmesinin sağlanmasına vs. neden olacak mı?</p>
Rekabetçilik, ticaret ve yatırım akışları	<p>*Tercih, AB firmalarının küresel rekabetçi konumu üzerinde ne gibi bir etkiye sahiptir? Verimliliği etkiliyor mu?</p> <p>*Tercih, ticaret engelleri üzerindeki etkisi var mı?</p> <p>*Sınır ötesi yatırım akışlarını (ekonomik faaliyetin taşınması da dahil olmak üzere) teşvik ediyor mu?</p>
İşletme maliyetleri ve iş yapma / Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler	<p>*İşletmeler üzerinde ek düzenleme, uyumluluk veya işlem maliyetleri gibi etkiler olacak mı?</p> <p>*Tercih, temel girdilerin maliyetini veya kullanılabilirliğini nasıl etkiler (hammadde, makine, iş gücü, enerji vb.)?</p> <p>*Finansmana erişimi etkiler mi?</p> <p>*Yatırım döngüsünü etkiler mi?</p> <p>*Bazı ürünlerin pazardan çekilmesine neden olur mu? Ürünlerin pazarlanması sınırlı veya yasak mı?</p> <p>*Belli bir işletmenin davranış kurallarını daha katı bir şekilde düzenleyecek mi?</p> <p>* İşletmelerin yeni kurulmasına veya kapanmasına neden olacak mı?</p> <p>* Bazı ürünler veya işletmeler, karşılaştırılabilir durumdaki diğerlerinde farklı muamele görüyor mu?</p>
İşletmeler üzerindeki idari yükler	<p>*İşletmelere yerleştirilen bilgi yükümlülüklerinin türünü(örneğin, gerekli veri türü, raporlama sıklığı, gönderim sürecinin karmaşıklığı) etkiler mi?</p> <p>*Bu yüklerin özellikle SMEs üzerindeki etkisi nedir?</p>
Kamu otoritesi	<p>*Tercih, hem hükümetin farklı düzeylerinde (ulusal, bölgesel, yerel) kamu otoriteleri için hem hemen hem de uzun vadede bütçesel sonuçları var mı?</p> <p>*Devlet eki idari yükü getiriyor mu?</p> <p>*Bu tercih mevcut kamu makamlarının yeni kurulmasını veya yeniden yapılandırılmasını gerektiriyor mu?</p>
Mülkiyet Hakları	<p>*Mülkiyet hakları etkileniyor mu? (toprak, taşınır mülk, maddi / maddi olmayan varlıklar) Mülkiyet haklarının edinimi, satışı veya kullanımını sınırlı mı?</p> <p>*Veya tamamen mülk kaybı olacak mı?</p>
İnovasyon ve Araştırma	<p>*Tercih araştırma ve geliştirmeyi teşvik mi ediyor veya engelliyor mu?</p> <p>*Yeni üretim yöntemleri, teknolojileri ve ürünlerinin tanıtılmasını ve yaygınlaştırılmasını kolaylaştırıyor mu?</p> <p>*Fikri mülkiyet haklarını (patentler, ticari markalar, telif hakkı, diğer know-how hakları) etkilemektedir mi?</p> <p>*Akademik veya endüstriyel araştırmaları teşvik ediyor veya sınırlıyor mu?</p> <p>*Verimliliği / kaynak etkinliğini artırıyor mu?</p>
Tüketici ve hanehalkı	<p>*Tercih tüketicilerin ödedikleri fiyatları etkiliyor mu?</p> <p>*Tüketicilerin iç piyasadan yararlanma yeteneklerini etkiliyor mu?</p> <p>*Satın aldıkları malların / hizmetlerin kalitesi ve bulunabilirliği, tüketici tercihi ve güven üzerine bir etkisi var mı? (var olmayan ve eksik piyasalar - bkz. Ek 8)</p> <p>*Tüketici bilgisi ve korumayı etkiliyor mu?</p>

	<p>*Kişilerin / hane halklarının mali durumu için hem şunda hem de uzun vadede önemli sonuçları var mı?</p> <p>*Ailenin ve çocukların ekonomik korunmasını etkiliyor mu?</p>
Belirli Bölgeler veya sektörler	<p>*Tercih n belirli sektörler üzerinde önemli etkileri var mı?</p> <p>*Bazı bölgelerde, örneğin yeni kurulan veya kaybedilmiş işler açısından belirli bir etkisi olacak mı?</p> <p>*Orantısız olarak etkilenen tek bir Üye Devlet, bölge veya sektör var mı?</p>
Üçüncü ülkeler ve uluslararası ilişkiler	<p>*Tercih, AB ve üçüncü ülkeler arasındaki ticareti veya yatırım akışlarını nasıl etkiler? AB ticaret politikasını ve WTO de dahil olmak üzere AB'nin uluslararası yükümlülüklerini nasıl etkiliyor?</p> <p>*Tercih, belirli grupları (yabancı ve yerli işletmeler ve tüketiciler) nasıl ve hangi yolla etkiler?</p> <p>*Tercih, uluslararası standartların, ortak düzenleyici yaklaşımların ya da uluslararası düzenleyici diyalogların bulunduğu bir alanı mı ilgilendiriyor?</p> <p>*AB dış politika ve AB / AT kalkınma politikasını etkiliyor mu?</p> <p>*AB'nin tercihli ticaret düzenlemeleri olan üçüncü ülkeler üzerindeki etkileri nelerdir?</p> <p>*Farklı gelişme aşamasındaki gelişmekte olan ülkeleri (en az gelişmiş ve diğer düşük gelirlili ve orta gelirlili ülkeler) farklı bir şekilde etkilemektedir mi?</p> <p>*Tercih gelişmekte olan ülkelere uyum maliyetleri getiriyor mu?</p> <p>*Tercih, gelişmekte olan ülkeler tarafından üretilen veya tüketilen malları veya hizmetleri etkiliyor mu?</p>
Makroekonomik ortam	<p>*Ekonomik büyüme ve istihdam tercihinin genel sonuçlarına sahip mi?</p> <p>*Tercih, yatırım koşullarının iyileştirilmesine ve pazarların düzgün bir şekilde işlemesine nasıl katkıda bulunuyor?</p> <p>*Tercih makro-ekonomik istikrara doğrudan etkisi var mı?</p>

Sosyal Etkiler	Önemli sorular
İstihdam ve emek piyasası	<p>*Tercih yeni iş kurmayı kolaylaştırıyor mu?</p> <p>*Doğrudan veya dolaylı olarak iş kaybına neden oluyor mu?</p> <p>*Belirli meslekler, işçi grupları veya serbest çalışanlar için belirli olumsuz sonuçlar doğuruyor mu?</p> <p>*Belirli yaş gruplarını etkiliyor mu?</p> <p>*Emek talebini etkiliyor mu?</p> <p>*İşgücü piyasasının işleyişi üzerinde bir etkisi var mı?</p> <p>*Özel hayat, aile ve meslek hayatı arasındaki mutabakat üzerinde bir etkisi var mı?</p>
İş kalitesine ilişkin standartlar ve haklar	<p>*Tercih iş kalitesini etkiliyor mu?</p> <p>*Tercih, işçilerin veya iş arayanların mesleki ya da sürekli eğitime erişimini etkiliyor mu?</p> <p>*İşçilerin sağlığını, güvenliğini ve statüsünü etkileyecek mi?</p> <p>*Tercih doğrudan veya dolaylı olarak işçilerin mevcut hakları ve yükümlülüklerini, özellikle iş başında bilgi ve danışma ve işten çıkarmaya karşı korunma konusunda etkisi?</p> <p>*Çalışan gençlerin korunmasını etkiliyor mu?</p> <p>*İşverenlerin mevcut hak ve yükümlülüklerini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemekte midir?</p> <p>*AB genelinde minimum istihdam standartları getiriyor mu?</p> <p>*Tercih işyerinde yeniden yapılanmayı, değişime adaptasyonu ve teknolojik yenilikleri kullanmayı kolaylaştırıyor veya kısıtlıyor mu?</p>
Sosyal içerme ve belirli grupların korunması	<p>*Tercih, işgücü piyasasına erişimi veya işgücü piyasasına / dışına geçişleri etkiliyor mu?</p> <p>*Doğrudan veya dolaylı olarak daha büyük eşitlik veya eşitsizliğe yol açıyor mu?</p> <p>*Hizmetlere ve mallara eşit erişimi etkiliyor mu?</p>

	<p>*Yerleştirme hizmetlerine veya genel ekonomik çıkar hizmetlerine erişimi etkiliyor mu?</p> <p>*Tercih, kamuyu belirli bir konu hakkında daha iyi bilgilendiriyor mu?</p> <p>*Tercih, belirli birey gruplarını (örneğin, yoksulluk, çocuk, kadın, yaşlı, engelliler, işsiz veya etnik, dilsel ve dini azınlıklar, sığınmacı) en az kırılgan veya en fazla risk altına sokan kişileri, firmaları veya diğer organizasyonları (Örn. kiliseler gibi) etkiliyor mu? veya diğerlerinden daha fazla yerleşme yol açıyor mu?</p> <p>*Tercih üçüncü ülke vatandaşlarını önemli ölçüde etkiliyor mu?</p>
Cinsiyet eşitliği, eşitlikçi davranış ve fırsatlar, ayrımcılık yapmama	<p>*Tercih, ayrımcılık yapılmama, eşit muamele ve herkes için eşit fırsatlar ilkesini etkiliyor mu?</p> <p>*Tercih kadınlar ve erkekler üzerinde farklı bir etkisi var mı?</p> <p>*Tercih kadınlar ve erkekler arasında eşitliği teşvik ediyor mu?</p> <p>*Tercih, doğrudan cinsiyet, ırksal ya da etnik köken, din ya da inanç, engellilik, yaş ve cinsel yönelim nedeniyle grup ya da bireylerin farklı bir davranışta bulunmalarına yol açıyor mu? Veya dolaylı ayrımcılığa neden olabilir mi?</p>
Bireyler, özel ve aile yaşamı, kişisel veriler	<p>*Tercih bireylere ek idari gereklilikler uyguluyor mu? Yoksa idari karmaşıklığı artırıyor mu?</p> <p>*Tercih bireylerin mahremiyetini etkiliyor mu (evleri ve iletişimleri dahil)?</p> <p>*Bireylerin özgürlük hakkını etkiliyor mu?</p> <p>*AB içindeki özgürce dolaşma hakkını mı etkiliyor?</p> <p>*Aile hayatını veya ailenin yasal, ekonomik veya sosyal korunmasını etkiliyor mu?</p> <p>*Çocuğun haklarını etkiliyor mu?</p> <p>*Tercih kişisel verilerin işlenmesini veya ilgili kişinin kişisel verilere erişim hakkını içeriyor mu?</p>
Yönetişim, katılım, iyi yönetim, adalete erişim, medya ve etik	<p>*Tercih, Anlaşma'da ve yeni yönetim yaklaşımında öngörülen yönetim konularında menfaat sahiplerinin katılımını etkiliyor mu?</p> <p>*Bütün aktörler ve paydaşlar, çeşitliliklerine saygıya bağlı olarak eşit muamele görüyor mu? Tercih kültürel ve dilsel çeşitliliği etkiliyor mu?</p> <p>*Sosyal ortakların yetkili oldukları alanlardaki özerkliğini etkilemektedir mi? Mesela, toplu pazarlık hakkını herhangi bir düzeyde veya toplu eylem hakkını etkiliyor mu?</p> <p>*Teklif edilen önlemlerin uygulanması, örneğin sorumlulukları açısından kamu kurum ve kuruluşlarını etkiliyor mu?</p> <p>*Tercih kişinin haklarını ve kamu yönetimi ile olan ilişkilerini etkiler mi?</p> <p>*Kişinin adalete erişimini etkiliyor mu?</p> <p>*Bir mahkemeden önce etkili bir hukuk yolları öngörüyor mu?</p> <p>*Tercih halkı belirli bir konu hakkında daha iyi bilgilendiriyor mu? Kamunun bilgi erişimini etkiliyor mu?</p> <p>*Tercih siyasi partileri veya sivil kuruluşları etkiliyor mu?</p> <p>*Tercih medyayı, medyanın çoğulculuğu ve ifade özgürlüğünü etkiliyor mu?</p> <p>*Tercih, etik konular (klonlama, insan vücudu veya parasal kazanç için parçalarını kullanma, genetik araştırma / test etme, genetik bilgi kullanımı) artırıyor mu?</p>
Kamu sağlığı ve güvenliği	<p>*Tercih, sosyo-ekonomik çevre (çalışma ortamı, gelir, eğitim, meslek, beslenme) üzerindeki etkiler yoluyla yaşam / beklenti, ölüm ve hastalık dahil olmak üzere bireylerin / nüfusun sağlık ve güvenliğini etkiliyor mu?</p> <p>*Tercih, doğal çevre için zararlı maddeler nedeniyle sağlık riskleri olasılığını artırıyor mu veya azaltıyor mu?</p> <p>* Gürültü, hava, su veya toprak kalitesinde değişiklikler yüzünden sağlığı etkiliyor mu?</p> <p>*Enerji kullanımı ve / veya atıkların geri dönüşümü değişimleri nedeniyle sağlığı etkiler mi?</p>

	<p>*Tercih diyet, fiziksel aktivite veya tütün, alkol veya uyuşturucu kullanımı gibi yaşam tarzıyla ilişkili sağlık belirleyicilerini etkiliyor mu?</p> <p>*Belli risk grupları üzerinde belirli etkiler var mı (yaş, cinsiyet, engellilik, sosyal grup, hareketlilik, bölge, vb.)?</p>
Suç, Terörizm ve Güvenlik	<p>*Tercih güvenlik, suç ya da terörizm üzerinde etkisi var mı?</p> <p>*Tercih, suçlunun tespit etme şansını veya suçtan gelen potansiyel kazancını etkiliyor mu?</p> <p>*Tercih, ceza davalarının sayısını artıracak mı?</p> <p>*Kolluk kapasitesini etkiliyor mu?</p> <p>*Güvenlik baskısı üzerinde bir etkisi olacak mı?</p> <p>*Özgürlük ve güvenlik hakkı, adil yargılama hakkı ve savunma hakkını etkileyecek mi?</p> <p>*Suç tanığı ve mağdurlarının haklarını etkiliyor mu?</p>
Sosyal koruma, sağlık ve eğitim sistemlerine erişim ve etkileri	<p>*Tercih, herkes için kalite / erişim açısından hizmetler üzerinde bir etkisi var mı?</p> <p>*İşçilerin eğitimi ve hareketliliğine (sağlık, eğitim vb.) bir etkisi var mı?</p> <p>*Tercih, bireylerin kamu / özel eğitim veya mesleki ve sürekli eğitime erişimini etkiliyor mu?</p> <p>*Sınır ötesi hizmet sunumu, sınırlar arası sevk ve sınır bölgelerinde işbirliği etkiliyor mu?</p> <p>*Tercih, sosyal, sağlık ve bakım hizmetlerine olan finansmanı / organizasyonu / erişimi etkiliyor mu?</p> <p>*Üniversiteler ve akademik özgürlüğü / özerkliği etkiliyor mu?</p>
Kültür	<p>*Teklifin kültürel mirasın korunması üzerinde bir etkisi var mı?</p> <p>*Teklifin kültürel çeşitlilik üzerinde bir etkisi var mı?</p> <p>*Teklifin vatandaşların kültürel dışavurumlara katılımı veya kültürel kaynaklara erişimi üzerindeki etkisi var mı?</p>
Üçüncü ülkelerdeki sosyal etkiler	<p>*Tercih, kalkınma politikası gibi AB politikalarını kapsayacak şekilde üçüncü ülkeler üzerinde sosyal bir etkiye sahip mi?</p> <p>*Örneğin, AB'den kaynaklanan uluslararası yükümlülükleri ve taahhütleri etkiliyor mu? ACP-AT Ortaklığı Anlaşması veya Binyıl Kalkınma Hedefleri?</p> <p>*Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğu artırıyor mu yoksul nüfusun gelirini etkiliyor mu?</p>

Çevresel Etkiler	Önemli sorular
İklim	<p>*Tercih, atmosfere sera gazı emisyonunu (Karbon dioksit, metan vb.) etkiliyor mu?</p> <p>*Tercih, ozon tüketen maddelerin (CFCs, HCFCs) emisyonunu etkiliyor mu?</p> <p>*Tercih iklim değişikliğine uyum yeteneğimizi etkiliyor mu?</p>
Ulaştırma ve enerji kullanımı	<p>*Tercih enerji ve yakıt ihtiyaçlarını / tüketimini artıracak mı / azaltacak mı?</p> <p>*Ekonominin enerji yoğunluğunu etkiliyor mu?</p> <p>*Enerji üretiminde kullanılan yakıt karışımını (kömür, gaz, nükleer, yenilenebilir malzemeler vb.) etkiliyor mu?</p> <p>*Ulaştırma (yolcu veya yük) talebini artıracak veya azaltacak mı, yoksa ulaşımın özel araçla mı toplu taşıma ile mi yapılacağına ilişkin dağılımı etkiler mi?</p> <p>*Araç emisyonlarını artırıyor veya azaltıyor mu?</p>
Hava kalitesi	<p>*İnsan sağlığını etkileyebilecek, bitkilere veya binalara zarar verebilecek veya çevre bozulmasına (toprak veya nehirler vb.) neden olabilecek asitleştirme, ötrofikasyon, fotokimyasal veya zararlı hava kirleticileri emisyonlarına etki ediyor mu?</p>
Biyçeşitlilik, flora, fauna ve manzara	<p>*Herhangi bir alandaki tür / çeşit / ırk sayısını azaltmakta mıdır (yani, biyolojik çeşitliliği azaltmaktadır) veya tür çeşitliliğini artırmakta mı? (koruma sağlamayı teşvik ederek)</p>

	<p>*Koruma altına alınmış veya nesli tükenmekte olan türleri, bunların yaşam alanlarını veya ekolojik açıdan hassas bölgeleri etkiliyor mu?</p> <p>*daha küçük alanlarda mı, yoksa başka yollardan göç yollarını, ekolojik koridorları veya tampon bölgelerini etkiliyor mu?</p> <p>* korunmakta olan alanın doğal değerini etkiliyor mu?</p>
Su kalitesi ve kaynakları	<p>*Tatlı su ve yeraltı sularının kalitesini veya miktarını azaltmakta mıdır yoksa artırmakta mıdır?</p> <p>*Kıyı ve deniz alanlarındaki suların kalitesini yükseltir veya düşürür mü?(ör. Kanalizasyon, besin maddeleri, yağ, ağır metaller ve diğer kirleticilerin deşarjı yoluyla)</p> <p>*İçme suyu kaynaklarını etkiliyor mu?</p>
Toprak kalitesi ve kaynakları	<p>*Toprak asitlenmesi, doğal yapısının bozulması (kontamine olması) veya tuzluluk ve toprak erozyon oranlarını etkiliyor mu?</p> <p>*Mevcut toprak kaybına (örneğin, bina veya inşaat işleri) mı yol açıyor yoksa kullanılabilir toprak miktarını mı arttırıyor (toprak ıslahı yoluyla)?</p>
Toprak Kullanımı	<p>*ilk kez yeni arazileri (“yeşil alanlar”) kullanıma sokma etkisine mi sahip?</p> <p>*Ekolojik nedenlerden dolayı hassas olarak belirlenmiş araziye etkiliyor mu? Arazi kullanımında bir değişikliğe mi (örneğin, kırsal ve kentsel arasındaki bölünme veya tarım türünün değişmesi) neden olur mu?</p>
Yenilenebilir ve yenilenemez kaynaklar	<p>* yenilenebilir kaynakların (balık vb.) kullanımını etkilemekte ve bunların yeniden üretilebileceklerinden daha hızlı kullanılmasına neden oluyor mu?</p> <p>*Yenilenemeyen kaynakların kullanımını (yeraltı suları, mineraller, vb.) azaltmakta mıdır yoksa arttırmaktadır mı?</p>
Firma ve tüketicilerin çevresel sorunları	<p>* daha sürdürülebilir üretim ve tüketime neden olur mu?</p> <p>*çevreci ve çevreci olmayan ürünlerin görece fiyatlarını değiştiriyor mu?</p> <p>* sermaye yatırımları, krediler, sigorta hizmetleri vb. kurallarda yapılan değişiklikler yoluyla çevre dostu / gayrimenkul malları ve hizmetleri teşvik ediyor veya kısıtlıyor mu?</p> <p>*İşletmeler, çalışma biçimindeki değişikliklerden dolayı daha çok/az kirletici hale gelecekler mi?</p>
Atık üretimi / geri dönüşümü	<p>* atık üretimini (katı, kentsel, tarımsal, endüstriyel, madencilik, radyoaktif veya tehlikeli atıklar) veya atıkların nasıl işlendiğini, elden çıkarıldığını veya geri dönüşümünü etkiliyor mu?</p>
Çevresel risklerin olasılığı veya ölçeği	<p>* yangın, patlama, arıza, kazalar ve kazayla oluşan emisyon olasılığını veya bunları önlemeyi etkiliyor mu?</p> <p>*Çevresel olarak yabancı veya genetiği değiştirilmiş organizmaların yetkisiz veya istem dışı yayılma riskini etkiler mi?</p>
Hayvan refahı	<p>* hayvan sağlığı üzerinde bir etkisi var mı?</p> <p>*hayvan refahını etkiliyor mu?</p> <p>* gıda ve yem güvenliğini etkiler mi?</p>
Uluslararası çevresel etkiler	<p>* kalkınma politikası gibi AB politikalarını kapsayacak şekilde üçüncü ülkelerdeki çevre üzerinde bir etkisi var mı?</p>

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Alev SINDIR
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Şirinyer Lisesi, İzmir
Lisans Diploması	Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Manisa
Tezli Yüksek Lisans Diploması	Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, İktisat Programı
Tez Konusu	Türkiye'de Enerji Üretiminin Ekonomik Büyümeye Etkisi
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	Migros Ticaret A.Ş. İzmir Bölge Müdürlüğü
Çalıştığı Kurumlar	Tarım Kredi Kooperatifleri İzmir Bölge Birliği (2008-2009) Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Yozgat İl Koordinatörlüğü (2009-2011) Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Isparta İl Koordinatörlüğü (2011-2013) Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Manisa İl Koordinatörlüğü (2014-devam ediyor)